

ARANY JÁNOS TOLDIJÁNAK KELETKEZÉSÉHEZ.

Midőn Petőfi Toldi írójához elküldte lelkét, azzal a felujjongó kérdéssel: »Ki volt tanítód, hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted« — éepséggel nem sejtette, hogy a mestermű keletkezését nagyban előmozdította a magyar kritika, melylyel ő harczban állott.

De azóta sem méltatták ezt az érdekes mozzanatot: Erdélyi János Vörösmarty Minden munkáiról szóló, az 1845-iki *Irodalmi Őrben* megjelent bírálatának hatását Arany lelkére.

A magyar kritika e remekének szelleme, tanulságai, útbaigazításai tették öntudatossá Aranyban Toldi írásakor a költői teremtés egész aesthetikai folyamát.

»Ha e sok szó — így végzi Erdélyi János a terjedelmes bírálatot — miket Vörösmarty munkáiról eddig leírtam, valami kevéssel fogott volna járulni a magyar kritika becséhez, ha csak egy-két író fogott volna is öneszméletre, őszinte magába-szállásra indítani, vajha mint meg volnék elégedve.«

E felszólítás mélyen hatott az *Irodalmi Őr* olvasó Arany Jánosra. Az kétségtelen, hogy Erdélyi cikkének Toldi írása előtt birtokában volt. Erről legott meggyőződhetünk, ha rányitunk Arany hátrahagyott levelezésének első lapjaira. Szilágyi Istvánnak írja 1846 február 22-én, hogy megnyílt a nagyszalontai kaszinó, de szépirodalmi lapokat egyelőre nem járat; ő maga azonban előfizetője a *Pesti Divatlapnak* és *Életképeknek*. Az utóbbinak volt egyik rovata az *Irodalmi Őr*, nem pedig melléklapja, mint Ferenczi Zoltán Petőfi életrajzában írja. Külön lehetett köttetni, így külön köttette az Egyetemi Könyvtár is, de az *Életképek* tartalomjegyzékéből kiténik, hogy az *Irodami Őr*, melynek Erdélyi János volt a főmunkatársa, csak egy rovata e folyóiratnak, akár a Nemzeti Színházról szóló tudósítások rovata, csak terjedelmesebb s ezért külön melléklet volt. De az *Életképekkel* együtt járt, külön előfizetési díj nélkül.

Ferenczi Zoltán is valószínűleg melléklet értelemben használja a »melléklap« szót. Ez az utóbbi elnevezés azonban megtevesztő.

Azt is állíthatjuk, hogy Arany főkép az *Irodalmi Őr* cz. rovatért praenumerált az *Életképekre*, mert mihelyt a Magyar

Szépirodalmi Szemle megindítása miatt az Életképek e kritikai rovata megszűnik, Arany nem fizet elő többé az Életképekre, hanem a Magyar Szépirodalmi Szemlére, melynek Erdélyi János lett a szerkesztője. 1847 január 3-án írja Szilágyi Istvánnak: »Előfizettem a Magyar Szépirodalmi Szemlére, abból csak olvasok valami okosat«.

Az is kivüláglik Arany levelezéséből, hogy egy költői tervnek kivitele előtt Erdélyi aesthetikai nézeteit akarta elsajátítani. 1847-ben népepost tervez. »Majd elolvasom Erdélyi értekezését« — írja 1847 nagypéntekén Szilágyi Istvánnak. A Kisfaludy-társaság kiadásában, Erdélyi szerkesztésében megjelent »Népdalok és mondák« fejtegetéseire czéloz itt Arany.

Igy hihető, hogy mikor Toldijába fogott, Erdélyi 1845-iki bírálatát értékesítette.

E bírálatban *Zalán futásával* kapcsolatban ezeket írja Erdélyi János: »Ohajtanám, hogy a mi benne tisztá költői lelemény, menne át költőink eszmekörébe, így szedegetve egyet-mást, még volna reményem, hogy bizonyos költői hit vagy világnézet alakulna, legalább a könyves közönségben, honnan ki-mehetne a népbe«.

Ilyen költői világnézetül a jó és rossz harcát jelöli meg. Nagyon érdekes, mert nagyon mély az a logikai folyamat, melylyel Erdélyi erre az eredményre jut. Az epos korszerűségéhez szükséges, hogy egységes világnézet fűzze a költőt egész közönségéhez. Ez megvan a vallásos eposokban, mert ilyen még meglévő lelki közösség a vallás. A vallásos epos írója bátran használhatja a csodás elemet: a keresztyén monotheismus csodáit. De még mélyebb a lelki közösség, mint a vallási eposokban, a Zalán futásában, mert még általánosabb a keresztyén dogmánál a dualistikus érzés- és kifejezésforma, mely jó Istent és rossz sorsot, angyalt és ördögöt emleget metaphorice is — tehát költőileg. Vörösmartynak e közhiedelmet, közzólásmódot kellett csak megszemélyesíteni s meg is tette Hadur és Ármány alakjában. Két, egymással örök küzdésben álló principiumot kell tekintenünk Hadur és Ármányban, melyet a keresztyén vallástán szempontjából is tudunk igazolni.

Erdélyi ehhez hozzáfűzi a következőket: »Ha fog még találkozni költő, kit szinte úgy meghat az ősi dicsőség, ne törődjék a gépek alkalmazásával, hanem legyen szabad a nyomon, mely előtte ezennel törve van«. Az anyagiség és szellemiség, a jó és rossz — e nyomok Erdélyi szavai szerint. »*Oly költemény, mely e két véglelet viszi sarkaiul, akármely kornak is dicsőségére fogna válni.*«

Mi más Arany Toldijának két sarka, mint a jó és rossz, a a materiális és ideális véglete? Ilosvaiban is már megtalálta Arany a rosszindulatú és a jószívű testvér ellentétét, de zavarosan, motiválatlanul. A népmesékből eleve ismerte az idősebb, irigy, gonosz testvér és a kisebbik, mellőzött, derék fiu motívu-

mát. De Arany műve rejtett szépségeire is hivatkozik Szilágyi Istvánhoz 1847 szeptember 6-án írt levelében, melyek közül szerinte csak néhányra mutatott rá a Magyar Szépirodalmi Szemle ismertetése.¹ Nem kell-e e rejtett szépségek egyikét az Erdélyi javasolta költői világnézetben keresnünk, mely Miklós és György jellemén és történetén átvonul? Nem a természetes ember fogalma, mint Zlinszky Aladár hiszi, nem Rousseau hatása szolgáltatotta Toldi alapeszméjét, hanem a jó és rossz, e két legáltalánosabb principium. Sokkal is több középkor van Toldiban, semhogy Zlinszky véleményében osztozhatnám. A középkor épen a természettől való eltávolodás, nem a hozzá való visszatérés korszaka. Miklós szégyelli, hogy paraszt: a rendi különbségek és kiváltságok középkori szelleme tehát megvan a műben. Épígy az ember viszonya a természethez is középkori benne. A természet csodatévő eszköz az égi hatalom kezében, így Toldi VII. énekében, így a középkori legendákban. Toldi I. énekében a természet utilitarius szempontból van ábrázolva: aratnak. Még az V. ének remek allegoriája is, mely a modern ember közvetett természet-látására emlékeztet, középkori visio. A gyilkosságba esett, valóságos Toldi Miklósról az esti égbolt úgy hat, mint egy ezüst koszorúval borított koporsó. Zlinszky értekezésének (Egyet. Philol. Közlöny 1907) sociologiai fejtegetései örökbecsűek, de az alapeszmét rosszul állította fel.

Ellenben a jó és rossz principiuma bármely korban, a középkorban is érvényesül; vele a költeményben minden mozzanatot megmagyarázhatunk. Egy adaléka ez Erdélyi hatásának, melyhez még sok mást sorakoztathatunk.

Erdélyi János megrója Zalán futásában azt, hogy Árpád csak vezérnek van jellemezve, tehát pusztán társadalmi állása és nem általánosan embernek. Családi érzelmeit nem említi a költő. Már pedig Erdélyi szerint az a főhőse az eposnak, kiből a költő a maga egész lélekvilágát, encyklopaediáját adja szemünk elé. Ez Herder felfogása: »Das Epos ist eine Welt, die Encyclopaedie und Seele des Dichters« — a mi nem tévesztendő össze az eposi világkép téves fogalmával. A természeti kötelékek teszik a költői lélek encyklopaediáját.

Hogy Arany sokoldalúan jellemzi hősét és főképp családi érzelmeit, ez még tán magában nem szól Erdélyi hatása mellett, ez lehet homeri hatás; de mikor a bíráló ugyancsak a családi érzelmek jellemzéséről szólva, szemére veti Vörösmartynak, hogy Huba nem búsul eltűnt gyermeke után, hogy ez nem szülői viszony, hogy helyén lett volna festeni a szülői aggodalmat, indulatot, mély bánatot, szavakban festeni a szülő lelkét — és nagy hibának tartja, hogy a költő álmod bocsát az öregre, pedig Huba szolgálja is megütődik ura álmán, hogy közvetlenül Hajna

¹ Toldy Ferencz írta.

eltűnése után aludni tud: *önkéntelenül Toldi Lőrinczné jut eszünkbe.*

Hasztalan leskődött ott az édes álom,
Nem bírt általtörni a szomorúságon.

Pedig éj van s már három napja nem aludt az eltűnt fiáért búsuló anya. S eszünkbe jut Bencze, a szolga, kinek nincs oka feddni úrnőjét, hogy nem gyötrődik fia eltűntén.

Itt látszik világosan Erdélyi hatása.

Kifogásolja a bíráló Zalán futásában, hogy Zalánt gyávának, pityergőnek, tehetetlennek jellemzi a költő. Ez nem méltó ellenfél. Gondoljunk arra: milyen *hatalmasnak* ismerjük meg a cseh vitézt a gyászoló fiai sírján térdeplő özvegy leírásában!

Hibául rója fel Erdélyi Vörösmartynak, hogy »bátor Ete«, kit különben vitéznek, rettenthetetlennek ábrázol, egy helyen remegőnek van festve. Motiválni kellett volna hőse remegését.

Toldi Miklós is remegve nyit be az éjszakai búcsújelenetben édesanyjához.

»Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?
Máskor a sárkánnyal is birokra menne.«

Arany érzi, hogy meg kell okolnia hőse remegését:

Édes anyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon.

Az sem következtetlen jellemzés, hogy Miklós az őrtállók ruháit leszzegezi. Nem gyávaságból teszi, hiszen ahhoz is nagy bátorság kellett, hogy ezt az elővigyázati intézkedést sorban végrehajtsa.

Vannak e bírálat Aranyra gyakorolt hatásának bizonyítására még sokkal meggyőzőbb adalékok is. Erdélyi sorait idézem: »Érdekes alkatrésze az eposznak a leírások, melyekben olykor testnélküli dolgok öltenek alakot, mint az álmélet«. Rögtön eszünkbe jut a »Majd az édes álom pillangó képében« kezdetű allegória Toldi IV. énekéből. De a ki még kételkedik, hallgassa tovább Erdélyi Jánost: »Az álom leírásában nem merem a költőnek elengedni, hogy kifejeled a mákot, az álmhozó, somnifer növényét. Ennek használása éppen oly szükséges mindig ma is, mint a régi mythológiában, mert a mi úgy van ma, mint akkor, a közhit előtt, azt meg kell tartani.«

Aztán álmomézet csókolt ajakára,
A kit mákvirágból gyűjte éjszakára.

E szép sorokat is, közvetve, Erdélyinek köszönhetjük. Nem tartom véletlenségnak, hogy Arany Toldijának, most a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő kézírataiban egész sorok és strophák másképp hangzanak, mint a sajtó alá került műben, de azon

helyek közül, melyek elméleti igazolását Erdélyi e bírálatában megtalálhatjuk, soha egy sem szenvedett változtatást.

Zalán futásának egyik hasonlata szerint Viddint szégyene marja, mint a kurta kígyók a parton csendesen alvót. — Kurta kígyó marása és csendes álom össze nem férhető elemek — jegyzi meg Erdélyi. Toldi Miklós *nem bír* aludni — mert fél — a szunyogtól, a szűrő nádtól, a csörtető vadtól, az üldözőktől és a lelki gondtól. Az analogia itt is nyilvánvaló.

Erdélyi szerint nagy hibája a Zalán futásának, hogy az élet és halál titkai, szóval metaphysikai eszmék nem említettnek benne. »A halál utáni remények irányozói siron inneni cselekedeteinknek s mint ilyenek adják a legmagasztosabb eszméket a költő ajkára. A költészet kell, hogy említse a nép egyetemes érzésmódját, képzeletvilágát, világnézetét ezekről a kérdésekről, a nélkül, hogy positiv vallásról lenne szó. Mert azt ne higgyjétek, hogy mikor szemünket a csillagos égre vetjük, ne gondolnánk messze-messze valahová«.

Toldi Miklós a IX. énekben :

Főlnézett az égre, az országútjára,
Keservesen gondolt bujdosó voltára.

Arany az útmutatást tehát elfogadta. Positiv vallásról az első Toldiban csakugyan nincs szó, annál több a nép egyetemes érzésmódjáról a másvilági dolgokat illetőleg. A halál utáni remények irányozzák hőse sironnneni cselekedeteit.

A mondottak példázására elég egyetlenegy strophát idéznünk :

... Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
Jaj ne vess boszúdnak véres martalékot.
Tudd meg : a legyilkolt atyafinak vére
Bosszúért kiált fel az egek egére.
Tudd meg : ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet ;
Ne félj, fenn az Isten ; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszúállás dolgát.

Erdélyi nem helyesli Zalán futásának azt a felfogását, hogy a halál a nemlét hazája, a halál tagadása annak, a mi az életben volt és semmi egyéb.

Aranyban e sorokra nyitunk :

A ki meg sem halt még, minek azt siratni,
Mikor a halott sem fog halott maradni.
Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten,
Áldja meg az Isten ezen a világon :
Még a másikon is, szivemből kívánom.

Föltétlen dicsérettel adózik a bíráló Zalán futása nyelvének.

Kiemeli azt a sokféle jelentést, melyet a költő zavar nélkül egy-egy főnévnek, vagy igének ad. Lehr Albert klasszikus

Toldi-kommentárjában, Riedl Frigyes nagy műve utolsó lapjain Arany nyelvének ugyanerre a jelességére hívta fel a figyelmet.

Cserhalom bírálatának gondolatmenete is megragadta Arany lelkét.

A költő — írja Erdélyi — mint gyakori szokása, ünnepélyes, magasabb nemű lyrai kezdettel kapja fel az olvasót nézetei, képzelődése színhelyére s meglepő néhány sorban ad egy kis előjátékot, mint a hangművész, mielőtt megkezdéné működését.

Arany Toldijának *Előhangjára* épígy ráillenek e méltató szavak.

De plausibilisebb adalékoknak sem vagyunk híjával annak bizonyítására, hogy a Cserhalomról és a többi műről nyilvánított nézetek Arany lelkét megtermékenyítették.

Sz. László lovagiasságát nem viszi költőileg Vörösmarty, mert véletlen történetnek adja. »A leány visszaszerzésére mutató igyekezetét előlegesen fel kellett volna hoznia a költőnek. Ha ő talán vigasztalná Ernyeit, hogy visszahozza leányát : mennyire nyerne a költemény ezáltal ; de róla s lovagiasságáról semmi sem mondatik. A költészet tette határozó előleges akaratot, tervet, szándékot, tehát czélt és eszközt is egyaránt követel és követeli főképp az eszköznek a czél felé vivő munkásságát és utait, hogy fatalisticus esetben nemesebb valami, azaz emberi, önkénti szabadság és így belső kényszerűség vigye az eseményeket.«

Toldi Miklós nem véletlenségből bosszulja meg az özvegy két levante fiát. Vigasztalja a bánatos anyát ; bosszút fogad. Lovagiasságból mérkőzik a cseh vitézzel, nemcsak azért, mert erejét érzi s mert kegyelmet akar nyerni a királytól. Nem véletlenül megy a temetőbe, hanem mert ott eszközöket remél találni célja elérésére : a fiuk fegyvereit.

A *Tündérvölgyről* szóló része a bírálatnak már azért is felkeltette az érdeklődésem, mert ebből, a népies csodás elemet értékesítő költeményből merítette Arany némi változtatással a farkasviadal motívumát.

Erdélyi János a *Tündérvölgyről* szólóban megragadja az alkalmat a keleti phantasticus költészet jellemzésére. Az ábránd, a képzelődés, a kép, a ragyogás, a széles bőség, a határtalan világba való eltévedés, a költői képzelődés eget-földet megigázó szabadsága, a képtelenségek országa : ezek fővonásai ennek az *Ezeregyjé*-féle költészetnek, melyhez Vörösmartynak oly nagy hajlama van. Erdélyi jobban szereti az élesen rajzolt egyeniségű jelképeket, a czél felé egész lélekkel való törekvést, az eszmének egyénben való megtestesítését, a bensőt, az egyénit.

Tán ennek az aesthetikai fejtegetésnek hatása alatt fordult el Arany azoktól a tündéri népmeséktől, melyeket Szilády Áron fedezett fel és ismertet a Régi Magyar Költők Tára Ilosvai-bevezetésében. Kemény Zsigmond megróttá Arany Toldijának

józanságát. Lehetséges, hogy Erdélyi e bírálatának ismerete nélkül Arany nemcsak a farkaskalandot (Vörösmartynál : medvekaland) vette volna át a Tündérvölgyből, hanem phantasticusabb motívumokat is.

Eger bírálatában megjegyezte Arany azt a Schillerre visszavihető aestheticai szabályt, hogy az epos egyik főjellemvonása a részek, az egyes énekek önállósága. »A résznek is magához illő egység vagy egészlet szükséges, ha méltó elemet akar tenni a nagy egészben. Ezen architektonikus szabály pedig sokkal inkább reájok fér íróinkra, mint gondolnók. Van nálunk erő érzésre, gondolatra, de nincs átgondoltság, bizonyos lelki szemérmérték alkotásra. *Mi tette örökre utánzandó példányokká a régi görög irodalom főtermékeit*, ha nem az arányosság, kimért tisztaság; úgyszólván épkezláb jöttek a világra. Egerből is *sok volna még lejaragandó*, hogy tisztán lássék a mű alkata, termeti; mert mindig ékteleníti darabosság, nem oda való fölösleg.« Erdélyi örökre utánzandó példányoknak nevezi e helyt Homér éposait. Arany 1845 második felében olvassa e sorokat és 1846 február 24-én már a következőket írja Szilágyi Istvánnak: »Homerost tanulom, Iliast eszem. Csak, csak classica litteratura«. Gondoljunk továbbá Arany Toldijának homéri jelességeire, énekei kerek, önmagukban való bevégeztségére, Arany átgondolt műalkotására s elégedetlenségére;¹ lehetetlen rá nem ismernünk Erdélyi hatására. A mit kiválólag dicsérünk mint szépséget »Toldi«-ban, mindazt elméletben nálunk Erdélyi fejtegette legelőször abban a művében, melyet Arany János közvetlenül Toldi írása előtt tanulmányozott.

Eger megbeszélésére vezethető vissza a nagyfalusi nádas leírása. Erdélyi nem Lessing Laokoonja, hanem Herder »Kritikai berkei« szellemében bírálja *Eger* leíró részeit. »A leírások igen könnyen válnak unalmassá, ha nyugvó állapotot és nem mozgó, haladó életet adnak, ugyanazért *bölcs költő lesz, ki talán nem egyszerre fogja élénk mázolni a színeket* mint a főstész, föl nem aprózhatván darabokra vásznát, *hanem helylyel-közzel hinti el*«.

Igy hintette el Arany a nagyfalusi nádas egyes színeit a IV. és V. Énekből.

Lehr Albert így jellemzi Toldi e jelességét: »Van olyan leírás, mely valamely tárgynak nem egyszerre sorolja el összes vonását, hanem egy helyt egyikét, más helyt másikat hozza fel alkalmom szerint. Jó példa erre »Toldi«-ból a *nagyfalusi nádas*, melynek hogy teljes képét nyerjük, a IV. és V. Énekből kell összeböngészni az egyes elszórt vonásokat«.

Erdélyi e helyütt azt is megjegyzi, hogy a halványságot csak mint symbolumot, mint a bánat jelét szabad festeni. A halványságnak magánál több jelentése legyen.

¹ Szilágyi Istvánhoz 1847 nagypénteken: »Toldi sem mindenütt tetszik nekem. Sok helyt igen elszélesedik.«

Legott eszünkbe villan Toldi XII. Éneke:

Halvány is, piros is volt az ábrázata,
Mert bánat és öröm osztozának rajta.

Itt hangoztatja Erdélyi a kritika főkövetelményét: az okfürkésző figyelem kielégítést találjon a költői műben. Az *Ősz bajnokban* is, melynek tárgya Toldi Miklós, kifogásolja azt a nagy hibát, hogy a költő nem fűzi össze lánczczá, hanem csak egymás mellé teszi a történet szemeit.

Arany Toldijának organicus szerkezetét, a költeménynek azt a jelességét, hogy egyik mozzanat nemcsak előzménye, hanem oka egyúttal a következőnek, itt nem szükséges bővebben tárgyalnunk.

A női szereplőkről szólva, azt kívánja Erdélyi, hogy ne csak mint érző, hanem mint cselekvő személyek is szerepeljenek. Valóban, Aranyban is hibáztatnók, ha Miklós bujdosása alatt Toldi Lőrinczné csak búsulna tétlen gyötrelemben, de a szerető anyja nemcsak hogy Benczét küldi fia után, hanem maga is elindul felkeresésére.

Széplak bírálatában e sorokat húzhatjuk alá: »Egyszerűség a mesében, kiviteli bevégeztség, az esemény egész látkörének tisztában tartása, melyben mint derüs égen csillagként támad, emelkedik és lehanyatlík a történet, főérdemei *Széplak*-nak. Mily rokonszenvet indít bennünk a szegény árva fiú, de mélyebb vallásos érzelem is kap meg». Nem ráillik mindez Arany Toldijára? Nem tölthette be önérettel Arany műve elkészültével ez az eléleges sanctio?

A *Rom*-ról azt hiszi Erdélyi, hogy célzás egy elnyomott népre. Arany művében is az elnyomott népre van célzás. A politikai reformot nálunk is megelőzte az irodalmi, mely nem szorítkozik többé az újításban a nyelvre. Az irodalmi hatás néha csöndes, de biztos, mert a kedélyéletet mozgatja meg, tehát behízelgi magát. Arany Toldija azonban korántsem az irányköltészet alkotása. Sokkal genericusabb igazságokat tartalmaz, de ép ezért speciális esetekre is alkalmazhatókat: így a jobbagyság emancipációjára, a nemzeti függetlenség kivívására, Magyarországnak Ausztriával való viszonyára. A napi eszmék elérnek a költő magasabb gondolatmenete alatt. Arany a tiszta emberi felé siet, az egész emberrel foglalkozik, akarátának és érzésének legtitkosabb magyarázásával, a nélkül, hogy jobbá, okosabbá, pártemberré igyekeznék tenni. Mindezt, a mit Arany a költészetben így megvalósított, Erdélyi fejtegeti meglehetősen terjedelmesen, de örökérvényű igazsággal. E gondolatokból szoros logikával még egy aesthetikai elvet von le Erdélyi: Ha az általános emberi a legfőbb célja a költészetnek, mely cél subsumál más célokat, így a kor égető kérdéseit is, nem lehet főtárgya a költőnek az istenség, a másvilág, hiszen a

pogány s keresztyén költészet egyaránt az istenit is emberi alakban érzékíti meg. A poesis körén túl nem emelkedhetik.

Nem tartom valószínűtlennek, hogy Arany e tanulságokból, melyek Erdélyi bírálatának általános részét teszik, merítette azt a meggyőződést, hogy a katexochén csodás elemet kerüli még a középkorban játszó témája körében is. Ellenben Vörösmarty a Toldinál kisebb költői beszélekben is sok emberfölötti motívumot alkalmaz. Arany epikája nem annyira Vörösmartyhoz, hanem Vörösmarty bírálójához fűződik. Az általános emberi, más szóval a mi alól nincs kivétel, mert minden egyesre tartozik, mint az öröm és bánat, az indulatok hatalma, teszik Toldija tárgyát. Ennyiben a classicismus alkotása »Toldi«. De csak ennyiben s Arany mértéktartása a classicismus irányát illetőleg szintén Erdélyi bírálatára vihető vissza. Erdélyi tilt Vergilius követésétől; csak az »in medias res« elvét vallja követendőnek belőle, de ez is Homeroson alapszik, tehát a görög naivepost kövessük. Arany Toldijában nem is találunk Vergilius-hatást. Erdélyi óva inti a költőket a rímes versekben a classicus phraseologia s epithetonok használatától. Arany művében ilyeneket nem is találunk. Kell egy kis romanticismus Erdélyi szerint. Az érzelgés az ifjában bősége az erőnek, idővel kiforrja magát s vérből kiforró szenvedélylyé, bensőséggé lesz. Arany Toldijának haragját, bűját, búcsuzását itt helyénvaló felhozni. Azonban nem szabad elárasztani a költeményt képek rajával, szép nyelvi ékkel. Ez a hibája Erdélyi szerint *Vörösmarty Toldijának*. A romantika szürkületének nevezi ezt az eljárást Erdélyi. Tapasztalati világot kell, hogy érezzen a költő lába alatt; a valóság az egyedül üdvözítő. De nem a külső valóság, hanem a tapasztalati lélekország. A zivatart nem szabad úgy leírni, hogy minden körülményt szóba hozzunk, hogy a valóságot utánozzuk. »A jó költemény sohasem annyi által teszi a hatást lelkünkben, a mennyi előttünk betűben áll, hanem inkább még az által, mi bennünk olvastára fölébred, s mit szükségkép odagondolunk, képzelünk.« Erdélyi megrója a zivatar leírását Vörösmarty költészetében. Arany a VII. Énekben majd szó szerint úgy írja le a zivatart mint Petőfi *János vitézben*. Ez a mód volt a legsejtetőbb

Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott.

A költői nyelv szépsége inkább abban mutatkozik a bíráló szerint, ha kötetlenül, mérték, rím nélkül is elbájol. Például hozza fel »*A kis gyermek halálára*« cz. költeményt, mely »ép oly szép kötetlenül, mint kötve a szelid jambusok lebegésein«. Arany Toldijának nem egy strophája, így az V. ének első verszaka szintén kiállja ezt a próbát. *Szép Ilonka* méltatásánál arra tanít Erdélyi, hogy a költő kevéssel annyit mondjon, hogy

egész lélekvilág rajzzék fel előttünk. Csak egy szikra kell, mi felgyujtsa a képzelődést, akkor nem marad ez munkátlan. De bevetni e szikrát a kedélybe : ez a művészet. Arany érti e művészetet :

»Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,

Valami — nem tudom én azt kimondani.«

»Aldjon meg! áldjon meg!« anyja, eddig mondta.

A tapasztalati lélekországból merítse a költő azokat az apró jeleneteket, miket a mindennapi megszokott életben a *kedély* nyilvánít ; mikről annyinak van fogalma, tapasztalása s ugyanazért fogékonysága is. Mert ha olyat ír a költő, mit kevés vagy senki nem tapasztal vagy nem is tapasztalhat, igen meg lehet, hogy kevés vagy senki sem fogja ízlelni. »Szép Ilonka remek, mert abban semmi hallatlan, semmi olyan, mit a költőn kívül szem nem látott, fül nem hallott, mi senkinek elméjébe nem ment. Ki nem látta leányt futni lepe után és ki nem hallá a megfogott lepkének mondva eme szót : megvagy ? Ime a tapasztalat ! És a költő egy vadászt hoz fel, a ki azt míveli a leánynyal, mit leány a pillangóval ; íme a többszerítés, a költői gazdagítás !«

Ép így kérdezhetjük : ki nem látott tűzokat gubbasztani s ki nem ismer rá Toldi III. Enekében a költői többszerítésre ? Ki nem nézte ifjukorában gyönyörködve a délczeg katonaság menetelését ? Ki nem tapasztalta Toldi IV. és VI. Enekének lélekvilágát : az ifjuságnak nyughatatlan érzését, azt a szívzajlást, mely a családi körből a nagyvilágba ragadja, hogy felküzdje magát valamire, azt a lelkivilágot, melyre Gyulai Pál oly örökszép szavakban rámutatott ? Arany az egyénben összpontosítja azt, a mit sok ezer tud, érez, tapasztal. Így költői az egyén, a jellem.

A *Két Szomszédvárról* ezeket mondja Erdélyi : »Szeretem a gyűlöletet, ezt az indulatok Achillesét, mert háttérben, mint Rembrandt képein, egy kis csillám, egy kis világos pont van előtttem : a családi, fiui szeretet, mely kellő fényt áraszt az egészre«.

Arany Toldijában Miklós gyűlöli Györgyöt, ez őt még inkább, de a családi, fiui szeretet túlragyogja ezt Miklós szívében.

Erdélyi nem bánja, hogy a »Két szomszédvár« nem szerelmi történet. »Valóban eddigi szerelem-sugallta minden műveink sírva fakadhatnának, ha volna bennök érzés, mint Nagy Sándor azon, hogy neki nem jutott oly dicsőítő elme, mint Achillesnek.«

Ily vélemény után Arany is bizvást festhette hősét olyan-nak, »kit nem bánta még nyila szerelemnek«.

Kimondja Erdélyi a Két szomszédvárról, hogy szerkesztése alapos, kitervezett, átgondolt, a költő végső betűig előre tudta a

mesét, fonalának minden bonyodalmát előre kiszámította, szóval fejében csinálta ki először, aztán papíron, míg más műveiben csak a kezdet és kimenetel volt előtte tisztában. De még más költőink sem dolgoztak műgonddal.

Zrinyiről Kazinczy megjegyezte :

Munkáját soha meg nem corrigálta,
Hanem írta, a mint azt írni találta.

Igy írt Kisfaludy Sándor, nemkülönben Kisfaludy Károly, ki három-négy nap alatt készült el egy drámájával..

Aranytól távol állt ily nemgondolás, hanyagság Toldi íráskor. Az *Elveszett alkotmány* ellenben korántsem tanuskodik ekkora műgondról. Még egyebet is tanulhatott Arany Erdélyitől a művészi compositiót illetőleg. Az aesthetikai contrast s kiegyenlítésének törvényét. Vörösmarty »*Salamon*«-jában ezt a contrastot tartja Erdélyi a mű szépségének. »Csupa ellentételek az egész mű, mert egész művet csak ellentételekből, vagyis ezeknek kiengeszteléséből lehet alkotni. A »*Rom*« Erdélyi szerint azért nem bír igaz költői beccsel, mert vigasztalanra visz, mert a költői elégtétel hiányzik belőle.

Arany Toldijának compositiója ellentéteken épül. Az I. Énekben Miklós bűja van festve — a II. Énekben György tiszteletére »bezzeg nem búsultak ám az ősi házban«. A III. Ének a vigasságra következő gyászt zengi, a IV. Ének a nádas magányát a zajos falusi udvarházzal ellentétben. Az V. és VI. Ének közt is van contrast. Véres farkasviadal után Miklós gyöngéden kopogtat be édes anyjához. A VII. Ének az emberi élet mély vesztéseit, a VIII. az emberi élet önző céljait ecseteli. A IX. Miklós inségét és csüggedését, a X. gazdagságát és széles jó kedvét. A XI. a cseh lovag gőgjét, mely oly nagy, hogy csak bukás következhetik utána és a XII. ezzel ellentétben Miklós szerénységét magasztalja.

Az egész mű a jó és rossz ellentétén épül ; a megoldás kiengesztelő.

Az előadás is emlékeztet Toldiban Erdélyi bírálatára. Vörösmarty bírálója gáncsolja a szónoki hangot, a dagályt, »a nemes emberi alkotmányos hangot«. Helyette népi általános, költői modort ajánl. Ezt az utóbbi hangot találta el Arany Toldijában, de persze sokkal inkább Petőfi úttörő költői munkásságának hatása alatt, mint Erdélyi elmélete következtében. Mégis ez az új népműzeti irány Erdélyi Jánosban találta első igazolóját.

De tán elég is a bizonyítékokból. Még csak néhányat sorolok fel, melyeket sajnálnék elhallgatni.

»Az ősz bajnok« másodrésszében — írja Erdélyi János — »Vörösmarty szépen foglalta be Ilosvai Péter szavait s e miatt sohasem érdemel plagiumi vádat, még barátomtól se,¹ mert akkor

¹ P. Ignác pasquilljére vagy Schedel panegyrisére gondolhat a bíráló.

én fölveszem Boccaccio novelláit és ráolvasok Shakspeare több drámáinak egész alapjára, menetére. *Furcsa volna, ha vádoltatnék a méh, hogy annyi virágról gyűjt édességet. Bár lehetne folyamodni régi ponyvairodalomhoz kivált költőnek ; mert sok ilyen plagium óhajtható !* » Arany befoglalja Ilosvai verseit költeményébe, sok virágról gyűjt mézet, de a régi ponyvairodalomhoz folyamodik elsősorban ; mindenben követi Erdélyi tanácsát. Mégis eredeti költő. Chateaubriand mondta : »L'écrivain original n'est pas celui, qui n'imité personne, mais celui, qu'on personne ne peut imiter.«

A *Főti dal*ban kifogásolja Erdélyi a *jelsivít* szót. Az oláh szokott felsivítani ivás közben, nem a magyar. Miklós a csárdában széles jó kedvében *kurjantott* nagyokat. A *Főti dal* negyedik strophájában Erdélyi szerint a *kút* hasonlata homályos ; pedig a *hasonlatok* fő tiszte *világosítani*. Gondoljunk Arany kút-hasonlataira ! A nagy határmezőben óriási szűnyog a gémeskút, a vendéglátó ház előtt köszönget, a rongyos csárda előtt szomjasan ácsorog.

Erdélyi azt kérdezi egy helyt : mi e szónak »költő« az értelme. A *költő* hivatása — úgymond — *nem chaost teremteni, hanem belőle szép formájú világot alkotni*.

Az Ilosvai teremtette chaosból Arany szép formájú világot alkotott.

Az eddig mondottak megerősítésére csak futólag említsem hogy Erdélyi e bírálata Arany más műveiben is nyomot hagyott.

Erdélyi itt ajánlja költőinknek, hogy a varázslatos tiündéri népmeséket költészetükben értékesítsék. Arany Toldi után meg is írja *Rózsa és Ibolyát*. Itt veti fel Erdélyi a kérdést : volt-e naiv eposunk s bizonyítja, hogy a műköltészet még pótolhatja a veszteséget. Arany még 1847-ben naivepost tervez. Ugyanekkor írja a *Murányi Vénust*, melynek alapeszméjére s jeligéjére :

»Ó hölgy, az Isten gyönyörül
Teremte tégedet.«

Erdélyi értekezése figyelmeztette a költőket, mint kiváló költői szépségre. E sorok tudniillik Vörösmarty »*A túlvilági kép*« cz. költeményében fordulnak elő. Erdélyi e bírálatában gáncsolja az olyan nemzeti epost, melyben a katonaságra és harczra terelődik a főfigyelem. Arany a hún trilogiában nem is a harczok és táborok költőjének ígérkezett. »Számolja meg, kinek van ideje — írja Erdélyi Zalán futásáról — hány sorban vagy lapban szól e költemény pusztán hadi dolgokról, most ez majd amaz sereg járdolatáról, aztán arczképig hű fegyver és öltözet-leírásról, párbajról az epizodokban, aztán csatai küzdelekről : meg fogja látni, hogy igazam van. De meglátja még azt is, hogy mikor költő annyira elmulasztaná tanulni az egyént, az embert s fősteni lélektanilag : elmulasztá másfelől jellemezni a *nemzetet*

is, mert ősi, régi szokások, főleg a szent dolgokkali bánás teljesen mellőzve, vagy legfőlebb csak említve. »E néhány sornyi idézetben két nagy nemzeti eposunk: a *Zalán futásának* és *Buda halálának főkülönbségei* vannak megörökítve.

De ha már kell csatákat festeni, állítsa egybe a költő a különféle csatákat tömbi (groupei) csoportozatként — ezt ajánlja *Eger* bírálatában Erdélyi — s a költemény úgy alkot majd összhangzó. egészet csatákból, mint a zeneművész különböző hangokból harmoniát s az epos a csaták harmoniája, művészi összeállítása lesz. Ilyennek tervezte Arany *Toldi Szerelmét*. Maga írja e regényes eposa Előszavában: »Az egész hadviselésben nincs kimagasló pont, tömegesebb ütközet; apróbb csatározások, várvívások, feudális pártharczok inkább, szétszórva az egész déli olasz földön, és víva nagy részben fogadott, zsoldos katonák által. Ezek közül egyet, például *Aversa* megvívását, kiválasztani s az egész epost térben, időben ahhoz koncentrálni talán lehetett volna, de ha a népies elbeszélés természetét vesszük figyelembe, mely megkívánja, hogy eleje és vége legyen a dolognak; ez a mód sem volt ajánlatos.

Látnivaló, hogy Arany nem esküszik föltétlenül a mester szavára. Kritikával hasznosítja Erdélyi kritikáját. Ezért e kis excursio után nekünk is az első Toldira vonatkozólag meg kell még tennünk az ellenpróbát: állít-e fel Erdélyi János oly aesthetikai szabályokat, melyeknek Arany Toldija ellentmond. Egyetlenegy ilyet találunk. A versformát illetőleg nincs egyezés az elmélet és a költemény közt. Erdélyi a hexametert ajánlja a népies elbeszélő költemény versformájául, mert »*Ludas Matyi*» is e mértékben van írva, mert Sylvester János alagyákban írt a magyar néphez. Könnyű bebizonyítanunk, hogy Erdélyi itt az aesthetikai alap tekintetében tévedett. *Ludas Matyi*ban a hétköznapi tartalomnak meg nem felelő ünnepélyes versforma a komikum növelésére szolgál; Sylvester bevezetése fenséges tárgyú. De hogy lehetne Arany Toldijának naivitását hexameterekben megszólaltatni? Arany egy Erdélyi ajánlta módot elvet ugyanoly okból, mint Toldi szerelme tervezésekor tette; a népiesség figyelembe vétele miatt.

Érdekes az a tény is, hogy midőn Erdélyi János 1856-ban a Pesti Naplóban Arany költeményeit bírálta, Arany szintén mindenben hozzájárult a bírálat nézeteihez, de a versformákat, rímeket, versmértéket illetőleg akkor sem fogadta el Erdélyi véleményét s ezt hosszú, azóta nyomtatásban is megjelent levélben ki is fejtette bírálójának.

Arany Toldijának alexandrines versformája tehát oly kivétel az Erdélyi aestheticájával szemben, mely szentesíti a szabályt.

Arany Erdélyi elvei szerint írta Toldiját.

Erdélyi Jánosnak hozzá intézett leveléből tudta meg a

költő 1847 január 30-án, hogy Toldija a pályadíjat elnyerte. Sajnos, e levelet nem ismerjük; csak néhány sort közöl belőle Arany János Szilágyival.

Talán ebben a levélben találtunk volna czélzást vagy vélemény-t Arany-nak a kritikához való irodalmi viszonyára. Hiszen még az 1856-iki bírálatában is azt írja bevezetőleg Erdélyi János: »Keble áldása mellett sohasem volt elfogulva az ítéset iránt; a tanulmány néki szintén olyan életére, mint a születéssel kapott tehetség; holott épen a jobb elméket illette leginkább az a panasz irodalmunkban, hogy mûgond nélkül mesterkednek s keveset hajtanak a tudomány szolgálatára«.

E sorokban és a sorok közt kimondja Erdélyi, hogy Arany Jánosnak az ítéset tudománya ép annyi szolgálatot tett, mint veleszületett lángelméje.

Mi csak annyit mondjunk: Erdélyi Jánosnak Vörösmarty »Minden munkái«-ról szóló műve a magyar irodalom legtermékenyebb kritikája.

DR. HARMOS SÁNDOR.

NOVELLAIRODALMUNK JÓSIKÁIG.

(Második, befejező közlemény.)

V.

Víg novelláink.

Kétségtelen, hogy Fáyra és Kisfaludyra az egykorú német víg novellák is hatottak. Ha összehasonlítjuk elbeszéléseikkel a németeket, sok hasonlóságot fedezünk fel köztük. Természetesen nem a kiválóbbak munkáit értjük, hanem a középszerűeket, sőt egészen névteleneket, kikről a német irodalomtörténet sem beszél semmit, vagy legalább is igen keveset.

Válaszszunk ki taláломra néhányat jellemző mutatóványul közülük s lássuk meséiket és motivumaikat.

Károly keményfejű apja azt akarja, hogy fia vegye feleségül a szép és gazdag Adélt, de Károly, ki éppen olyan keményfejű, csak azért is ellentmond, noha nem is ismeri a leányt. Elmegy katonának, megsebesül, a szép Minna ápolja özvegy anyjával. Károly beleszeret s azzal az elhatározással tér haza, hogy elveszi. Itt ismét Adéllal ostromolják s unokahuga, meg a többi asszonyok azt a cselt eszelik ki, hogy Adélt más néven ismertetik meg Károlylyal, ki bizonyosan bele fog szeretni. Az unokahug barátnője azonban, ki viszont Károlyt nem ismeri, tévedésből annak egy katona barátját mutatja be Adélnak. Adél bele is szeret s az ifjú ő belé. Nagy otthon az öröm, hogy a cseltfogás ilyen szépen sikerült, de annál nagyobb a meglepetés, mikor Károly Minnával s Adél is mással állít be (August Lafontaine: *Die Ueberraschungen*. — Minerva. Taschenbuch für das Jahr 1817. Leipzig—Wien.).

Ezt a történetet a népszerű író meglehetősen bőbeszédű levelekben közli velünk. Hasonlóképen levélformában kapjuk a következő épületes történetkét. — Schimmerfeld menyasszonyához, Lichtenstein Izidóra grófkisasszonyhoz, utaztában erősen udvarol cousine-jának, Nanette-nek, s kiüti a nyeregéből Tiefenbachot, a ki bánatában elbújdosik. Izidóra megismerkedik a bánatos ifjúval s a vége az lesz, hogy ez meg Schimmerfeldet üti ki a nyeregből, a ki kénytelen-kelletlen elveszi Nanet-

tet, mert van egy kis pénze, neki pedig sok az adóssága (Louise Brachmann: *Die Nemesis*. — Taschenbuch für das Jahr 1818. Frankfurt am Mayn). — Amaliet, egy gyáros leányát, a nemesi származására büszke von Faltenwackel kisasszony neveli s rábírja, hogy kosarazza ki a nem nemes Flugwildet. Ez bosszút fogad s egykori jénai diákpajtását, Distelt ráveszi, hogy mint br. Distelberg bolondítsa el a leányt, vegye feleségül s akkor mondja meg, hogy csak egy suszter fia. Az álbáró megjelenik, a vén kisasszony el van ragadtatva s Amalie beleszeret, de beleszeret Distel is és nem akarja a játékot folytatni. Mindent fölfedez. A leány s okos apja nem törődik vele, hogy bárójuk nem báró s minden jóra fordul (August Kotzebue: *Die Rache*. — Kleine Romane, Erzählungen, Anekdoten und Miscellen. Leipzig. 1805., a 2. kötetben).

Ez a három mutatvány elegendő a német almanachirodalom tuczattermékeinek jellemzésére. A többi is mind ilyen. Meséik naivak s kevésbé valószínűek, motivumaik gyakran ismétlődnek, indokolás, jellemzés kevés bennük, előadásmódjuk elég gördülékeny (a levélforma kedvelt), hangjuk derült, igazi humor nincs bennük, de van komikum, mely szentimentalizmussal vegyül, a komikus jelenetek, kalamitások gyakoriak. Ugyanezeket a jellemvonásokat találjuk a mi víg novelláinkban is.

Zschokke elbeszélései magasabb színvonalúak s szintén inspirálhatták novellistáinkat, bár kevésbé. Zschokke különben igazi humoros és szellemes előadás, jellemzés, meseszöve és stílusbeli készség dolgában nem egyszer felülmúlja Kisfaludyt és Fáy, tehát legjobbainkat e korban.

A német novellairodalom mindenestre hatott közvetlenül is a mienkre, de sokkal inkább Fáy s különösen Kisfaludy közvetítésével. Őket utánozza kevés kivétellel minden novellistánk.

Legtehetségesebb tanítványuk Kovács Pál (1808—1886), ki már pesti orvosnövendék korában megismerkedik az írókkal a huszas évek végén s csakhamar maga is sorukba lép. 1828-ban közli első novelláját (*Kicsinyből mi lesz?*) a Koszorú s ettől kezdve minden évben megjelenik egy-két elbeszélése. Nemsokára a közönség kedveltje s az Aurora rendes dolgozótársa lesz. Kisfaludy halála után a víg novella terén évekig ő uralkodik.¹

Motívumok dolgában ő se szerencsésebb mestereinél. Meséit ilyen alapokra fekteti: a hős közellátó lévén, menyasszonyának hisz egy másik leányt (*Nem az volt, kit gondoltam*),

¹ Novellái: *Kicsinyből mi lesz?* (Koszorú 1828), *A szökés* (Ugyanott 1829), *Nem az volt, kit gondoltam* (Aurora, 1830), *Koránjárások* (Urania, 1830), *Vízkereszt* (Aurora, 1831), *Mindenütt jó, de legjobb otthon* (Nefelejts, 1832), *A lúdczomb*. — *Jaj be jó fi vagyok én!* (Aurora, 1833), *A fehér czipók* (Nefelejts, 1833), *Hú Misa* (Társalkodó, 1833), *Hivatlan orvos* (Regélő, 1834), *Ki hitte volna?* (Aurora, 1834), *Veszedelemes újítás* (Rajzolatok, 1835), *Mennyi ház, annyi szokás* (Aurora, 1835), *Három az igazság* (Társalkodó, 1835).

vagy házasodni akar, de mindig korán jön (*Koránjárások*), úgy menekül a neki szánt feleségtől, hogy vad magyart játszik, a mi a külföldieskedő kisasszonyt visszariasztja (*Jaj be jó fi vagyok én!*); a nagybácsi elüti öccse kezéről a menyasszonyt (*Veszede'mes újítás*); egy vén kisasszony soha sem akar férjhez menni s két fiatal leányt is lebeszél a házasságról, mégis mind férjhez mennek (*Ki hitte volna?*); leánynézőbe megy s mint inas jelenik meg (*Mennyi ház, annyi szokás*); a színész udvarlóról kiderül, hogy gróf (*A lúdczomb*) stb.

Csupa kis félreértés, mint Kisfaludynál. A szereplők éppen olyan komikus helyzeteken és kalamitásokon mennek át, mint Tollagi, Pöröndy, Csöngedy. Kovács halmozza ezeket s a Kisfaludy-féle természetes és mulattató balesetek helyett sokszor dummer August-szerű ügyetlenségek sorozatával akar hatást kelteni (a falusi gavallér imádottjának lábára lép, sarkantyújával leszakítja ruháját, leönti kávéval stb.). Kisfaludy nagyobb vonásokkal rajzol, bonyodalmai átlátszóbbak, jobbak. Kovács hosszadalmasabb, aprólékosabb, akár csak Fáy s bonyodalmai külsőlegeseek, legtöbbször erőszakoltak és meséi nincsenek teljesen megalapozva, valószínűtlenek s a levegőben lógnak. Novelái sokszor vígaknak nem elég vígak, komolyaknak meg nem elég komolyak. Kisfaludy természetes, ős-komikuma hiányzik belőlük, az övé kissé csinált és színtelen. Jellemzés dolgában sem éri utól mesterét. Van ugyan egy-két sikerültebb alakja (a házsártos nagyasszony, az együgyű kocsis, a simplex falusi földesúr, a házasságtól irtózó aggszűz, a gazdag férjre vadászó mama és leányai, a babonás, ostoba árendás), de mégis ritkán tud igazán élő alakokat teremteni.

Kisfaludyt utánozza a száraz reflexiók halmozásában (a *Vizkereszt*-ben pl. feltűnők a Tollagi-féle szentenciák másolatai) és Fáy a tréfás hasonlatok használatában s *A különös testamentom* in medias res kezdetének alkalmazásában pl. »Kiegett a pipám s egy nyújtózással akartam leásítani nyakamról a terhes unalmat«; »Aztán korán kelj, el ne késsél«; »Esztli koppantott s eloltá a gyertyát«. A *Koránjárásokat* »ellen-darabul« írja st. Fáy úr Elkéséseihez. « *A lúdczomb* babonás árendása Fáy Schlauch-jának másolata. A mesterei kedvelte levélformát és az első személyben (a novella hőséivel) való elmondatást sűrűn alkalmazza (az utóbbit hét esetben). Kisfaludyt, mint alább látjuk, paródiáiban is utánozza.

Gyengén komponált történetkéit különben élénken jellemezve, természetesen gördülő párbeszédekben, nem egyszer jóízű humorral mondja el. Ez a Kisfaludyra emlékeztető derűs jókedv tette novelláit olyan népszerűekké, meg a magyar élet élénk rajza.

A falusi vendégszerető nemesi házak népének kedves, egyszerű mulatságai: a vadászatok, névnapi ebédek, bálók, far-

sangi szánkázások és lakodalmak képei vonulnak el előttünk novelláiban. Látunk igazi népies alakokat (*A szökés*), kik igazán a nép nyelvén beszélnek. Megfordulunk Balatonfüreden s a főváros fogadóiban, a hajóhídnál, a zsúfolt német és az üres vérbeli magyar színházban, hol búsan oltogatják a lámpákat, mert nincs előadás, nem lévén publikum. Hallunk hazafias megjegyzéseket a magyartalan nők, a magyar fényűzés ellen és a nemzeti haladás mellett Széchenyi szellemében s örömmel látjuk, hogy a máradi nagybácsi gőzhajórészvényeket vesz s előfizet a Jelenkorra, meg a divatlapokra. — A harminczas évek életének ebben az intim rajzában felülmúlja Kisfaludyt.

A többi novellista már őt is utánozza. Vig elbeszéléseiken ritkábban Fáy, de leggyakrabban a Kisfaludy- és Kovács Pál-féle novella-genre hatását látjuk. Tudják, hogy ez tetszik a közönségnek, tehát ilyeneket írnak nem sokat törődve az eredetiséggel. Új utakat nem törnek, hanem kényelmesen döcögnek rozoga novella-szekereikkel az országot ismert csapásain s ugyanazokba a kátyúkba döcöczennek, mint előttük mestereik.

A Nem az volt, kit gondoltam közellátó hőse, ki egy szép után szalad hiába, gyakran felbukkan vig novelláinkban (Garay: *A rossz szemek*. Regélő 1833. — *Czélérésem*. Koszorú 1833. ismeretlen szerzőtől), hasonlóan kedvelt alak lesz a *Koránjárások* nagybácsija, ki öcscsét házasítani akarja (*Ellenzetek*. Nefelejts 1834. — Tóth Lőrincz: *Bácsika és én*. Rajzolatok 1835). A báli kalandoknak se vége, se hossza (Lukács Lajos: *A pesti út*. Rajzolatok 1835. — *Házi táncmulatság*. Regélő 1833. — Ormos Zsigmond: *Hölgyet bálban ne keress, Sok baj semmiért, Szegény jurátus*. Rajzolatok 1835. — Kuthy: *Farsangi kaland*. U. ott). A háztűznézőbe járó, házasodni akaró fiatalemberek csalódásai és viszontagságai egymást érik (Lukács Lajos: *A péntek*. Aurora 1833. és *A szeműveg*. Koszorú 1833. — P. M. (Paziazi Mihály): *A gazdag házasulandó*. Aurora 1829, és *Messze keresett és közel talált*. Aurora 1828. — M. J.: *Szeget szeggel*. Rajzolatok 1835. — *Bongori Tóbiás házassági története*. U. ott. — Kuthy: *A szerencsés akadályok*. Lant 1833.).

Szinte hihetetlen az a motívumokban való szegénység, mely novelláinkat jellemzi. Kalandok, folytonos kalamitások, apró és legnagyobb mértékben valószínűtlen félreértések sorozatai. Egyik olyan, mint a másik, mintha egy recept szerint készültek volna. Formájuk is ugyanaz: igen gyakran levélforma s első személyben való elbeszélés. A címek is jellemzőek, a mennyiben megadják a témát, melyet a novella rettentő egyhangúan variál. Ebben is Kisfaludyt és Kovácsot utánozzák. Ime néhány cím: *A péntek*, *A veres bajusz*, *Mit nem tesz a szerelem?* *A szerencsés lábtörés*, *Csak barna ne volna!* *Messze keresett és közel talált*, *Szeget szeggel*, *Hölgyet bálban ne keress*, *A szerencsés akadályok* stb.

Lássuk egynek meséjét a sok közül. — Hollósy Móríc z a cenzurára készül, mikor barátja, Rétegi, elviszi a városmajori népmulatságra, hol gyönyörű leányt lát egy huszártiszt karján. Szeretne megismerkedni vele, de nagynénjét, Rózsavölgyi bárónét kell hazakísérnie, ki birtokára is meghívja, azzal kecsegtetve, hogy a szép Zeredy Lolli is ott lesz. Móríc z nem megy el, mert az ismeretlen szépen jár az esze, kit másnap hiába keres. A tanulás sehogysem megy, ezért befogat s mégis elmegy nagynénjéhez. A kertjében megpillantja az ismeretlen szépet, a mi rendkívül meglepi. Bennünket, kik ismerjük a harminczas évek novellistáinak technikáját, nem lep meg a dolog, mert mi régen tudtuk, hogy Lolli s az ismeretlen kisasszony ugyanaz. Természetesen egymásba szeretnek, Lolli kissé beteg is lesz, hogy Móríc z odaadón ápolhassa. Egyszer csak megérkezik ama bizonyos huszártiszt, ki, mikor Móríc z ömledézve magasztalja előtte Lollit, kijelenti, hogy a leány jegyese. Móríc zot ájulás környékezi, de mi rögtön kitaláljuk, hogy a huszártiszt csak rokona Lollinak s hogy ezzel csak próbára akarta tenni a szerelmes ifjút. Móríc z egyszer hallja, hogy a bárónéval gúnyolódva beszél róla a tiszt, a miért duellumra hívja. Másnap meg is jelennek segédeikkel. A tiszté egy kozák (!) tiszt hosszú szakállal, nagy köpönyegben. Mikor löni akarnak, eldobja szakállát, köpönyegét s a mindenben csodálkozó Móríc znak Lolli ugrik a nyakába. Meg is kapja feleségül, ha cenzuráját praeclarummal fogja letenni (Garay János : *A párviadal*. Regélő 1834.)

Ex uno disce omnes. Ezzel a kis mutatvánnyal a többit is jellemeztük. Megjegyzendő, hogy ez még a jobbak közé tartozik.

1833—35-ig látunk legtöbb ilyen utánzatot, melyek kevés kivétellel értéktelenek s teljesen lejáratták ezt a genre-t. Már Kovács Pál is gyengébb mestereinél, epigonjai pedig még nála is hasonlíthatatlanul gyengébbek.

Kisfaludyt paródiáiban is utánózták s írtak néhány falusi »hósköltemény«-félét *Hős Fercsi* s. *Andor és Juczi* modorában, az ossianizmust figurázó stilussal. Már Fogarassy János *Fáj a szívem* cz. novellájában (Felsőm. Minerva 1830) van egy ilyen paródia, azután még ötöt találunk ilyent 1835-ig »bohózat« jelzéssel. Ezek : Kovács Pál : *Hű Misa* (Társalkodó 1833) és *Három az igazság* (U. ott 1835) ; Pum János : *A titok* (Rajzolatok 1835) ; Endreffy : *Kötél verbung, Farkasbőr* (Társalkodó 1835). Ezek egyengetik az útját *A helység kalapácsá*-nak, melyben ez a genre eléri tetőpontját.

Kisfaludy *Mit csinál a gólya ?* cz. »anekdotájában« arra is adott példát, hogyan lehet egy adomát művészileg feldolgozni. Lehetséges, hogy ez buzdított némelyeket ilyen apróbb anekdota-féle történetkéik írására, de azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, hogy ha ezeket a víg novellák elfajulásainak tartjuk s a Regélő hatásának tulajdonítjuk. A Regélőnek szük-

sége volt laptöltelékül ilyen apróságokra, melyeket szívesen közölt. Állításunkat az bizonyítja legjobban, hogy ezek az anekdoták csak a Regélő megindulásának évétől (1833) lesznek divatosak. Ilyenek Mérey Móríciz kísértet-históriái: *A kísértet gyűrűje*, *A rabságba esett kísértet* (Regélő 1833), *A kísértet*. (U. ott 1835), melyeknek az a tárgyük, hogy kísértet-járásról beszélnek a házban, de kiderül, hogy az alvajáró házi kisasszony, vagy a komondor, vagy a kályhára tett ing volt a kísértet. L.-né *Karácsoni jóslata* (Regélő 1833) egy karácsonyi babonát mond el, mely oka lesz a házi kisasszony férjhez menetelének. Legjobb köztük Nagy Ignácznak *A borzasztó éj* cz. rajza (Rajzolatok 1835). Elmondjuk rövid foglatatát ennek a »legjobbnek« hogy fogalmat adjunk a többiek gyengeségéről:

Az író a Szent György-téri bástyáról éjjel a kilátásban gyönyörködik. Mindenféle víziói vannak: különféle nemzetek gőzhajói szegdelik a Dunát, látja a Lánchidat, a ragyogó nemzeti színházat s lát egy óriási oszlopot a Vaskapu szétrombolt sziklaiból s rajta Széchenyi nevét. A víziók eltűnnek, siet haza. Egy ablakon keresztül gyilkossági jelenetet lát, beugrik, őrséget kiált. Akkor derül ki, hogy a gyilkosok színészek (köztük Megyeri), kik Mellesvilles: *Borzasztó éj* a paluzzi kastélyban cz. szomorú-játékából tartanak próbát. Hazamenet tejesasszony kiáltását hallja. Éjjel! Tán valami tejrontásért elkárhozott tejesasszony lelke? Megborzad, valaki megragadja karját s erre felébred ágyában. Felesége keltegette, mert már reggel nyolcz óra van.

Genre-szerű rajzok is tűnnek fel a harminczas években. Félig-meddig víg novellák, de egy alak genre-szerű jellemzése a fő dolog bennük, mint *Súlyosdi Simon*-ban. Első ezek között P. M. (Pazizi Mihály) *Adolf* ja (Muzáron 1829), egy féltékeny férjről ötletesen, jó humorral rajzolt genrekép. Minduntalan rajta akarja kapni feleségét, hogy szerelmes leveleket ír, mindannyiszor felszól és megfogadja, hogy soha többet nem lesz féltékeny, de a legközelebbi alkalommal megint az. — A másik *Jaj be boldog vagyok én!* (Aurora 1832) annak az igazságnak életképszerű bizonyítása, hogy a kit a világ boldognak tart, rendszeren nem az. Sok benne a magyar viszonyokra tett szatirikus célzás, szójáték és irodalmi vonatkozás. Általában Pazizi egyike a legtehetségesebb novellistáinknak e korban. *Messze keresett és közel talált* (Aurora 1828) s *A gazdag házassulandó* (Aurora 1829) cz. víg elbeszélései jellemző és megfigyelő tehetségéről, valamint jó humoráról tanuskodnak. Meglátszik rajtuk a jobb német novellákon való iskolázottsága.

Gaál József *Karácsoni jóslat*-a (Rajzolatok 1835) jó genreképet ad egy falusi libáról. Ilyenek névtelen szerzőktől *A késelkedő* (Regélő 1834), az *Ujságvadász* s a *Szokás embere* (Szemere

¹ Román származású ügyvéd, ki 1828-ban tett ügyvédi vizsgát. Német novellákat is írt s Széchenyi munkái közül többet németre fordított.

Aurorája 1835). Ezek Nagy Ignác későbbi kedvelt életképeinek előfutárjai.

A vég novellák sablonosságát és ürességét már a kortársak is észrevették, a mit a Rajzolatokban (1835) megjelent mulatós paródia: *Szerellem a Rudasfürdőben* »Eredeti magyar novella németből fordítva« bizonyít.¹

Első könyv.

Kétség.

Ludbegyi úr határozatlan volt, elmenjen-e a Rudasfürdőbe vagy ne.

Második könyv.

Határozat.

Végre elhatározá magát, hogy elmegy.

Harmadik könyv.

Előkészületek.

Elmerülten pipát, dohányzacskót, tűzszerszámot és kevés pénzt vesz magához.

Negyedik könyv.

Kit talált Ludbegyi úr az úton?

Ludbegyi úr semmi ismerőst sem talált az úton.

Ötödik könyv.

A fürdői szép.

A fürdőben egy gyönyörű szőke leányt látott, ki egy korosabb asszonyság jobbán üle.

Hatodik könyv.

Hősünk szerelmes lesz.

Hősünk az ismeretlen szépbe szerelmes lesz.

Hetedik könyv.

Társalkodás Ludbegyi úr és a szőke szép közt.

Ludbegyi úr bátortalanságból egy szót sem szólott.

Nyolczadik könyv.

Visszamenet Pestre.

Midőn az asszonyságok felálltak, hogy vissza menjenek, Ludbegyi úr is kiverte pipáját.

Kilenczedik könyv.

Előbbinek folytatása.

Ludbegyi úr megfizette a fürdődíjt, s imádottját tisztes távolságban követé.

Tizedik könyv.

Deus ex machina.

Hirtelen hősünknek egy ifjúkori barátja, Csaldy ügyvéd, a hölgyek-höz lép s bizalmasan mulat velök.

Tizenegyedik könyv.

Közeledés.

Midőn Csaldy Ludbegyi urat megpillantá, bemutatta őt az asszonyságoknak: — anyjának és hajadon hugának.

Tizenkettődik könyv.

A rudasfürdői szerelmet házasság zárja.

A rudasfürdői szerelmet házasság zárja.

Végül néhány különálló jelenségről kell megemlékeznünk, melyek nem sorozhatók a Kisfaludy—Kovács Pál-féle utánzatok közé.

Ilyenek Fogarasy János¹ víg elbeszélései, melyek nem meséiknél, hanem eredeti humoros előadásuknál fogva érdekesek. Folytonosan beszélget az olvasóval, a recenziussal, megjegyzésekkel kíséri a történetet, verseket, tréfás elmesíttatásokat, kitéréseket szó közbe, Jean Paulnak, a nagyhírű német humoristának, különös egyéni előadásmódjára emlékeztetve.

Gr. Mailáth Jánosnak *A levél* cz. kis elbeszélése (Muzáron 1829.) az Amadeus Hoffmann-féle mese-novellák egyetlen visszhangja nálunk. Egy kandúrrá változott szerelmes és egy garabonciás diák szerepel benne, ki egy hadnagyot összeházását kedvesével.²

Némileg rokon ezzel Vörösmartynak *A holdvilágos este* (Koszorú 1829. Pata álnéven) s *A kecskebőr* (Aurora 1834. Csaba álnéven) cz. két tréfája, melyek szintén mesefélék (az egyiket »pórregének« is nevezi). Fantasztikus, bizarr meséjük s főképen erősen népies ízű, groteszk humoruk teszi őket figyelemreméltókká.

Vajda Péter *Renyhe Jankó*-ja s ennek folytatása *A kísértet* (Rajzolatok 1835.) keleti milieu-jük ellenére Vörösmarty két mese-novellájának utánzatai bizarrság és torzító humor tekintetében.

Vajda Péternek 1834-ben egy kötete jelent meg: *A legszebb leány* »tréfás elbeszélések« czímen (156 lap). Nem különálló elbeszélések gyűjteménye, hanem tizenöt szakaszra oszló történet, mely Harun al Rasid, bagdadi kalifa, fiának s társának, Alinak, utazásáról, kalandjairól és tapasztalatairól szól. Ebben kezd meg Vajda a keletieskedést, mely aztán rendes elbeszélő modorává lett. A történet igen vékony s tulajdonképpen kalandok sorozata. Ezek néha igen sikerültek pl. a *Juszuf és Nurmahál dévajsága* (7. szakasz) kitűnő humorral s jellemző keleties nyelven írt kis jelenet. A keleti színezet különben csak külsőleges, csak »kelmeiség«. Maga sem veszi komolyan s a magyar viszonyokra tett szatirikus célzásokkal és furcsa anachronizmusokkal tarkázza. »Puskával jobb szeretnék löni, — mondja Ali — hanem az még nincs föltalálva«. A »kalifafi« (csak ez a neve az elbeszélésben) és Ali Tokajit isznak, pipáznak, Kantot, Rousseaut, Lavatert emlegetik, Bizáncban nyomtatott plakátokon köröztetik őket stb. Nagy helyet fog-

¹ 1830-ban már ügyvéd, különben nevelő ebben az időben, később törvényszéki bíró, jeles nyelvész, az Akadémia nagy szótárának társszerkesztője. Novellái: *A szerencsés szánkházás* (Aglaja, 1830.), *Fáj a szívem, Utazás az ebédlőből a hálósobába* (Felsőm. minerva, 1830), *Lajos deák naplókönyvéből, Miként lettem ügyvéd ?* (Ugyanott 1832).

² *Magyarische Sagen* (1837) cz. gyűjteményében németül is megjelent *Der Brief* czímen. Itt azt mondja róla, hogy Szemere sürgetésére egy nap alatt írta.

lалnak el az elbeszélésben a két utazónak bölcselkedő párbeszédei, melyekben Vajda a maga gondolatait mondja el a jóról és rosszról, a vallásról, a papokról, az előítéletekről és más egyébről a rá nézve jellemző zavaros és népszerű filozófálással.

Mindenesetre eredeti munka főleg jó humoránál és ötletes dialogjánál fogva, de vegyes hatású s nem kelt zavartalan művészi élvezetet, mint Vajda legtöbb munkája.

Mellesleg említjük meg, mert nem tartozik szorosan tárgyunk körébe Munkátsy János *Rajzolatok az élet köréből* (Pest 1833.) cz. kötetét, mely humoros apróságok gyűjteménye. Vannak benne tréfás elmélkedések, adomák, reflexiók, egy novella-paródia, tréfás színikritika, mindenféle aktualitás, polemikus csipkelődés. Az igazi humor kevés benne, annál több a rossz szójáték, üres fecsegés és erőltetett elméskedés. A német irodalomban volt efféle gyűjtemény elég pl. a Lipcsében megjelent *Taschenbuch ohne Titel für das Jahr 1822*, mely ugyanilyen tréfás ötletek és elmefuttatások csekély értékű tömege.

1835-ben lép fel Frankenburg Adolf a Regélőben három elbeszélés-félével (*Próbasétáim menyasszony után, Bécsi kalandom, Somogyi képek*). Tulajdonképen naplószerű útirajzok, melyek azért érdekesek, mert a causerie-modort honosítja meg velük. Telve vannak csevegéssel mindenféléről, humoros ötletekkel, irodalmi vonatkozásokkal aktuális czélzásokkal, német idézetekkel, francia mondásokkal. A szellemeskedő, könnyedebb társalgó-stilus első mintái novellairodalmunkban. Garay *Kisasszony napja* cz. útirajzában (Regélő 1835) már Frankenburg tanítványa.

Egyetlen történeti tárgyú víg novellánk 1835-ig Kiss Károlynak *A szép juhásznő* cz. kis elbeszélése (Aurora 1828), melyben Mátyás királyt szerepelteti, a ki vadásznak öltözve legyeskedik egy juhász csinos felesége körül, de Beatrix királynő megtudván urának csínyjét, maga megy a találkára s így megvédi a juhásznő veszedelemben forgó erényét s a királyt is megleckézteti. Elég élénken elmondott, kedves, humoros apróság.

Rövid áttekintésünk végeredménye, mint látjuk, meglehetősen szomorú. Fáy és Kisfaludy novellái, melyek világirodalmi mértékkel mérve, bizony közepes alkotások, nálunk a víg elbeszélő irodalom legmagasabb hegycsúcsai. Kovács Páléi már alacsonyabbak, a többiek pedig egy-két kivétellel domboknak is alig mondhatók, legfeljebb homokbuczkák.

Legtöbb a Kisfaludy—Kovács-féle kalamitásos novella, mellettük néhány paródia, anekdotaszerű apróság, genre és csevegés. S ha ezt a gyenge termést összehasonlítjuk a komoly, novellakéval, arra a még rosszabb eredményre jutunk, hogy a vígak állanak közelebb az élethez s még mindig sikerültebbek amazoknál.

VI.

Történeti novelláink.

Víg novelláink, mint láttuk, közeli rokonai a németeknek, a történetieknél ugyanezt tapasztaljuk. Itt sem szabad természetesen kiváló művekre gondolnunk és egy harminczas évekbeli »rege« s pl. a Michael Kohlhaas között keresnünk rokon vonásokat, mert ezt hiába tennők. Megint csak az egykorú almanachokban kell körülnéznünk, hogy a mi történeti elbeszéléseinknek megtaláljuk az atyafait.

Olvassuk el találmra az 1820. évi bécsi *Aglaja* két történeti novelláját. Joseph Christian Br. von Zedlitz: *Graf Roger* jének ez a rövid foglalata: Gróf Roger Castrodardo lovagi útjára indul Piacenzából, hol elbúcsúzik szive hölgyétől, Izabella Malatestától. Két év múlva tér vissza s épen Izabella esküivőjére érkezik, hol zarándok ruhában, mint lantos, egy dalt énekel és ájulva rogy le. Majd távozik és soká fekszik egy kolostorban betegen. Meggyógyulva a szentföldre vándorol, hol kétségbeesését vallásos megnyugvás váltja fel. Itt találkozik egy pisai barátjával, a ki elmondja neki, hogy Izabella mindig Rogert szerette, de elhitették vele, hogy meghalt s így erőltették férjhez. Roger hazatér s hallja, hogy Izabella özvegy. Piacenzához közel megvéd egy rablóktól megtámadott nőt s halálos sebet kap. A nő Izabella volt. Érzékenyen elbúcsúznak, Roger meghal, Izabella is nemsokára követi.

Caroline Pichler, a kedvelt bécsi írónő, *Das Schloss im Gebirge* cz. beszélyének elég, ha tárgyát jelezzük röviden. A bátya, noha felesége és leánya van, öccse nejét szereti s ezért megöli öccsét. A nő kis fiával eltűnik. A fiú felnevelkedvén, párviadalban megöli atyja gyilkosát, de ezzel tönkreteszi boldogságát, mert kiderül, hogy jegyese nem más, mint a gonosz bátya leánya, kit feleségével együtt halálra szánt egykor, de egy hű szolga megmentette őket. Tehát jegyese apját ölte meg. Johanna lesz, elesik, jegyese holtig gyászolja.

Nemcsak e két mutatványnak, hanem a többieknek is fő jellemző vonásaik a mi történeti novelláinkéival azonosak: tökéletlen, vagy semmi korrajz, érzelgősség, romantikus és valószínűtlen fordulatok, üres bonyodalmak lélektani alap, igazi motiválás nélkül.

Az utóbbi novella magyar tárgyú, Róbert Károly korában történik Magyarországon, szereplői mind magyarok. Az osztrák írók t. i. szívesen választanak magyar történeti tárgyakat Hormayr Archiv-jának (1810—28) és báró Mednyánszky Alajos Historisches Taschenbuch-jának (1820—32) gazdag anyagából¹

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv: *M. elemek a német költészetben*. Olcsó Kvt. 1909.

ebben az időben s később is. Ezzel példát mutatnak a mi íróinknak, kik szívesen olvasták és utánózták novelláikat, de sokkal szívesebben olvasták és utánózták Kisfaludy Sándor *Regéi*-t, melyeknek rendkívüli hatásuk volt. Tudjuk, hogy őt meg Veit Weber *Sagen der Vorzeit* (1787—98) cz. gyűjteménye inspirálta. Tőle s más német elbeszélőktől vett irányt és szellemet. Ennek az iránynak és szellemnek ő lett a közvetítője nálunk. Regéinek nagyon sok a verses utánzata. 1818—1836-ig 41 Kisfaludy modorában s csekély kivétellel kedvelt versformájában írt verses regét, vagy regegyűjteményt találtunk.

De nagy volt a *Regék* hatása prózai elbeszélő irodalmunkra is. Történeti novelláink legnagyobb része nem más, mint prózában írt Kisfaludy-rege.

Már jelzéseik is világosan rámutatnak erre a hatásra. Csupa »rege«, »eredeti hazai rege«, »magyar hősi rege«, »hős-rege«, »néprege«, »történeti rege« — »a magyar előkorból«, »a magyar őskorból«, »az előkorból«, vagy »a magyar előidőből«.

Mint Kisfaludy regéi, gyakran helyhez, legtöbbször várhoz fűződnek: Jánoshegy, Síróhegy, Margit dombja, Karpat völgye, Lékavár, Világos vára, Sirok, Erdőd, Leányvár, Hollókő, Csesznekvár stb. Ezek a címek is. A történeteknek rendszeresen olyan olyan kevés a közük ezekhez a helyekhez, mint Kisfaludy meséinek Csobánczhoz, Tátikához, Somlóhoz. Nagyrészt képzelt történetek. Néha lehet valami csekély mondai alapjuk, az írók egy-két esetben említik is, hogy a nép beszéli az általuk megírt szomorú históriát, de ez többször csak fikció s az az öreg paraszt, a ki nekik elmondta, alkalmasint sohasem létezett s a »népmonda« az ő szegény képzeletük szülötte.

Érdekes, hogy mennyire nincs érzékük a történelem költői tárgyalásra alkalmas eseményei iránt. Alig egyet-kettőt dolgoznak fel (Zách Klára, Széchy Mária, Dugovics Titusz esetét) s inkább maguk költenek sablonos és valószínűtlen történeteket, melyeket bizonyos korba helyeznek s felléptetnek bennük egy-egy történeti alakot pl. legszívesebben Hunyadi, Mátyást, vagy Nagy Lajost.

Leginkább a török világ korát választják történeteik hátterül (27 esetben), azután Mátyásét (8), Róbert Károlyét (7), a tatárjárását (7), Hunyadiét (4), és Nagy Lajosét (4 esetben). A többi kor csak egy-egy novellában, legfeljebb kettőben, vagy háromban szerepel (Árpád, Szt. István, Kálmán, Kún László, II. Endre, II. Ulászló kora). Bizonytalan »őskorban« 11 történet játszik.

Kort rajzolni egyáltalán nem tudnak. A korok közt semmi különbség nincs. A török világ korabeli »regék« épen úgy történhetnének a tatárjárás korában, mint a Nagy Lajos korabeliek a Mátyáséban, vagy akár a Szent Istvánéban. Ebben is Kisfaludy tanítványai, sőt még alatta állnak. Az »előidő« festé-

kével egyformára mázolnak minden kort és minden történeti alakot.

Kisfaludy regéinek motivumai épen így közkeletűek s novellistáink szakadatlanul koptatják őket. A háborúban járó hős, kinek holt hírért költik, a szerelmesek, kiket a vetélytársak gonosz cselszövése, vagy a zsarnok szülői hatalom elszakít egymástól, a kedves holtá után bánatában elhervadó hű nő, a féltékeny férj, ki ártatlan nejét megöli, a szegény ifjú, kiről kiderül, hogy előkelő család sarja, vagy a vélt vetélytárs, ki testvér, vagy rokon, a boldogtalan hős, ki megőrül, vagy remete lesz, vagy pedig a harctéren keresi a halált s a boldogtalan nő, ki kolostorba lép: a *Regék* e jól ismert alakjai, illetőleg motivumai történeti novelláinkban számtalanszor és hihetetlen egyformasággal ismétlődnek unalmas sablonokká merevedve.

Ez az általános jellemzés is elegendő volna történeti novella-irodalmunk értékének megvilágítására, de nem lesz fölösleges, ha egy kis áttekintés keretében, itt-ott a részletekre kiterjeszkedve s néhány jellemző példát mutatva be, világosabb képet rajzolunk róla.

Ifj. Szilágyi Ferencz ¹ *Csáky Lóra* cz. novellája (Zsebkönyv 1822) a legelsőik közül mindjárt jellemző példának kínálkozik. — Domokos, Omodé nádor fia, szereti Csáky (Csák) Máté leányát, a szép Lórát. Csáky és Omodé jó barátok. Csáky Budára megy hódolni Róbert Károlynak. Mezei Károly, ki nem kapta meg Omodé hugát, barátjával, Pető Gáspárral, ki »egész életében a sátán hív szolgája« volt, bosszút esküszik. Mindenféle ármánynyal (hamisított levéllel stb.) elrontják Domokos dolgát, Csákyt a király előtt befeketítik, úgy hogy az kiutasítja Budáról, a mit Csáky Omodé intrikájának tart. Domokost is elutasítja mint kérőt. A rozgonyi csatában Csáky és Omodé megölik egymást, a gonosz Pető deák is elesik, Mezei pedig a csata előtt egy levélben felfedi az ármányt, de Domokos is halálos sebet kap s így a felfödözés későn jött. Lóra utána hal bánatában.

A szerelmesek ömlengései hihetetlenül bőbeszédűek és feszesen okoskodók a 18. század modorában. Semmi igazság. Mikor Lóra meglátja haldokló kedvesét, csak azt tudja mondani: »Elfogódott érzésemnek micsoda szavakat keressek? Téged elveszteni! Domokos! — minő rettenetes gondolat!« — A história is meg van hamisítva, mert Csák története nem ez.

Döbrentei Gábor *Klára Visegrádon* cz. novellája (Hébe 1823) Zách Klára történetének igen gyenge feldolgozása, mely a mellékes körülményeknél időzve, a földolgot nagyolja el. Stilusa a dagályos ossianista modor mintája lehetne. Íme a kezdete: »Bánatos hang terjedez körülöttem... A te szavadat

¹ Kolozsvári ref. kollégiumi tanár, később a Magyar Hirlap szerkesztője, Szilágyi Sándor apja (1797—1876).

hallom-é, Eulália? Tiéd, mert szelíden foly. Elmondjam-é neked Klára esetét, ámbár a kényes lélek megrezzen iszonyúságán? Jer, vezess az elvirágzott hárs alá, hallgasd meg ottan. Ha szemeidben harmat gördülne le, hajtsd fejedet kebelemre, megosztja ez az édes fájdalmat. Hallgasd, a büszke fák sudarain elcsendesültek a szelek az estében».¹

A dagályos előadás példája Kovacsóczy Mihály *Indulat hatalma* cz. elbeszélése is (Aurora 1824).

Mint sablonos motívum-halmaz érdekes Szentmiklóssy Alajos *Opor és Loránt*-ja (Hébe 1824) : Opor és Loránt hű barátok s mindketten a szép Kingába szeretnek. A leány Oport szereti, de ez lemond barátja javára. A szentföldre mennek, de csak Loránt tér haza barátját holtnak véelve. Kinga neje lesz. Opor azonban nem halt meg, hazatér, felkeresi Kingát, hogy elmondja neki történetét. Loránt ott éri s nem ismervén meg barátját, leszúrja. Kinga utána hal, Loránt gyászolva tölti hátralevő életét.

Vannak még ennél is kezdetlegesebbek pl. Kiss József *Miklósi*-ja (Felsőmagyarországi Minerva 1826), melyben egyéb nem történik, mint az, hogy Miklósi szereti Rákosy Máriát, török fogságba esik, holtnak hiszik, de egyszerre csak jó egészségben megjelenik s elveszi kedvesét. A novella a végén egy »bárd« énekével van súlyosbítva. — Oszterhueber Móricz *Kálmán és Ilka* cz. novellája (Urania 1828) csak annyiból áll, hogy Kálmán és Ilka szeretik egymást, de jön a török, Kálmán harcolni megy s elesik Mohácsnál, Ilka bánatában meghal. Legutóljára a leány apja »élte fonálát metszék el a Párkák«. Utolsó szavai ezek voltak : »Kálmán a hazáért, Ilka Kálmánért«.

Mint látjuk, nincs fejlődés, nincs javulás. 1828-ban épen olyan rossz novellákat írnak, mint 1822-ben. A későbbi évek sem mutatnak e tekintetben semmi vígasztalást.

Czuczor Gergelynek *A megvigasztalt atya* cz. elbeszélése (Urania 1830) csak szép stílusával s nem tartalmával tűnik ki a többi közül. Pázmándi Horvát Endre *A négyes áldozat*-ban (Urania 1831) tömegesen meszárolja le alakjait : az apácának szánt leánynak szíve reped meg, anyja bánatában hal meg, apja egy baleset következtében, a másik testvér pedig megőrül s így pusztul el. *Csesznekvár* cz. novellája (Aurora 1831) valamivel jobb. Mindkettő Dugonicsra emlékeztető túlságosan zamatos magyarsággal vannak írva s ennek a stílusnak kései és egyedül álló példái ebben a korban. *A négyes áldozat* bevezetésében pl. arról szólva, hogy »önvélekedését« ne kényszerítse az ember

¹ A Toldi Szerelmével analóg helyek : Klárát a királyné udvarába fogadja, menyegzőjére leánytársai mind »varrtak és hímzetek« neki valamit ajándékba s együtt ültek varrásuk mellett énekelve. — Zách kísérti a királyt s a királynét, kit látott »szélyvel bontott hajjal éjtszakákon keresztül gyötörtetve imádkozni«.

másokra, így elmélikedik : »Ki a tengeri pókot, cserebogarat szereti, én miattam egye meg, de engem ne kínállyon véle, mert én inkább a süldő szelet mellé ülök«.

B. Mednyánszky Alajos *A fogoly herczeg*-ben (Aurora 1833) a történeti tényeket szárazan, minden költői alakítás nélkül beszéli el.

A fiatalabb nemzedék ekkor fellépő írói ugyanolyan novelákat írnak korszakunk legvégén, mint a milyeneket a legelején láttunk. Tóth Lőrincz *Karpat völgye* (Regélő 1833), Kazinczy Gábor *Dölyf és szerelem* (Parthenon 1834), Kuthy Lajos *A szökevény* (Lant 1834), Garay Jánoshegy (Regélő 1835), Nagy Ignác *Demir basa Illokon* (Regélő 1834) és *Achmed és Lóra* (Rajzolatok 1835) cz. novellái semmi haladást sem jeleznek ezen a téren.

Ha ennek a tizenhárom évnek száználmas novellatömegét egészen elolvastuk, csak akkor értjük meg igazán, hogy miért emelt a kritika Jósika *Abafi*-ja előtt olyan lelkesedéssel kalapot.

A hosszabb elbeszélések, vagy »románok« semmivel sem jobbak a rövideknél.

Pálffy Sámuel *Zomillá*-ja (1824),¹ a heroikus regények e kései utánzata a tizennyolczadik századba tartozik tulajdonképen. Jellemző, hogy még ilyeneket is elolvasott a türelmes közönség ebben az időben, de csodálkozni nem csodálkozhatunk rajta, ha elolvassuk a többi »románt«, melyek ekkor megjelentek.

Mészáros Károly *A csehek vára*. Eredeti hazai költemény (Győr 1823), Náray Antal *Márévára*.² Eredeti hazai román a magyar előidőből (Pest 1824, két kötet), Balogh József *A két szerelmes pástör*. Magyar rege Árpád idejéből (Pest 1829), Seprősi Czárán Sámuel *Meggyes, vagy a fonnyasztó szerelem*. Eredeti magyar román. (Pozsony 1833), mind igen kezdetleges alkotások. Borzasztó érzelgősség, hosszadalmasság, a kor- és lélekrajz tökéletes hiánya s túrhetetlenül dagályos stílus jellemzi mindegyiket. Tulajdonképen az ismert »rege«-tipust mutatják, csakhogy kötetekké hígítva.

E vígasztalan képet, melyet eddig rajzoltunk, enyhíthetjük néhány vonással. Sajnos, csak néhánynyal s ezek a kép sívárságán keveset változtatnak.

Van egy derék magyar katona ebben az időben, a ki vitézül végigharczolja a Napoleon elleni háborút, már külföldi tartózkodása közben kezd érdeklődni a magyar irodalom eseményei

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv tanulmányát: *Erbia és Zomilla* (E. Phil. Közl. 1901. 787.).

² Aradi ügyvéd (1795—1870).

³ Kisfaludy K. véleményét róla l. K. K. minden munkái 1893. I. 144., 146. VI. 46. Igen elítélően bírálja a Tudományos Gyűjtemény is (1825. IV. 96.).

⁴ Ügyvéd, Almási Balogh Pál öccse.

íránt s mikor Budára helyezik át, megismerkedik az írókkal. Buzdításukra maga is irogatni kezd s a zsebkönyvekben csakhamar feltűnik »hadnagy Kiss Károly« neve.¹ Novellákat 1825—1831-ig írt, számszerint 14-et (a negyvenes években írt még kettőt), köztük 9 történetit. Legjobb *A tolvaj* című (Szépliteraturai Ajándék 1826). Egy ifjú története, kinek a várnai csatában nyoma vész, menyasszonya máshoz megy férjhez, később özvegy is lesz. A mint budai kertjében üldögél kis fiával, egy zordon csavargó jelenik meg előtte: a régi kedves, ki azóta szerelmi bánatában elzüllött, rablóvá lett. A nő elfordul a tolvajtól, ki elkeseredve távozik s Mátyás király palotájába lopózik rabolni. Itt kihallgatja a vendég szerb fejedelem beszédét, melyből megtudja, hogy a király életére tör. Ezt felfedezi Mátyásnak, ki fekete seregébe fogadja hálából a megtért bűnöst. Egykori szerelme is kiengesztelődik és felesége lesz. — Számottevő dolog ebben a korban. A történeti részletek elég ügyesen vannak az elbeszélésbe szőve, bár még mindig csak a história kissé színesebben elmondott tényei s nem kerekednek korrajzzá. Érdekes benne a tolvaj külsejének realiztikus leírása s lelkiállapotának elég tűrhető rajza. Az elbeszélés menete gördülékeny. — *Szirmay Ilona* (Aurora 1829), egy tatárabságba került magyar leány viszontagságainak története a 18. század elején. *A kibújdosott magyar Lengyelországban* (Aurora 1830), a mohácsi vész utáni korban lengyel földön játszik. *A szép juhásznét* (Aurora 1828), egyetlen történeti tárgyú víg novellánkat, már említettük. Többi elbeszélései népmondafélék (a rendes »rege«-typus) s gyengébbek.² Kiss Károly jobb elbeszélő a többinél. Tárgyai sokszor olyanok, mint a gyengébbekéi, de jobban, könnyebben, érdekeltöbben tudja elmondani őket s ez a főérdeme.

Érdekesekek s a megszokott sablonoktól eltérőek gr. Mailáth János³ novellái. *A bosszuló kard* című elbeszélése (Hébe 1824, másodsor Muzáron 1829), Revistyeiről, Revistye vár uráról szól, ki elsökteti Hasszán basa hugát, Zelmírá. Hasszán ezért párbajra szólítja, de párbaj előtt megmérgezik. Helyette Zelmíra jelenik meg ura fegyverzetében s Hasszán őt döfi le.⁴ Az elbeszélés érdekes menete, a török követ jellemzően törökös beszédje s a várbeliek mulatságának élénk rajza nem mindennapi írói tehetségre vallanak. *Füred cz.* novellája (Aurora 1825), egy regéféle útirajz keretben. Tihanyban egy parasztleány beszéli el a

¹ 1793—1866-ig élt. Később főhadnagy, az Akadémia és Kisz. T. tagja, majd kilép a hadseregből. 1848-ban a honvédség egyik főszervezője. Különben jeles hadtudományi író (Szinyei: M. Írók, VI.).

² *A kenyeres vitéz* (Aurora, 1826), *Piroska* (Hébe, 1826), *Sólymos Dezső*, *Hollókő* (Aurora, 1827), *Síróhegy* (Muzáron, 1829).

³ Történetíró és politikus (1786—1855), ki leginkább németül írt, (pl. egy ötkötetes magyar történelmet). Anyagilag tönkremenvén, leányával együtt öngyilkos lett (Szinyei: M. Írók, VIII.).

⁴ Vargha Gyula operaszöveget írt a történetből.

történetet, melyet az író megjegyzései, közbeszólásai meg-megszakítanak. Formája teszi figyelemreméltóvá. *A fal közé zárt* (Muzáron 1829) az ismert budetini Katalin-monda,¹ melyet levélformában dolgoz fel. A leveleket a történet személyei írják egymásnak. A történeti novelláinkban szokatlan levélforma eredetivé és közvetlenné teszi az elbeszélést.

A *Villi táncz* (Aurora 1822), A *sóbányák* (Aurora 1824), *Erzsi a fonó* (Muzáron 1829) történeti elbeszélések, de mesés, tündériés elemekkel keverve. Élénk képzelettel s gyakorlott íróra valló könnyűséggel beszéli el őket.¹

E mese-novellák közé tartozik Bajzának *Rege a habléányról* cz. elbeszélése is (Aurora 1830). A Nagy Lajos öngyilkos és habléánynya vált kedveséről szóló rege Mátyás-korabeli keretbe van foglalva. A keret Bajza műve, a rege egy IV. Henrikről szóló történet fordítása.³ Szép előadása emeli ki a többiek tömegéből.

Bárfay László⁴ *Királyi fény és kegyelmesség* cz. novellája (Aurora 1826), egyike a legérdekesebbeknek ebben a korban. Várhoz fűződő történet ez is, mely mesének igen sovány. Kazinczy csodálta benne »a tárgy szerencsés választását, a bölcs alkotást, a karakterek hív fenntartását, a dolog végigvitelét, az igen nagy gondú tudós nyelvet«. (Felsőm. Minerva 1826. Könyvbecslés. 696.) Mi nem ezeket csodáljuk benne, hanem a sok leírást (a vár titkos terme, Beatrix koronázása, a budai ünnepélyek, Mátyás esküvője, a királyi palota stb.), melyek Walter Scott hatására valló részletességgel készültek, bár némi történetírói szárazsággal, s érdekes korrajzi színezetet adnak a történetnek. E tekintetben Kisfaludy *Tihamér*-ja mellett az egyetlen elbeszélés, melyet Jósika regényei előfutárjának tekinthetünk.

Még egy figyelemreméltó jelenséggel találkozunk e korban, a fiatal Szalay Lászlónak (a későbbi jeles történetírónak) *Fridrik és Katt* cz. novellájával, mely önálló, 78 oldalas kötetben 1833-ban jelent meg Pesten. Tárgya Nagy Frigyes barátsága trónörökös korában Kattal. Katte János Armin testőrhadnagy be volt avatva Frigyes szökési tervébe, a miért Frigyes Vilmos lefejez-

¹ Forrása Mednyánszky *Die Mauerblende zu Budetin* cz. elbeszélése, mely után Arany is írta Katalinját (I. Szinnyi Ferencz: *Arany János*. Költők és Írók.)

² Novellái németül is megjelentek *Magyarische Sagen und Maerchen* című kötetében (Brünn, 1825): *Der Villi Tanz, Die Salzgewerke, Das Schwert Zuniga, Die Eingemauerte, Erzsi, die Spinnerin*. Az utóbbi kettő itt először. Második kiadásuk *Magyarische Sagen* (1837) két kötetben (ebben találjuk Kisfaludy Andor és Jucijának fordítását is). Ilyen mese-féleket a német almanachokban is találunk, pl. Marianne von Neumann Meissenthal: *Martin und Suse, oder der Berggeist des Karstes* (Aglaja, 1818).

³ V. ö. E. Phil. Közl. 1910. 231. A hozzáfűződő plágium-pör ismeretése Bajza J. összegyűjtött munkáiban (3. kiad. 1899). II. 496. Ugyanitt I. két kéziratban maradt figyelemreméltó történeti novelláját.

⁴ 1797—1858. Károlyi György gr. titkára és ügyésze. Szalónja az Auróra-Kör ismert gyűlöhelye.

tette fia szemeláttára. Ezt a néhány epizóddal bővített történet igen nehézkes, németes stílusban, homályosan, töredékes módon beszéli el a húsz éves Szalay. Érdekes s a történelemhez hű jellemrajzot ad Frigyes Vilmosról, ez s maga a tárgyválasztás (egyetlen világtörténeti tárgyú novellánk) teszi feltűnővé a máskülönben gyenge ifjúkori kísérletet.

Kisfaludy *Tihamérját* (1825) a maga helyén jellemeztük, most csak utalunk az ott mondottakra s összes történeti novelláink áttekintése után még világosabban látjuk s még nyomatékosabban ismételhetjük, hogy ez mindvalamennyi közt a legjobb.

Különös, hogy míg víg novelláiból annyit tanultak elbeszélőink, *Tihamér*-jának semmi hatását sem látjuk történeti novelláinkon.¹

VII.

Társadalmi novelláink.

Ebben a fejezetben novelláink harmadik csoportját ismer-tjük: a jelenkorban játszók komoly tárgyúakét.

Motivumok dolgában rokonai a történetieknek: a hamis halálhír, a cselszövény által megzavart szerelmi viszony, a nemes lemondás, a bánatba való beleőrülés stb. épen úgy kedvelt moti-vumai a jelenkori novelláknak, mint a történetieknek.

A német almanachirodalom termékeinek s a mieinknek rokonsága itt is szembeötlő. Ezt a rokonságot a víg és történeti novelláknál láttuk s példákkal világítottuk meg. Ezúttal mel-lőzük a példákat s csak rámutatunk erre a természetes rokon-ságra.²

A víg novellairodalmat Kisfaludy Károly elbeszélései, a történetit Kisfaludy Sándor Regéi irányították. A jelenkoriak íróinak nincsenek ilyen útmutató magyar mestereik, nincs hatá-rozott irányuk, azért novelláik kevésbé sablonosak s valamivel tán jobbak is, mint a történetiek, de figyelemreméltó alkotásokkal azért itt sem igen találkozunk s az elbeszélések nagy tömege értéktelen.

¹ Talán egyetlen visszhangja Gaál J. *Szerelmem és barátsága* (Raj-zolatok, 1835), melynek színtere szintén Nápoly Nagy Lajos hadjárata korában. Egyik hősenek neve is Tihamér.

² A ki elolvassa pl. Fr. de la Motte Fouqué: *Rosaura und ihre Verwandeten* (Minerva, 1817), Regina Froberg: *Die Verwundeten* (Aglaja, 1818), Karl Miltitz: *Der Jahrmärkte* (Schütze-féle Taschenbuch, 1826) című novelláit, vagy akár Clauren híres *Mimilijét* (1816; magyar fordítása Fábíán Gábortól 1829), nem egy analog vonást talál azok s a mi jelenkori komoly novelláink közt motivumok, szerkezet és jellemzés dolgában.

Motivumok tekintetében itt is nagy a szegénység s egyesek untalanul ismétlődnek. Így a novellák végén kiderül pl., hogy a vélt vetélytárs testvér, hogy az alacsony sorsú hős előkelő származású, hogy a fogadott gyermek saját gyermeke az illetőnek, hogy a kedves nem férje a hősnő barátnőjének, hanem testvére stb. Ilyen folytonosan koptatott motivum, hogy az ideál más felesége lesz, ezt azután a legkülönbözőbb változatokban ismétlik: pl. a máshoz erőszakolt leány öngyilkos lesz, vagy a férfi lesz öngyilkos, mikor kedvesét más karjaiban találja, vagy megőrül; gyakori a kedvező megoldás is: a leány ugyan másé lesz, de ez később meghal s akkor előáll a régi kedves és elveszi az özvegyet. A nő, vagy férfi eltűnése is nem egy bonyodalom alapja: eltűnnek, de váratlanul ismét előkerülnek.

Tehát itt is elég a sablon és naiv romantika. Lássunk most egy példát, mely a novellák átlagát jellemzi. Hidegh Mihály: *A két Emilia* cz. levelekben írt elbeszélésének (Regelő 1835) ez a tartalma: A novella hőse s a levelek írója hazatér külföldi útjáról s útközben betér Sándor barátja anyjához, kitől megtudja, hogy barátja Hajnai Emiliát szereti s feleségül fogja venni. Otthon örömmel fogadják. Egy jó barátjuk első miséjét tartja s egy szép leány van a nyoszolyók közt, kibe beleszeret. Sándor anyja mosolyogva adja tudtára, hogy a szép lány Emilia, Sándor menyasszonya. Kétségbeesik, hogy így barátja vetélytársa lett, de a titok csakhamar kiderül. Sándor anyja megréftálta, t. i. két Emilia van és Sándor jövődöbelije az ő ideáljának mostohatestvére.

Ilyen novellákat írnak és olvasnak még 1835-ben is!

Korszakunk legelején 1820-ban egy kis román jelent meg Aszalay Józseftől: ¹ *Klélia*, avagy Vihnyének emlékezete címen (Pesten). Meséje csak annyi, hogy Vihnyén Kléliának, a szép és fiatal özvegynek br. Erzsébethy és Násznagyi kapitány udvarolnak. Párbajt is akarnak vívni, de akkor kiderül, hogy a kapitány testvére a bárónak. Klélia Násznagyié lesz, a báró, ki csak pénzre vadászik, mást vesz feleségül. — Van benne bizonyos jellemzésre törekvés: a léha, üres báró alakjában s a katonásan beszélő és érző generálisban van néhány egyénibb vonás. Különben a vihnyei tájleírások, valamint Klélia »mennyei elragadtatása«, melylyel Himfyt olvassa, nem oszlatják el azt a gyanunkat, hogy itt németből való átdolgozással van dolgunk.

Több az eredetiség Pap Gábor: ² *Történetek a mai időből* cz. gyűjteményében (1823. Székesfehérvár), mely a szerző szavaival élve »folyóbeszédbeli eredeti szüleményeket« tartalmaz. Közülök a *Fejérvő* közönséges rémhistória, de a másik kettő: *Delka* (»egy pusztai rajzolat«) s a *Balaton-Füred* figyelemreméltó. Az

¹ Udvari kancelláriai fogalmazó, később birtokos (1798—1874).

² Ináncsi Pap Gábor (szül. 1791) kir. helytartósági titkár. *Szösszvár* címen írt egy verses regét (1818) s egy drámát Imre királyról (1830).

utóbbi egész kis regény levelekben írva. Nem meséi tűnnek fel a mai olvasónak, azok soványak s motivumaik nem újak, hanem feltűnő az író elbeszélő ügyessége, melylyel egyszerű történeteit (főleg a hosszabbat) elég érdekesen tudja szőni és elég gördülékenyen elmondani. Még feltűnőbb ebben az időben jó megfigyelőre valló detail-rajzolása, melylyel bizonyos realizmust tud adni elbeszélésének. A közönséges pesti németiséggel udvarló és könnyelmű falusi gavallér rajza, a nemesi kúria udvarának leírása, a fürdői élet jellemzése, a levelek jellemzően különböző stílusa (a leányé kedves, igazán asszonyos, a kapitányé rövid és katonás, a bárónéé franczia, német és latin szavakkal tele-tüzdelte) tehetséges íróra vallanak. A Hébében 1824-ben megjelent novellája *Szelenczy Júlia* is érdekes, noha kezdetleges a meséje. Főként magyar vonatkozásai tűnnek fel: szereplői közt pl. találunk jogakadémiai professzort, camerae praesest, expaulinust; egyik főszereplőt táblabírónak akarják megtenni s ellenfelei kétségbevonják nemességét. Különösnek tetszhetik, hogy ilyeneket is kiemelünk, de a ki ismeri az akkori novellák sablonosságát, elvontságát, nem fog csodálkozni, hogy a magyar milieu-rajzhoz való legkisebb közeledést is említésre méltatjuk.

Kár, hogy Pap Gábor nem folytatta novellista működését e sokat ígérő kísérletek után.

Kiss Károlynak is van három társadalmi novellája, melyek kiválnak a korabeliek közül. *A hónalymankók* (Hébe 1825), egy a háborúban megsántult főhadnagy története, ki mégis boldog lesz s szép feleséget kap. A levelekben írt érzelgős kis elbeszélésnek a sántaság realizmussal felhasznált motívuma ad eredetibb színezetet. Megható s egyszersmind humoros az a jelenete pl., mikor a szegény főhadnagy megöleli a leányt, elejti mankóit s kedvese, mikor atyja ebben a helyzetben meglepi őket, nem meri elereszteni, mert fél, hogy elesik. *A házibarát* (Aurora 1826) hőse szintén katona, ki beleszeret kapitányának és barátjának feleségébe. Mind a ketten küzdenek szerelmük ellen s a hadnagy agyonlövi magát. Ennek a lelki küzdelemnek a korhoz mérten sikerült rajza ad értéket az elbeszélésnek. *A Madonna della sedia* címűt (Urania 1830) szintén némi lélekrajza való törekvés s a mese érdekesebb bonyolítása teszi figyelemreméltóvá.

Takáts Éva¹ elbeszélései: *Eredeti elbeszélések*. Takáts Éva munkái II. kötet (1829)² az erkölcsi tendencia kedvéért írt történetek példái ebben a korban. Szereplői valóságos mintáemberek s mindegyik elbeszélésben az oktató hang és irány uralkodik.

Leánya, Karacs Teréz, folytatja ezt az irányt. 1835-ben megjelent novelláinak hősei tulságosan erényes nők, kiknek

¹ Karacs Ferencz rézmetsző neje, Karacs Teréz anyja (1779—1845).

² Tartalma: *Gácsy Idá, Guzmán, Cecilia, Lengyel Vilmos, Sarolta*, az utóbbi először a Hébében jelent meg (1826).

története érzélgősen s naivan romantikus fordulatokkal van elbeszélve.¹

Stancsics Mihály *Rényképek* cz. három kötetes gyűjteménye (1835) csupa erkölcsnemesítő novellát tartalmaz. A mesék itt már egészen mellékesekké lesznek, fő bennük a sok erkölcsi oktatás, elmélkedés, okoskodó párbeszéd.

Bajza Józsefnek *A vándor* cz. elbeszélése (Aurora 1832) a szentimentális novellák mintája lehetne. Meséje semmivel se jobb számos rokonainál, csak előadása simább, stílusa gondosabb s a mi ritkaság akkor, néhány szép természeti leírás van benne.

Ottília cz. novellája (Aurora 1833) apró levelekben van írva, a mi nagyon szaggatottá, töredékessé teszi. Meséje csak annyi, hogy Szamosvári (ki a levelek legnagyobb részét írja) beleszeret Ottiliába, de a leányt apja máshoz erőlteti. Ottília belehal az izgalomba. Szamosvári pedig megőrül, miután párbajt vívott vetélytársával. — Érdekesekek benne a más novellákban szokatlan magyar irodalmi vonatkozások. Beszélnek Kazinczyról, a Zalán futásáról és Cserhalomról, Szalay Benjamin víg novelláiról, Kölcseyről; Ottília Dayka versét (Homályos bánat dúlja lelkemet) énekli, egy csónakázáskor meg a Földiekkel játszó égi tünemény-t dalolják gitár mellett. — Szamosváriban van valami Bajzából: szókimondó, kritikus természete és szentimentalizmusa. Különben egy kései Werther-utánzat s a Karthausi előhírnöke. Ez is merő érzelgés, reflexió, érzelmes természetfestés. A mese és minden egyéb felolvad és elmosódik a beteges szentimentalizmus keserűen édes vizében.²

Szalay László önálló kis kötetben megjelent novellája, az *Alphonse levelei* (1832) hasonlít a Bajzáéhoz, de sokkal gyengébb. Meséjét el se lehet mondani, annyira kevés, töredékes és homályos, mindent csak sejteni lehet. Irodalmi, művészeti vonatkozások vannak ebben is, még Byron is szerepel benne (a mese különben Franciaországban játszik), de főként Karthausi-szerű hangulatok mozaikja az egész. Stílusa igen rossz és németes.³

Korszakunk végén az ifjabb írók egy-két új hangot ütnek meg, így Gaál József, Vajda Péter és Csató Pál, kiknek működése a következő korszakra esik. Nagy Ignác még nem találja meg irányát (szatirikus életképek), melyben később haladni fog s olyan nagy sikert arat. Ekkor még a régi nyomokon jár és a többihez hasonló, sablonos novellákat ír, melyek legfőljebb ügyesebb s érdekkeltőbb bonyolításukkal válnak ki.⁴

¹ *Az én történetem, Asszonyhűség, Liza szerelme* (Rajzolatok, 1835).

² A Tudományos Gy. szerint (1832. IX. 121.) »philosophiai románé, »literatúránkban egy új neme a románnak, teli pszichológiai tapasztalással és életphilosophiával«.

³ Ilyenféle hangulatképeket fest, hozzá még ossianias dagálylyal Petrichevich Horváth Lázár *Albina* cz. kis novellájában (Szemlélő, 1833).

⁴ *Janka* (Regélő 1834), *Lotti* (Rajzolatok 1835); *A vak* (Ugyanott) csak szabad fordítás Bulwer után.

Gaál *Haramiacsó*kja (Rajzolatok 1835) a betyárromantika első fecskéje elbeszélő irodalmunkban. Színhelye a Hortobágy (szép benne a pusztán elvonuló vihar s a betyár alakjának rajza), hőse Zöld Marczi, a lovagias haramja, a ki egy csókért visszaadja a szép leánynak az elrablott ékszert. Későbbi betyár-elbeszélései sokkal jobbak (pl. már az egy évvel később megjelent *Pusztai kaland* is), ez csak mint e nemből első figyelemreméltó.

Vajda Péter *Othman ünnepe Eskiudarban* cz. elbeszélése (Aurora 1834) keleti novelláinak elseje (*A legszebb leány*, mint láttuk, még vegyes hatású és nem egységes hangulatú). Meséje Stambulban játszódik a fényes Othman-ünnepkor, de keleties színezete ellenére régi romantikus motívumokból van szöve. A mi új benne, az a sok ragyogóan színes, keleti leírás (az ünnep, a palota), melyek a mesét egészen háttérbe szorítják és az elnyomottak védelmére kelő szabadelvű irányba.¹ *Vajkoontalaja* (Aurora 1835) Indiában játszódik. Meséje, alakjai elmosódottak, de van keleti levegője, mely a Sakuntalára emlékeztet s egészen új. Nyelve költői, fennszárnyalóan ünnepélyes, de nem az ossianisták dagályos föllengése. Keleti mezben itt is a mi viszonyainkra vonatkoztatja szabadelvű nézeteit: »Mivel vagyunk mi különbek a páriáknál — kérde a braminfi — osztályainkba szorulkozva tespedünk, míg más népek szabad vitorláikkal lepik el a tengereket s az észnek és munkásságnak teljes pályát nyitnak«.

A nagytehetségű Csató Pál is ebben a korban kezdi meg működését. *Egy nap Szliácson* cz. elbeszélése (Aurora 1834) még gyengébb kísérlet, erősen romantikus és idegenszerű, de *A phantasta* címűben (Társalkodó 1835) már korához mértén értékeset alkot. Ime a meséje: Kálmán, a fegyveresi tisztartó fia, a phantasta, ki folyton polytechnikumról, gazdasági iskolákról, intenzívebb gazdálkodásról álmodozik, de apja leczáfolja azzal, hogy Magyarországon mindez lehetetlen. Úruk, Fegyveresy alispán, felesége és leánya, Nina, hozzájuk szállnak, mert kastélyuk rég lakhatatlan. Azért jöttek, hogy valahogyan pénzt kapjanak. Nina udvarlója, br. Hollabrun ezredes, is megjelenik. Kálmán beleszeret Ninába s egy ömlengő névnapi verset ad át neki, melyből a báró fojtást akar csinálni. E miatt összeszólalkoznak, Kálmán lovagiasan viselkedik, de a dologból nem lesz párbaj. Nina kikacagja a phantastát. Az alispán szorult helyzetben van, Herz, a házi zsidó, nem akar többet hitelezni. Saját hintóján küldi Fegyveresre, hol Kálmán, hallva, hogy Nina házassága függ a dologtól, egy erdő eladásával kicsikarja Herztől a pénzt. Az alispán hálás is ezért s Kálmánt a bécsi polytechnikumra küldi a saját költségén (igaz, hogy aztán elfeledi segíyezni). A bukástól azonban nem menekülhet. A báró

¹ A kritikának nem tetszett. »Rettenetesen sentimentál«-nak s »kissé émelygős«-nek találta (Tud. Gy. 1834. VIII. 75.).

megugrik. Végre apósa veszi át birtokait az adóssággal együtt. A fennmaradt pénzt Pesten verik el s egy nagy búcsú-dáridó után az ex-alispán családjával az apósától felajánlott kis fegyveresi pusztára vonul, hol apathikusan él. Evek múlva Kálmán, ki végzett és szép állást nyert, megkéri Ninát s most meg is kapja.

Igy elmondva vékonynak és ügyetlennek látszik a mese, de e korban ritka elbeszélő készséggel van megírva. A phantasta Kálmán alakja jellemzetesen rajzolt, az alispán Herz-czel való tárgyalása (előbb összevész vele, aztán kibékül és saját hintájába fogat neki), az adósságok bonyodalmai, a rablógazdálkodás, Herz beszélgetése, melyből kiderül, hogy a maga kezére akarja keríteni a birtokot, igen ügyesen, reális részletezéssel és részben jellemzetes párbeszédekben vannak elénk tárva. Legjobb az egészben az adósságokban úszó, mégis fényűző és pazarló, rangot tartó gentry alakjának realisticus rajza és vergődéseinek Balzacra emlékeztető leírása. Ez igazi magyar alak.

Áttekintésünkéből az világlik ki, hogy jelenkori tárgyú komoly novelláink nem sokkal különbek a történetieknél. Figyelemreméltó alkotást ezek közt is alig találunk. A valószínűtlen, elkoptatott motívumokból szőtt bonyodalom, a jellemzés és lélekrajz hiánya s az üres sentimentalismus épen úgy jellemző vonásaik, mint a történetieknek. Fejlődést nem látunk, csak a korszak végén merül fel néhány vigasztaló jelenség, de ezek már inkább a következő gazdagabb és szerencsésebb korszak kezdetét jelölik.

VIII.

Összefoglalás.

Novelláinkat három csoportba foglalva tekintettük át s két legkiválóbb írónk munkáit külön jellemeztük. Ebben a fejezetben még egy futó pillantást vetünk korszakunk egész novella-tömegére s néhány kérdésre felelünk összefoglalásképen.

Ezek a kérdések a következők: van-e novelláinkban igazi jellemzés és lélekrajz? vannak-e bennük költői leírások? mennyire magyarok? milyen a stílusuk és a külső formájuk?

Történeti novelláinkban a *Tihamér* néhány epizódalakján, Majláth *Bosszuló kardjának* török követén s Bártfay kiemelt novellájának udvari bolondján kívül nem látunk egyénileg jellemzett alakokat. Nem is szólván arról, hogy a szereplők egyáltalában nem koruk alakjai s korjellemző vonás sincs bennük, úgy hogy az Árpád, vagy Hunyadi, Szent István, Nagy Lajos, vagy Mátyás, a tatárjárás, vagy a török világ korának alakjai tökéletes hasonmásai egymásnak, még az egyénítésnek sem találjuk bennük halvány nyomait sem. A hős ifjak, kik vitézek

és szerelmesek, a várkisasszonyok, kik csak szerelmesek, a gőgös apák, kik ellenzik gyermekeik szerelmét s végre romlásba döntik őket, vagy esetleg meglágyulnak, a gonosz- vagy nagylelkű török basák s a gonosz intrikusok, a »sátánnak szoros frigyesei«, kiknek »czinkos elméjében gonosz plánok teremnek« — annyira egyformák, hogy unalomnál és bosszankodásnál egyebet nem kelthetnek a mai olvasóban. A történeti alakok kevés aktív szerepet játszanak ezekben a novellákban s legfeljebb egy-két, a történelemből untig ismert, sablonos vonással ékeskednek.

A komoly tárgyú jelenkori novellákban is igen kevés jellemzés (a mit fölfedezhettünk, megemlégettünk áttekintésünkben), a többi alak csak név, nem egyén.

A jellemzésre törekvésnek legtöbb nyomát a víg novellákban láttuk, elsősorban Kisfaludynál, Fáynál és Kovács Pálnál, azután epigonjaiknál. Ezek a novellák állnak legszorosabb viszonyban az élettel. Az említett három író alakjait már ismerjük, ezeken kívül csak a következő markánsabb alakokkal találkozunk: a műveletlen, vidéki liba (Gaál: *Karácsoni jóslat*), az önző, élődsi kritikus, a kaczér leány, az ártatlant játszó, lelkileg durva színésznő, a tudóskodó özvegy (P. M.: *Messze keresett, közel talált*), a féltékeny férj (P. M.: *Adolf*), a latinos beszédű ügyvéd, a tudást fitogtató, műveletlen falusi kisasszony (P. M.: *A gazdag házasulandó*), a maradi, parlagi s csak gazdagságával törődő táblabíró (Szemere: *A hivatal*. Aurora 1822), a felületes fürdőorvos (*Gyógyvizek*, Szemere-féle Aurora 1835), a ritkasággyűjtő nagybácsi (*Ellenzetek*, Nefelejts 1832), a hírvadász (*Újságvadász*), a pedáns (*Szokás embere*), a késlekedő (*A késlekedő*). Ezeken kívül másokat, melyek jellemeknek volna nevezhetők, nem találunk. A kiemelték közt is aránylag kevés az igazi egyén, inkább típusok, de a többi víg novellában még ilyenek sincsenek.

A jelenkoriakban (víg és komoly) sokat szerepelnek a katonák (hadnagy, kapitány, ezredes, generál), mint novellahősök is, de minden egyéni vonása nélkül hivatásuknak, épen úgy lehetnének földesurak, vagy ügyvédek. Meglehetősen sok szerep jut a tanácsosoknak, alispánoknak, septemvireknek és táblabíráknak, meg a földesuraknak, ritkábban találkozunk a jurátusokkal, ügyvédekkel, orvosokkal, tisztartókkal. Az arisztokraták is elég gyakran szerepelnek, de semmiben sem különböznek a nem arisztokratáktól. Kedvelt alak a sablonos nagybácsi, vagy nagynéni is. A nép alakjai még ritkán bukkannak fel s alig egyénítve pl. Kisfaludy, Fáy, Kovács novelláiban Kis Károly népmondáiban s még egy-két novellában.

A többnyire egyforma szerelmi történetekben főszerep a szerelmes ifjúnak jut, a ki semmi egyéb, csak ifjú és szerelmes (legtöbbször sejtelmünk sincs foglalkozásáról), meg a szerelmes kisasszonynak, esetleg asszonynak, vagy fiatal özvegynek,

kik asszonyi és szerelmes voltukban mind megegyeznek, de különbözni alig különböznek egymástól.

A lelkiállapotok mélyebb, finomabb rajza, mint áttekintéseinkben láttuk, majdnem egészen ismeretlen, legfeljebb némi törekvéseket veszünk észre ebben az irányban, de ezek is inkább ömlengések, érzelmős hangulatfestések,¹ de nem igazi analysisek. Ez a jellemző művészet kezdetlegességéből következik. Fáy *Bélték*y házában vannak csak terjedelmesebb lélekrajzok, de ezek sem elég intensívek még.

Ha novelláinkat a költői leírások szempontjából vizsgáljuk, melyek ma már annyira lényeges, szinte nélkülözhetetlen alkotó részeivé lettek az elbeszéléseknek, e tekintetben még nagyobb szegénységet tapasztalunk, mint jellemrajzolás dolgában.

Kisfaludy és Fáy novelláiban igazi leírásokat alig találunk. A *Tihamér*ban a párviadalnak, ünnepnek, a földrengésnek, a pestisben fetrengő asszonynak, néhány arcznak és öltözetnek leírásán kívül csak a *Vérpohár*ban (a ravatalos terem) s a *Fejér köpenyeg*ben (a nemesi kuria szobái) találunk valamit, Fáy novelláiban és regényében még annyit sem. A mi leírás van is, csak rövid, száraz, egy-két vonásból álló s nem hangulatos. Vajda és Bártfay leírásai már részletesebbek, színesebbek s ezért ki is emeltük őket a maguk helyén, valamint Bajzáéit (*A vándor, Ottilia*). Mailáth *Villi táncz*ában (Aurora 1822) korszakunk elején szintén találunk néhány feltűnőbbel, melyek közül egyet mutatványul ideiktatunk: »A legszebb májusi nap után gyönyörű est álla be: felette a szelid nyugotnak aranybóra elolvadozva a magasság felhőtlen kékjébe s a mélyebb csendű völgyek terjengő homálya s a magány ünnepélyes hallgatása átnyögdelve a fülemüle csattogásától, s a lengeteg játéka a könnyű mozdulatú lombokon, — mind, mind oly erővel tolokodtak szívére, hogy a tág világot óhajtotta volna mellyéhez szorítani. S a mint az élet zaja elszenderede, s az ég fényei tisztábbra csillogának, a távol harang lágyan tévedező kongása tovább menetelre emlékezteté. Elhagyá a sűrűst s a Vág mellett lovagola; sebesen zuhogott a folyam harsogó hullámain, mintha szerelem indulatja hajtotta volna. Végre elejbe tűne a roppant monostor, komoly és hideg helyezetében, miként az élet gyakorta a szerelemnek«. — A humoros leírásra egyetlen példát találunk H—a (Hazucha — Kelmenfy) *A szárcsa cz.* novellájában (Rajzolatok 1835). Ha a legcsekélyebb leírásokat, vagy inkább leíró kísérleteket is figyelembe vesszük, körülbelül háromszáz novellánk közül alig ötvenben találunk efféléket.

Vizsgálatunknak tehát az az eredménye, hogy akkori novella-irodal munkban nagyon kevés a leírás, igazi, hangulatos s a mesével és lelkiállapotokkal szerves kapcsolatban lévő

¹ Példák erre: Bajza: *Ottilia*, Szalay: *Alphonse levelei*, Béla (Nefejejs 1833), *Unokaöcsém és nagybátyám* (Szemere: Aurora, 1835).

pedig, az említett egy-két kivételt nem tekintve, egyáltalában nincs.

Harmadik kérdésünkre, hogy mennyire magyarok novelláink, szintén röviden felelhetünk. Ebből a szempontból is összeállítottunk minden jelenséget, még a legcsekélyebbeket is s azt találtuk, hogy alig 70 azoknak a novelláknak a száma, melyeknek a magyar élethez valamelyes közük van.

Kisfaludy, Fáy és Kovács Pál novelláit már jellemeztük e tekintetben s láttuk, hogy a két utóbbi fölülmulja a mestert s az ő elbeszéléseik magyarabbak. Hármuk novelláiban találtunk legtöbb magyar milieu-rajzot alakokban, viszonyainkra tett célzásokban s a vidéki magyar élet egyes jeleneteinek vázolásában. Áttekintésünkben még néhány novellistánknál találtunk egy-két figyelemreméltó vonást, melyeket meg is említettünk. A mit ezeken kívül említhetnénk, alig több a semminél. A vidéki életet általában szívesebben rajzolják, a fővárosit hasonlíthatatlanul ritkábban.

Mindent összevéve, novelláink legnagyobb része még nem vesz tudomást a magyar társadalmi életéről, meséik és alakjaik általánosságban mosódnak el, hogy úgy mondjuk, nemzetköziek, legfeljebb annyiban magyarok, hogy nem németül, vagy francziául vannak írva.

Azoknál a novellistáinknál, kik mégis törekednek arra, hogy elbeszéléseiket a magyar élettel némi kapcsolatba hozzák, ez a törekvés még nagyon gyenge s legtöbbször egy-egy tendenciosus célzásban, egy-egy magyar típusnak többé-kevésbé sikerült bemutatásában, vagy a vidéki s néha a fővárosi élet néhány (s rendesen nem legjellemzőbb) vonásának felszínes, külsőleges odavetésében merül ki. Igazi, intenzív, részletes és a mesével lényeges kapcsolatban lévő, annak hangulatos és színes háttérét tevő, realisticus milieu-rajzot hiába keresünk ebben a korban.

Három sarkalatos kérdésünkre tehát azt az egy rövid, összefoglaló választ adhatjuk, hogy a valódi, egészséges realizmus, mely valóságos embereket rajzol valóságos környezetben, novellairodalmunk kezdetén még ismeretlen.

Még néhány, formát illető külsőségről is megemlékezünk, mert ezeket is jellemzőknek tartjuk.

A novellák közül 26 van levélformában s 57 első személyben írva. Divatos a versek közbeszövése (mint a német novellákban), a párbeszédek színdarabszerű jelzése a beszélő nevével s nem egyszer zárójeles utasításokkal (ez régi divat különben nálunk is). Fejezetekre többnyire csak vonásokkal vannak osztva (pl. *A Bálteky ház* első kiadása is), vagy később számokkal. A címekkel ellátott fejezetek még igen ritkák.

A szereplők neveinek jellemükhöz vagy foglalkozásukhoz szabása divatos még ebben a korban is; gyakoriak az ilyen

»tendentiosus« nevek: Szívdkí, Rangfy, Könyvmolyi, gr. Pénzesi, Mordfi, Késey, Lépfalvi, Kamati, dr. Sírházi, Súlyosdi stb. stb. Ez azonban nem általános divat. A nevek legnagyobb része egyszerű, többnyire helynevekből képzett (Csepeli, Várhelyi, Vasvári, Csáktornyai, Várkonyi, Ugocsai), vagy csinált név (Lényei, Hangay, Ormy, Rózsavölgyi, Halomfy, Árnai, Regényi, Erényi), vagy történeti családnév (Csáky, Saaghy Szirmay, Nádasdy, Drágfy, Czobor).

A nőneveknél, de a férfiakénál is gyakran csak a keresztnév szerepel. Ezek közül legkedveltebbek s legtöbbször fordulnak elő a *László*, *Kálmán*, *Dezső*, *Sándor*, *Károly*, *Lajos* és *Gábor* és a *Róza*, *Luiza*, *Ida*, *Máli*, *Emmi*, *Nelli*, *Erzsi*, *Ilka*, *Aurélia* és *Julcsa*.

Ha novelláinkat a stílus szempontjából vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ossiani stílusnak még a korszak végén is vannak nyomai,¹ feltűnően dagályos stílus szintén akad a korszak legvégéig.² Stílusbeli fejlődést egyáltalában bajos megállapítani. Fáy 1818-ban, Kisfaludy 1822-ben megállapodott jó stílussal lépnek fel, a többieké legfeljebb megközelíti az övékét, de felül nem mulja. Kortársaik közül Kovács Pál a legjobb stilista. 1833-tól kezdve némi javulást látunk (Vajda, Frankenburg), de nem mondhatjuk, hogy emelkedést. Víg novelláink stílusa különben mindig jobb, egyszerűbb, természetesebb, a komolyaké sokkal feszesebb, erőltetettebb, dagályosabb.

Prózai stílusunk meglehetősen stagnál s fejlődése költői stílusunkhoz nem is hasonlítható. A legtöbb novella stílusa dilettáns stílus. Elbeszélőink legnagyobb részének a nyelv finomságai, jellemzőbb, hatásosabb fordulatai iránt alig van érzékük. A népies stílusnak még kevés nyomát találjuk (Fáy-, Kovács- és Vörösmartynál).

Kétségtelen az is, hogy »eredeti« novelláink között vannak fordítások, illetőleg átdolgozások (főként németből). Eredetieiknek kiderítése igen nehéz feladat volna, mert hiszen legnagyobb részük csak tized-, sőt huszadrangú novellák átdolgozása, vagy utánzása lehet, s az ilyeneknek felkutatása szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A hálátlan és óriási időpazarlással járó munkának eredménye nagyon keveset változtatna a novellák értékelésén. A jobbak úgyis eredetiek, a rosszak pedig úgyis értéktelenek, akár eredetiek, akár nem.

Novellairodalmunk e gyermekkorát általában a dilettantismus jellemzi. Minden rendű és rangú ember: diák, jogász, tisztviselő, ügyvéd, nevelő, tanár, pap és földbirtokos kötelességének tartja, hogy néhány víg elbeszéléssel, érzékeny törté-

¹ Pl. Máczy: *A gondviselés* (Felsőm. Minerva, 1831), Árvaffy: *Sírok* (Sas, 1832), Ormos László: *Világos vára* (Felsőm. M., 1832).

² Pl. Petrichevich: *Albina* (Szemlélő, 1833), Kuthy: *A szökevény* (Lant, 1834), Kazinczy G.: *Dölyf és szerelem* (Parthenon, 1834).

nettel, vagy regével »gazdagítsa« irodalmunkat. Munkáikban természetesen ritkán méltányolhatunk egyebet, mint a hazafiságot és jóakaratot. Az az érdemük mindenesetre megvan, hogy a negyvenes évek jelesebb írói számára némileg egyengetik a talajt s egyben-másban megkönnyítik munkájukat.

Az úttörőknek, Fáynak és Kisfaludynak, valamint legjobb tanítványuknak, Kovács Pálnak, érdemeit nem méltányolhatjuk eléggé s működésüknek fontosságát és értékét a háttér megrajzolása emelte ki kellőképen.

Áttekintésünknek éppen az a jelentősége, hogy az *egész* anyag feldolgozásán alapszik, a mi most történt legelőször. Lehetőleg mindent felkutatunk, nem hagytunk figyelmen kívül semmit, még a legcsekélyebb jelenséget sem és ezeket bizonyos rendszerbe foglaltuk az irányok és törekvések feltüntetésével.

Összefoglaló s egyszersmind minden részletre kiterjedő képet rajzoltunk novellairodalmunk eső korszakáról, mely előkészítője volt a kiválóbb tehetségek Jósika megjelenésével kezdődő, új és hasonlíthatatlanul gazdagabb korszakának.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ IRODALMI ÉLET.

(Második közlemény.)

Kemény ekkor élénk részt vett az irodalmi életben és annak egyik tekintélyes tényezője. Már az 50-es évek legelején gyakran megfordult az írók társaságában. 1850 telén látogatója Kazinczy Gábor estélyeinek, a melyeken írókon kívül az egykori közéleti kiválóságok is megjelentek. A vidéken lakó Vörösmarty is elnézett közéjük, ha Pesten járt. Nem pusztán kedélyes összejövetelek voltak ezek, hanem az új élet megindításában is nagy részök volt. A társaságban főképen maga Kazinczy köti le figyelmünket sok tekintetben különös egyéniségével. Kemény már 48 előtt közeli viszonyban állott vele, mint a béke-párt egyik legtevékenyebb tagjával. A forradalom után Csengeryvel együtt ők hárman azok, a kik az előbbi korszak jelentékenyebb szereplői közül még a romok között munkába fognak. Ez időben is összeköttetésben állanak törekvéseikre nézve, sőt sok tekintetben közös munkásságot folytatnak. Kazinczy azonban nemsokára elhagyja Pestet ; a nyomasztó helyzet hatása alatt elkedvetlenedik, különösen az irodalmi állapotokkal elégedetlen. A korviszonyokra nézve rendkívül jellemző adalék, amit 1853 febr. 5-iki levelében ír : »Igy van ez, édes barátom, velünk főleg, ex-táblabírákkal. Megszoktuk, hogy szavunkat eredmény kövesse . . . megszoktuk, hogy személyünket vegye körül azoknak bizodalma, kik közé sorsunk helyezé. Ezt megszoktuk ; életünk ké, lehet, hiúságunkká vált. S most ott látjuk magunkat a válkérdésnél : lemondani egészen, vagy átalakulni.« Az 50-es évek második felében a legnagyobb fokú elhidegülés, sőt ellenségeskedés állott be Kemény és Kazinczy között és ha tekintetbe vesszük Kazinczy beteges érzékenységet, a mely épen ez időben teljesen erőt vett rajta, az okot elsősorban nem Keménynél kell keresnünk. Kazinczy ekkor állandóan kicsinyléssel, nem egyszer rosszakarattal szól Keményről. 1858 február 1-i levelében így ír : »Aztán meg az a remény is biztat, hogy meg fogsz dicsérni (Tartuffeot), s az ilyen most baráti jó szolgálat ; hisz így gyűjtogatnak egymásnak töményt a celebritások is, mint például Danielik és Kemény Zsiga stb.« Itt arra czéloz, hogy Kemény a Pesti Naplóban¹ elismerőleg bírálta Danielik egy könyvét :

¹ P. N. 1856 484.

Columbus és Amerika felfedezését, Danielik pedig szintén a Naplóban cikksorozatot írt a regény elméletéről Kemény Özvegy és leánya című regénye ismertetésével kapcsolatban.¹ 1860 október 21-i levelében azt mondja, hogy nem tekinti beszédnek Keménynek Szász Károly fölött mondott emlékbeszédét: december 18-i levelében pedig örömét fejezi ki a felett, hogy Török a bécsi Magyar Sajtóban Keményt »Egressy által megdolgoztatni hagyta.« 1861 február 9-i levele szerint Mocsáry Lajos egy cikket adott a Pesti Naplónak a borsodi állapotokról, a mi a Kazinczy követségét is szóvá tette. »Kemény Zsigm. őszinte barátom nem adta ki, miként nem már két cikket, mely mellettem iratott (miként utóbb értesítettem). Az egyiket Szilágyi Sándor írta, valami irodalmi megtámadtatásom folytán, mit én mai napig sem olvastam. De b. Kemény már egy pár döfésért rúgott utánam. Szép emberek, hálás emberek.« Osszeütközésük okát sejteti Kazinczy utolsó levelei egyikében, az 1863 decz. 8-ikában: »Lévay egy cikkkelt küldött Majláthról a P. Naplónak. Mindeddig nem adta, valószínűleg tehát nem is fogja. S én ezt természetesnek találnám. Az én kedves barátom a szerkesztő, a ki számos jelét adta annak, hogyan kell eldobni minden oly cikket, mely reám netalán vonatkozik (exempla docent), de Tóth Endre pasquillusának helyt adott, nemcsak, hanem azzal az ügyet befejezettnek nyilvánítá (a minék ugyan T. E. adta meg keserves árát); a ki egy regényében engem kicarricirozni méltóztatott, hogy az egyszersmind visszaélés volt a barátság bizodalmaival — bármit tegyen is irányomban, én természetesnek fogom találni. Ó Damon és Pythias! Furcsa az, barátom, mily igazsága van Rochefoucauld-nak, hogy legengesztelhetetlenebb ellenségei annak vagyunk, a kit igazságtalanul bántottunk mi meg.«

A forradalmat követő évek csak nem hozták meg az irodalmi állapotok javulását, sőt a visszasságok egyre kirívóbbak lettek. A bajok ezen elhatalmasodása tömörülésre bírta a komolyabb törekvésű írókat. E kiválás egy egészséges irodalmi irányzat kialakulását mozdította elő. Így jött létre a mérsékelt irodalmi párt, a mint azt Salamon tanulmányai előszavában nevezi. E néven foglalja ő össze mindazon írókat, a kiket egyrészt az elnyomó hatalom germanizáló törekvései, másrészt a fiatal óriások, az »irodalmi enfants terribles«-k ellen irányuló visszahatás eszméje egyesített. Törekvéseiket így jellemzi: »Miután a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanosság és ámitások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre, midőn majd a nemzet egy vagy más uton vissza-

¹ A regény, tekintettel báró K. Zs. Özvegy és leányára. P. N. 1857 II. 149.

nyeri a maga fölötti rendelkezés jogát. Az irodalmi kör a nemzeti irodalommal együtt a magyar józan ész őre is kívánt lenni. Természetes, nem kell itt valami szervezetre gondolni, hanem az írók egy olyan csoportosulására, a melyet a rokon gondolkozásból folyó azonos törekvések önkénytelenül összetartottak. E körhöz kellett Keménynnek is tartoznia, a mennyiben társadalmi érintkezései is elsősorban feléje vonták. Mellette Csengeryn kívül Pákh, Gyulai, a költők közül pedig a vidéken tartózkodó Arany és Tompa voltak e csoport legtevékenyebb és legértékesebb tagjai, s közéjük lehet számítani Erdélyit, a ki — a mint levelezése mutatja — az 50-es évek elején gyakori érintkezésben állott Keménynnel. Hozzájuk húzott Vörösmarty is, a kit, a mikor Pesten időzött, gyakran lehetett látni Keménynél, Csengerynél és legtöbbször Tomorynál, a kinél 1854—5-ben már megkezdődtek az írói összejövetelek.

Ez az írói társaság Keményt mintegy fejének tekintette, a ki szinte akaratlanul jutott így benne a vezetéshez. Nagy része volt ebben mindenesetre azon tekintélynek, a melyet nem annyira társadalmi helyzetének, mint inkább közéleti szereplésének köszönhetett. De főképen egyénisége emelte őt társai fölé. Szellemi kiválósága, tanulmányai és tudása sokoldalúsága, világ- és emberismerete gazdagsága tiszteletet, jelme nemessége és emberszerető lelke pedig ragaszkodást szereztek neki. A kisebb-nagyobb írók jórészével ismeretségben volt. Szóba állt ő mindenkivel, de nem bocsátott magához közel senkit. Bizalmas barátjává az írók közül sem tett egyet sem, a mint lelke mélyei mindenki előtt megközelíthetetlenek maradtak. De vonzódott az írókhoz és — a mint Tóth Kálmán mondja — rendszeren kedvező véleménynyel volt róluk.¹ Barátai magánügyei iránt is érdeklődött. Többször segédkezett az írói párbajoknál: a Tóth Kálmán és Friebeisz, a Tóth és Gyulai közti párbajoknál. Különösen a fiatal írókat szerette; mintha idősebb korában az az ellentét vonta volna feléjök, a melyben azok forrongó lelke az ő kihűlt lényével állott. Sokszor mosolygott ábrándjaikon, írja Vadnai emlékezéseiben, de nem zavarta el azokat. »Nyájas mélabús arcza azt látszott kifejezni: Boldog ifjak! hogy tudnak még hinni, bízni, remélni.« Ámbár szíve tele volt jóindulattal, néha mintha örült volna, hogy barátai illúzióit elronthatja — mondja Tóth — és ijesztgette az embereket pessimisticus színezéseivel. Tóthot különösen kedvelte. Kiadta a Naplóban egy balladáját és bemutatta őt Deáknak is, a kinek szintén kedveltjévé lett. Hogy miként játszott bele Tóthnak Majthényi Flórával kötött boldogtalan végű házasságába, Vadnai mondja el Tóth felett tartott emlékbeszédében. Szerette a szerencsétlen véget ért Reviczky Szevért, a ki a Pesti Napló belső munkatársa volt a 60-as évek elején. Tekin-

¹ Emlékjegyzetek Fővárosi Lapok 1876 I. 10.

tete, a mely oly átható volt az emberek megítélésében, a kezdőkben is felismerte a tehetséget és a mikor módjában volt, támogatta őket, úgy hogy sokan neki köszönhették emelkedésüket. Szász Károly hálával emlékezik meg arról, hogy mily jóindulattal bátorította őt Kemény, a mikor nyilvánosságra szánt irodalmi kísérleteit, a melyeket még atyja előtt is titkolt, megmutatta neki. A hol csak lehetett, készségesen segítségére volt ismerőseinek írói törekvéseikben is. Két adatot idézek erre nézve. Irinyi József írja Kazinczy Gábornak (1855 jún. 2.), hogy ő egy történeti regény írásával foglalkozik, a mely a XVII. század elején játszik. Ehhez szüksége lenne egy kéziratra, a minek a létéről Keménytől értesült. A kéziratot azonban nem sikerült megtalálnia. Ezért Kazinczyhoz fordul, hogy nagy történeti jártasságával esetleg világosítsa fel annak hollétéről.¹ Ugyancsak ebből az időből (1854) van Keménynek egy levele a Kisfaludy Társaság kézírattárában, a mit Pálffy Alberthoz intézett és a miben a szépművekben követendő történeti hűségről mondja el nézeteit.

A mérsékelték mozgató szelleme, a mint Salamon mondja, Csengery Antal volt. Évtizedeken át nagy érdemeket szerzett ő a nemzet érdekében. Tevékenysége sok tekintetben a Toldy Ferenczével vethető össze, csak hogy az övé még többoldalú, mert nem pusztán a nemzet szellemi életére terjedt ki. Ezen a téren pedig, a míg Toldy a tudományok önálló művelésére tett sokat, Csengery azok népszerűsítését mozdította elő. Csengery modorában volt valami nem épen megnyerő, a mivel számos embert visszatartott magától, úgy hogy nem tartozott kora legkedveltebb személyiségei közé és nagyon sok támadásban volt része. Mindamellett Kemény kevés emberrel volt oly szoros összeköttetésben, mint hosszú időn keresztül Csengeryvel. Személyes viszonyukra nézve ugyan nem tudok részleteket közölni, de gyakran összeeső törekvéseik és közös munkásságuk eléggé tanuskodik arról, hogy mily közel állottak egymáshoz. Érintkezésük még 1848 előtt a Pesti Hírlapnál kezdődik. 1849 őszén, az élet legelső ébredésekor, azon pár író között, a ki Pesten kezdett összegyűlni, ott vannak mindketten és együtt. Ekkori közös munkásságuk eredménye az 1851-ben megjelent Magyar Szónokok és Statusférfiak. 1852-ben kiad-ják nemrég elhunyt barátjuk, Pap Endre hátrahagyott munkáit, a ki előbbi vállalatukban még munkatársuk volt, a meny-nyiben ő írta meg Kölcey élet- és jellemrajzát.²

¹ Figyelő XX. 236.

² Kemény és Pap Endre ismeretsége bizonyára már régebb keletű. Pap ugyanis vezérczikket írt és megyei tudósításokat küldött az Erdélyi Híradóba a 40-es évek elején abban az időben, a mikor Kemény vezeti a lapot. Közeli viszonyban állott azonkívül Wesselényivel is; a 40-es évek második felében pedig a Pesti Hírlap köréhez tartozott.

1851-től kezdve a napi sajtóban fejtenek ki mindketten munkásságot, mint vezérczikk- és essay-írók és együtt szerepel nevük az irodalmi vállalatokban is. Munkásságuk érintkező pontjai közül e helyen csak néhányat lássunk. Csengery Macaulay-t fordítja és később Történetírók és a történetírás című cikksorozataiban kétszer is foglalkozik a nagy angol történetíróval (Macaulay és Thierry Ágoston és Lord Macaulay). Kemény essay-t ír Csengery fordításának a megjelenésekor, a melyben a legnagyobb bámulattal szól Macaulayról. Főképen kettőjük hatása játszott közre abban, hogy a magyar irodalmi közvélemény előtt Macaulay lett a tökéletes történetíró mintaképe. A benne való elfogultságukban nem méltányolták eléggé a nagy német történetíró: Ranke-t.¹ Mikor Kemény irodalmi és aesthetikai fejtegetéseit írja, főkép a Pesti Naplóba, ugyanakkor Csengerytől is színbírálatokon kívül cikkek jelennek meg a drámabíráló választmányról az Értesítőben, értekezések Homerosról a Divatcsarnokban, a hőskölteményekről a Délibában. Péterfy Csengery irodalmi működésének vezéreszméjét abban látja, hogy közvetítő legyen az európai tudományos szellem és módszer ismertetésével köztünk és a nyugati szellem között. S e tekintetben Keményre is nagy hatással lehetett, mert íróink közül ő volt az, a ki a külföldi és különösen a francia irodalmi jelenségeket állandóan figyelemmel kísérte és azokra barátai figyelmét is felhívta. De egyébként is jelentékeny befolyást gyakorolhatott reá az által, hogy mozgékonyásával, ösztönzésével többször tehetsége kifejtésére bírta Keményt, a kiből gyakran hiányzott a tetterő; Tóth Lőrincz szerint, valóságos gondnoka volt Keménynek.²

Salamon szerint a mérsékelt irodalmi párt törekvései már a szabadságharcz leveretésére következő új korszak legelején jelentkeznek és pedig Szilágyi Sándor vállalataival veszik kezdetüket. Erdélyi fentebb idézett levelét szem előtt tartva, némi tartózkodással kell ezen állítást fogadnunk. De már csakugyan a mérsékelt irodalmi párt állt az Újabbkori Ismeretek Tára mögött, a melynek különösen első kötetei becsesek, míg a közönség részvétlensége miatt, a kiadó sürgetésére összebb nem kellett szorítani eredeti tervét.³ A vállalat, mint az elnyomó hatalom ellen irányuló visszahatás első jelentős megnyilván-

A Magyar Szónokok sokban ezen kör szellemének a jeleit viseli magán. Pap Endre kétségkívül hivatva volt Kölcey jellemrajzának a megírására, mert pályája korai szakában szoros összeköttetésben állott vele. Érdekes, hogy Kölcey politikai pályájára nézve mekkora egyezést mutat Kemény és Pap felfogása és tán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy tőlük indul ki az a nézet, a mely őt eszményi politikusnak tartja.

¹ Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Csengery Antal, mint író.

² Tóth Lőrincz: Jubiláris visszaemlékezések. Kisfaludy-Társaság Evlapjai XXVII.

³ Gyulai Emlékeszések I. 43.

nulása elsősorban kétségkívül politikai célzatokat szolgált és abban a hatásban, a mit elért, Kemény közreműködésének nagy része volt.

Valamivel később indult meg az 50-es évek legjelentékenyebb irodalmi vállalata: az Ujabb Nemzeti Könyvtár. Eszméje, mint sok másé abban a korban, Toldy Ferenczé. Még 1850 végén lépett föl azzal a tervvel, hogy a régi magyar írók és emlékirók munkáiból egy gyűjteményt kellene kibocsátani. Az ő biztatására és tervezése alapján, a magyar történelem művelése, a szerfelett megfogyott és szétszórt magyar olvasóknak összegyűjtése, általában a megzsibbadt erőknak új életre keltése céljából határozták el a vállalat megindítását.¹ 1851-ben alakult meg az Ujabb Nemzeti Könyvtár társasága. A régibb politikai és irodalmi pártok legkitűnbőbbjeit egyesítette ez magában: conservatívek és liberálisok nyújtottak egymásnak kezét, hogy a múlt felélesztésével tartsák fenn a nemzetben a bizalmat a jövő iránt. 1851 június 9-én jelenik meg a felhívás a vállalat ügyében, egyszersmind annak az előrajza (Pesti Napló 1851. 387.).

Egyike azoknak, a kik legtöbbet fáradoztak az Ujabb Nemzeti Könyvtár érdekében, Kazinczy Gábor volt. Szilágyi szerint az ő estélyein tervezték annak a kiadását. Ő nyerte meg szerkesztőnek Ürményi Józsefet, a conservatív párt első tekintélyét. Toldyhoz intézett leveleiben² többször foglalkozik a vállalat ügyével. Egyik kelet nélküli levelében (15.) a következő megjegyzést teszi: »A programmot küldöm. Csak azon megjegyzésem van, ... hogy igenis határozottan szorítkozik csupán a Nemz. K. kiadására ... inkább óhajtottam vala, hogy kegyed kezdetben megérintve az irodalom emelésének általában szükségét, s in specie a mult kor irodalmának ismeretetését akként fejtegetvén, a mint teszi: a társulat határait nem tűzi ki csak az utóbbi térre, hanem azt mint előleges teendőjét állítja fel.«

Kazinczy azonban még az Ujabb Nemzeti Könyvtár megindítása előtt foglalkozott olyan vállalatok tervével, a melyek célja a történeti tudat ébrentartása volt. E törekvéseiben — a mint leveleiből kitűnik — Kemény is támogatta őt. Így 1851 szeptember 4-én azt írja Kazinczy, hogy Keménynyel együtt Magyar Emlékirókat ad ki;³ egy kelet nélküli (13.) levelében pedig, hogy azt »még e hóban« indítják meg. Kazinczy maga október 3-i levele szerint ezenkívül történeti zsebkönyvet is akar kiadni és 1852 július 4-i levele szerint azt ősszel Történeti Tár címen okvetlenül megindítani. Itt szándékozott közölni Zrinyi fölfedezett munkáit, de hogy a Nemzeti Könyv-

¹ Jakab Elek: Toldy Ferencz és Kazinczy Gábor. Figyelő VII.

² Akadémiai kéziratár.

³ Jakab Elek: Toldy Ferencz és Kazinczy Gábor. Figyelő VII. 324.

tár csonka ne maradjon, kész azokat ott közrebocsátani. Mindez arra mutat, hogy Kemény is az Emlékirókban szándékozott eredetileg kibocsátani Szalárdi Siralmas krónikáját, a mely a Nemzeti Könyvtár egyik köteteként jelent meg; Keménynek tehát nemcsak a neve van az Újabb Nemzeti Könyvtár kötetek címlapján, mint sok másnak az úgynevezett munkatársak közül. Kivette részét a vállalat ügyeinek intézéséből is: így ő javasolja azt, hogy a Nemzeti Könyvtárba egy szónoklati osztályt vegyenek fel. Ugyancsak ő volt a Nemzeti Könyvtár legbuzgóbb terjesztője és leghatásosabban fejezte ki azokat a czélokat, a melyeket a kiadók az elé tűztek. Egy külön cikksorozatot írt az Újabb Nemzeti Könyvtár iránt a Pesti Napló 1853-ik évfolyamába.¹ Ebben a megjelent kötetek ismertetésén kívül beszámol azokról a munkálatokról, a melyek a vállalat érdekében folyamatban vannak és megjelöli, hogy ezek eredményessége esetén minő feladatokat igyekeznek a kiadók megvalósítani. S különösen előmozdította a vállalat sikerét azon fejtegetéseivel, a melyeket az Élet és irodalom címen ismert cikkeiben fűzött hozzá.

Becses és mennyiségre is tekintélyes munkásságot fejtett ki Kemény az 1852-ik év végétől kezdve a Pesti Naplóban. Mivel a politikához nem szólhatott, vezércikkekben és a lap tárczájában társadalmi és irodalmi kérdésekről nyilvánította eszméit, nézeteit. E működése jó részben a mérsékelt irodalmi párt törekvéseit szolgálta. Különösen nagyfontosságúak e tekintetben az Élet és irodalom címen ismeretes cikkek. Két cyclyusban jelentek ezek meg. Az első az Élet és irodalom címet viseli² és a hozzá tartozó cikkek az 1852-ik évfolyam 787. számától (okt. 22.) a következő évfolyamban az 1021-ik számig (augusztus 4.) találhatók; a második cyclyus pedig Szellemi tér címen az 1036. számtól (augusztus 24.) az 1065. számig közölt cikkeket foglalja magában. E cikkekben Kemény főképen az élet és irodalom kapcsolatát, a magyar élet és magyar irodalom kapcsolatát fejtegeti; meghatározza az irodalom kötelességét a közönséggel és a közönségét az irodalommal szemben. Célzata kettős: hatni az írókra, hogy a köz, a nemzet érdekében komolyan fogják fel hivatásukat és meggyőzni a közönséget, hogy a nemzetiség és a saját érdekében támogatnia kell az irodalmi törekvéseket, mert ezek csak így felelhetnek meg annak a célzatnak, hogy fajunk nemzeti irányban fejlesztett műveltség által jelentékeny helyet vívjon ki magának a polgárosodásban.³ Kemény gondolatmenete a következő: A múltat hozza fel példaképen és hangsúlyozza, hogy

¹ Február 1-től kezdve: 869., 871., 874.

² Keménynek a 849-ik számban tett megjegyzése szerint mindazon cikkei, a melyek szorosan külföldi ügyekre nem vonatkoznak, ezen cím alatt fognak megjelenni.

³ 1853 997.

a mikor a hanyatlás korában az apathia a közönségről az írókra is visszahatott, a faj iránti hűség csökkenése a nemzet létét is veszélyeztette. Ekkor »szerencsénk volt — úgymond — a latin nyelv souverain tekintélye, úgy hogy ha a nemzeti nyelvtől elpártoltunk, neutralis terrenumra léptünk, mely semmi külön érdek képviselője nem volt. Ha a német irodalom Goethe és Schiller korabeli virágzásában lett volna és mint félszázaddal később hatott volna ránk és a latintól birt positiók üresek lettek volna, nemzeti és irodalmi regeneratióink alig sikerült volna. Ezért gondoljuk meg, hogy ha most közönyösek maradunk, lehetetlen lesz ezen új álomkórság után felidézni Kazinczy és Széchenyi korát.«¹ Kemény hangoztatja, hogy a mint az irodalom Kazinczy korában megvédte nemzetünket a sülyedéstől, úgy most is hű maradt magához és nemzeti-ségünk érdekében azon mértékben kell pártolni az irodalmat, a melyben megfogyatkoztak a nemzetiség emelésének eszközei. Képet adva aztán az irodalom különféle ágaiban fennálló viszonyokról, megjelöli a legközelebbi teendőket. S itt kifejtett eszméi tanúsítják, hogy Kemény tisztán látta irodalmunk eddigi fejlődését, fel tudta fogni a jelen törekvéseket és reá tudott mutatni a jövő fejlődés útjaira is.

Az Élet és irodalom néhány fejezetében a korabeli külföldi és hazai irodalom egyik uralkodó műfaját, a regényt fogja részletesebb tárgyalás alá. Fejtegetései itt főképen a történeti regényre és ezzel összefüggésben a történeti hűségre vonatkoznak. Nemcsak számos becses gyakorlati észrevételt tartalmaznak ezek, hanem a műelmélet szempontjából is figyelemreméltók és mutatják, hogy költői gyakorlatának milyen gazdag elméleti készültség és művészi tudatosság szolgált alapjául. Keményt ez időben foglalkoztatja a műelmélet és ha nem juthatott is hozzá, hogy felfogását részletesebben kifejtse, a mit elmondott, eléggé bizonyítja, hogy e téren is mennyire kitűnhetett volna.

Az 53-ik évelejáról való egy aestheticai tanulmánya: Eszmék a regény és dráma körül, a mely a Szépirodalmi Lapokban jelent meg.² Mélyreható elemzését adja itt a két műfaj természetének, de azt a gyakorlati célzatot tartja szem előtt, hogy az ebben gyökerező tárgyi és formai eltéréseikből kimutassa, miért nem lehet ugyanaz a tehetség jó regény- és dráma-

¹ Kemény mindig feltünteti Kazinczy nyelvreformjának a jelentőségét, mint Széchenyi nemzetmentő tevékenységének előzményét. Általában mindig utal a politikai és irodalmi jelenségek kapcsolatára. és kölcsönhatására. Így a népies elem jelentkezését irodalmunkban a demokratiai törekvések hatásának tulajdonítja.

² 1853 jan. 20-tól I. 6—9.

Már 1845-ben szándékában volt egy értekezést készíteni a regényről, a mint Jósikához írt decz. 15-i levelében olvassuk és már akkor elmélkedik művei írása közben a költői hatás tényezőiről.

író. Nem theoreticus elmélkedést ad »Színművészetünk ügyében« című cikksorozatában sem, a mely a Pesti Napló ugyanez évi folyamában jelent meg (október 28-tól; 1091—1109). Benne a drámai költészet és színművészet korabeli hanyatlásának kérdését tárgyalja. Elsősorban társadalmi jelenségből fejti ki ennek okait, tudniillik abból, hogy a modern regény uralma alatt a dráma teljesen elveszítette olvasóközönségét és a darabok inkább csak divatcikkek. Nem pusztán a nyugati irodalmak kérdése volt ez, hanem időszerű nálunk is és Kemény annyival inkább szükségesnek tartotta felhívni a közönség figyelmét erre, mert »ephemer czélokért küzdő tevékenység és elvtelen szelidség: ez irodalmunk sajátsága most«. Kemény észrevételei sokban azon vitával is összefüggenek, a mely kisebb-nagyobb élénkséggel a 30-as évek óta folyt irodalmunkban arról, hogy a drámában a költői vagy a színi hatás-e az előbbvaló. E kérdést ő úgy dönti el, hogy a dráma költői és egyuttal előadásra szánt mű.

De nemcsak e tanulmányok mutatják Kemény érdeklődését a magyar színügy iránt. Tagja már ekkor is a Nemzeti Színház drámaíróválasztmányának, a mint ez az 1852-iki sűgőkönyvben közölt statisticából¹ és a színház igazgatójának, gróf Festetics Leónak, a Délibábnak közzétett jelentéséből² kitűnik. Hogy a drámai irodalom ügyét mennyire szívén hordozta Kemény, mutatja a Délibáb egy közleménye, a mit érdekesnek tartok közölni.³ Átlátva drámai irodalmunk pangó állapotját, b. Kemény Zsigmond felszólítására tizenkét magyar író, kik közül többen régibb drámai irodalmi működéseikről ismereteseek, kölcsönösen kötelező szavát adta, hogy jövő 1854-ik évi Jul. 1-seéig egy kész drámai művel fog fellépni. A felszólítottak Bulyovszkyné, Degré, Dobsa, Hegedüs, Jókai, Kemény, Kovács Pál, Kövér, Nagy Ignác, Obernyik, Szigeti és Szigligeti. Reméljük, hogy ez üdvös verseny oly lendületet adand hanyatlani kezdett drámai irodalmunknak, mely azt az eddiginél magasabb fokra lesz képes emelni.

Kemény az Élet és irodalomban a ténylegesnél jóval kedvezőbb világításban tünteti föl a korabeli társadalmi és irodalmi állapotokat, sőt egy helyen épen azt mondja, hogy »irodalmunkban most semmi hanyatlás, a közönség körében semmi közönyösség nem vehető észre«. Ez itt összefügg céljával: az írókban felkelteni a bizalmat saját magukkal és a közönségben a megbecsülést íróival szemben. Valójában ő maga is meg volt arról győződve, hogy a helyzet egyáltalában nem kielégítő és ezen segíteni kell. De e törekvés sok nehézségbe ütközött és a küzdelem hiábavalósága számos komoly törek-

¹ Szépir. Lapok 1853. I. 5.

² Délibáb I. 1.

³ Délibáb II. félév 1.

vésű embert elkedvetlenített. Volt baj elég írókban és közönségben egyaránt. Jellemzőnek találok idézni erre nézve Kazinczy Gábor egy nyilatkozatát: »Mi lesz az irodalomból, ha a napilapok krajczáros ujdondásai mind e kölönczből (firkanczaink) megannyi ünnepelt genialis barátunkat csinálnak? Igen barátom, odajutottunk e polyva nép miatt, hogy az irodalom pártoltatása egy vonalon áll a házalással. S szemünkbe mondják ezt és nem tehetünk egyebet, mint pirulunk, mert okunk van pirulni.« (1853 decz. 5-iki levél). Az írókra még csak lehetett valamennyire hatni hibáik föltárásával, komoly és jóindulatú figyelmeztetéssel, de a közönséggel szemben szinte minden erőfeszítést meghiúsított a forradalom előidézte társadalmi megrázkódás. Kemény maga utal erre az Élet és irodalomban, a mikor a magyar társadalomban a forradalom következményeként beállott eltolódásokat tárgyalja. Különösen azt emeli ki, hogy az új helyzet minő változásokkal járt a köznemességre nézve, a mely a nemzeti társadalom alapja és így a nemzeti irodalom legtermészetesebb fenntartója volt. Az 50-es években főképen az ő közönbössége volt az oka, hogy az irodalmi vállalatok jó időn át sorra buktak.

Az egyetlen tudományos közlöny: a Toldy Új Magyar Muzeuma, az Akadémia tagjai közreműködése ellenére is nehézségekkel kénytelen küzdeni, úgyhogy az 1853. év második felében fennállása is kérdésessé válik. Kemény buzdítja Toldyt a Muzeum folytatására (Kazinczy Gábor 1853 október 1-i levele), aminek megélését áldozatokkal mégis sikerül biztosítani. Nem áll jobban a tudományos közlönyökénél a szépirodalmi vállalatok dolga sem. Az 53-ik évben alakult négy folyóirat közül a két magasabb színvonalú: a Szépirodalmi Lapok és a Délibáb még ugyanabban az évben megszűnik, holott a legkitűnőbb írók támogatják. Sőt a Szépirodalmi Lapok, a mely pedig épen a mérsékeltek organuma, csak egy félévig állott fenn. A mérsékelt irodalmi párt azonban ezután is együtt maradt. Pákh Albert lakása helyett Csengery háztája lett a párthoz tartozó írók gyülekezőhelye. Közlönyük pedig a Pesti Napló volt, a melynek tárczarovata egyideig az ő közleményeiből került ki. Mint láttuk, Kemény is ezidőben sűrűn egymásután írta cikkeit a Naplóba. Mikor azonban Récsi Emilt Török János váltotta fel, a lap köré csoportosuló írók nem voltak meglegedve ennek sem politikai, sem irodalmi téren tanúsított eljárásával, ezért inkább a másik politikai napilap, az akkor hivatalos Budapesti Hírlap, tárczájának adtak elsőseget, hol az irodalmi részben a szerkesztő, a tudományosan és irodalmilag művelt Szilágyi Ferencz szabad tért nyitott a kor eszméinek és íróinak (Salamon).

Ha a korviszonyokban hiányzottak is a feltételek az olyanféle folyóiratok számára, mint a minők a Szépirodalmi Lapok

és a Délibáb voltak; azok több tekintetben kedveztek a másik kettő fennmaradásának. Hogy a Divatcsarnok fenntarthatta magát, annak magyarázata, hogy nem a nemzet egészének, hanem egy töredékének a szolgálatát tekintette feladatául. E lap épúgy, mint a már évek óta fennálló és vele sokban rokon Hölgyfutár, nem irányította közönségét, hanem kihasználta gyengéit, nem törekedett ízlését nemesíteni, hanem igyekezett kielégíteni azon követeléseket, a miket ez fejletlen ízlésével támasztott az irodalommal szemben. Ennélfogva Császár Ferencz és lapja iránya távol állott az úgynevezett mérsékelt párttól és az ehhez szító írók ellenszenvvel tekintették működését. Jellemző erre nézve Tompa egy kifakadása, a melyben egy Aranyhoz írt levelében megrója Mentovichot, hogy egy versét »nem tudta más okosabb helyre adni«, mint a Divatcsarnokba.¹ Arany azt válaszolja, hogy ide nemcsak Mentovich ír, hanem ő is és következőképen nyilatkozik a lapról: »Tudni kell, hogy a lap minden nyeglesége mellett, máris szalonnal, előfizetője van jó számmal: szükség tehát, hogy az irodalom azon körökben necsak holmi nagyreményű porontyok által legyen képviselve, nehogy azon osztály igazolva találja megvetését, melylyel eddig a magyar írók iránt viseltetett... Szüksége van az irodalomnak nyeglére, ki alázatos bókok között elhordja lapját a nagy házakhoz, mint színész a théátrumczédulát kösse fűre-fára; ezt ugyan te nem teszed, én sem, de ha van, a ki teszi, hadd vigye nevünket is oda, hol felfedezik«. De ha Arany, a népies áramlat főképviselője, a ki művészi álláspontjánál fogva erősen exponált helyet foglalt el a Divatcsarnok művésziesskedő irányával szemben, összeköttetésben áll ezzel, még kevésbbé feltűnő az Keménynél, a kinek egyik fő jellemvonása az alkalmazkodóképesség és a kitől minden elfogultság távol van. Érdekes, hogy mivel lép Kemény a Divatcsarnok olvasóközönsége elé. Mintha éppen Arany felfogása szerint járna el, a mikor e közönség érdeklődését legkiválóbb, de éppen legsajátosabb termékének a bemutatásával, fejtegetésével akarja felkelteni azon irodalmi irány iránt, a mit az nem ismert vagy lenézett: Arany Toldijával.

A Falusi-Esték-fennállását sem belső értéke tette lehetségessé, hanem a helyzet felismerése. Gyulai szól erről, a mikor azon körülményeket tárgyalja, a melyek a Vasárnapi Ujságot létrehozták és fenntartották.² »A régi közönség helyét egy új kezdte pótolni a társadalom alsóbb osztályaiból, mely a forradalom alatt megszokta az olvasást és érdeklődni kezdett az

¹ Arany hátrahagyott iratai és levelezése. 129. levél 1853 máj. 17.

² A Vasárnapi Ujság XXV. évfordulóján.

Kazinczy Gábor is nyilatkozik erről a jelenségről 1855 aug. 13-i levelében és mint az irodalom színvonalát sülyedéssel fenyegető tényezőt nem jó szemmel nézi.

irodalom iránt. Minden oly vállalat, a mely e közönséget tartotta szem előtt, nagy részvétnek örvendett.« Ezek közé tartozott a Vas Gereben Falusi Estéi, a melynek 4000 előfizetője volt. E jelenség nem kerülte ki Kemény figyelmét, a ki a Falusi Estének már 1853 elején pártfogói között szerepel¹ és neve Andrassy Manó gróféval, Kazinczy Gáboréval és Ürményi Józsefével együtt a címlapon is olvasható.² Hogy az irodalom állapotáról tisztább képet nyerhessen és a közönség szükségleteit megállapítsa, figyelemmel kíséri Kertbeny Károly terveit, a ki 1854-ben az 1848—53. évek könyvészetét szándékozott kiadni és azt évenként évkönyv alakjában közzétenni.³ Az előfizetőkről is statistikai kimutatást állíttatott össze és többször hangoztatta Gyulai előtt, hogy a közönség változott; a mi drágább és jobb, kevés előfizetőnek örvend, a mi olcsóbb, ha nem is éppen jó, nagy pártolásban részesül. Pompéry János is említést tesz Kemény ezen felfogásáról »Irodalmunk és a magyar közönség« című cikkében⁴: »E lapok szerkesztője már két év előtt figyelmeztetett azon körülményre, hogy új elemek léptek fel s ezek karolák fel az újabb irodalom termékeit. A magasabb osztályok érdeklődését az alsóbb osztályokban felébredt olvasási vágy pótolja. Ez azonban az irodalom irányára is befolyással van, mert az írók arra kényszeríti, hogy oly művet teremtsen, mely a népies osztályokból kikerülő olvasóközönség kizáró pártolása mellett is hasznot hajtó lehessen. E viszonyok következtése, hogy szépirodalmi lapjaink és tudományos folyóiratainkkal szemben a népszerű vállalatok egész sora fenn tudja magát tartani.« Ime tehát, az Élet és irodalom megírása óta Kemény nézetei a közönség és az irodalom viszonyáról változáson mentek keresztül. Ott még azt hitte, hogy az irodalomnak sikerül a régi közönséget megtartani és célja éppen e közönség felvilágosítása volt. De most belátja, hogy az irodalomnak más, új közönséget kell szolgálnia. Mintha ezt tartaná már szem előtt beszélyei előfizetési felhívásában: »Irodalmunk hatáskörének terjesztését tűzvén célul, midőn most előfizetést nyitok, annak oly csekély árt határoztam, mely egyedül a tisztelt közönség részvéte által nem járand veszteséggel.«⁵ A feladat, a mit az úgynevezett népirodalmi mozgalom intézői és közöttük Kemény is maguk elé tűztek, sokkal kényesebb volt, mintsem hogy Vas Gereben annak sikeres megoldására vállalkozhatott volna, s a Falusi Esték alantas színvonalánál fogva sem teljesíthette egy ilyen irányú vállalat hivatását. Másról kellett tehát gondoskodni, a mely a mér-

¹ Szépirodalmi Lapok 1853. I. 24.

² Pesti Napló 1853. 989.

³ Abafi Lajos: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései. Magyar Könyvszemle 1898. 161.

⁴ Pesti Napló 1856. 160.

⁵ Délibáb 1853. I. 26.

sékelt irodalmi párt törekvéseinek megfelelően. Ennek az eszméje Keménytől származott és kivitelében is nagy része volt.

A Magyar Nép Könyve létrejöttének a körülményei a következők: Csengery 1854 márczius 30-iki levelében arról értesíti Aranyt, hogy minden előleges felszólítás nélkül számítanak közremunkálására ama két vállalatban, a mit ő, Kemény, Gyulai és Vörösmarty akarnak létrehozni. E két vállalat: a Magyar Nép Könyve és a Hat Író Könyve. A fentemlített írók körében megelőzőleg nem e két vállalatról volt szó, hanem egy szépirodalmi lapról, a melynek ők lettek volna a munkatársai. E lap tehát a mérsékelt irodalmi párt organuma és mintegy a Szépirodalmi Lapok folytatása lett volna. De létrejött esetében a munkatársak megválogatása miatt is magasabb színvonalon állott volna, mint a Szépirodalmi Lapok, mert emebbe több író is dolgozott, a kiknek elvei és gyakorlata nem igen egyezett meg a párt törekvéseivel.¹ A szépirodalmi lapból azonban nem lett semmi. A terv — írja Csengery — Gyulai indolenciáján bukott meg, a ki ámbár egyedül volt szerkesztőképes, nem akarta a szerkesztést elvállalni, pedig Csengery megígérte, hogy ha az terhére lenne, maga fogja vinni. A lap helyett akarták megindítani az említett két vállalatot: a Magyar Nép Könyvét és a Hat Író Könyvét. Az első közülök Kemény, a másik pedig Eötvös kedvencz eszméje volt, de csak amaz valósult meg.

A Magyar Nép Könyve Csengery és Kemény neve alatt jelent meg az 1854—56. években, 3 kötetben. A kivitel első-sorban Csengery munkája. Életrajzi adalékaiban azt írja, hogy a Nép Könyvét Keménynyel együtt adja ki, de kizárólag maga szerkeszti. Ez könnyen érthető, mert Kemény akkor, a midőn Csengery e kijelentést teszi, mint a Pesti Napló szerkesztője, el volt foglalva, de meg Csengery alkalmasabb is volt a szerkesztés gyakorlati munkájának elvégzésére.

A Magyar Nép Könyve hivatását, a benne követett elveket így jelöli meg Csengery: »A nép számára külön irodalmat láttunk kialakulni hazánkban a forradalom után, melynek ellenében kötelességünknek hittük kimondani, hogy az egyszerűség nem az együgyűségben áll, a népies nem a póriasban. Más művelt népek azt értik népies alatt, a mi a nagy közönségnek van írva. E fogalmat helyettesítők mi ama másíknak, mely a magyar közönséget két részre akarta osztalni, az egyiket uramnak szólítván, a másikat kendteknek. Mi kimondtuk, hogy a legjobb modor, a mit mindenki ért, föltéven, hogy a ki olvasni szokott, már bír némi ismeretekkel. Nem kisebb szerencsétlenségnek tartók a költői művek azon szabadságát, mely a népies jogánál fogva mellőzhetni vélte a szép formát, egy-két

¹ L. Aranynek Pákhhoz intézett levelét 1853. február 6.

jelesebb költőnk munkáit kivéve, mind forma, mind tartalom tekintetében sülyedést látunk a ponyvairodalom felé. A szépirodalmi művekre nézve szabályul állítók fel, hogy a népies nem zárja ki a műbecset. A mi szép, csak nyer becsében, ha egyetemessé tesszük, de azzá akarván tenni, nem szabad változtatni föltételeit.«¹ Csengery itt nemcsak a Magyar Nép Könyve programját fejt ki, hanem az egész mérsékelt irodalmi pártét. A költészetnek azon felfogása nyilvánul meg az ő nyilatkozatában, a mi Arany költői törekvéseit hatja át, s a mi az újabb irodalmi fejlődés érdekében harczba viszi a párt kritikusa: Erdélyit, Gyulait, Salamont, egyfelől az epigonok elméletének hirdetői, másfelől a népieskedők és külföldieskedők ellen.

Ezek az elvek csakugyan érvényre jutottak a Magyar Nép Könyvében. A kötetek nem tisztán szépirodalmi tartalmúak. Vannak bennök cikkek, melyek célja a szerkesztők többször hangoztatott nézetei értelmében a tudományok népszerűsítése. Így részben valóra válnak azok az eszmék, a miket Kemény az Élet és irodalomban hirdetett. Ő maga ebben az irányban működik közre a vállalat munkásságában és »Hogy áll a világ?« címen történeti rajzokat ír annak egyes füzetébe. Némileg feltűnő, hogy szépirodalmi közleményt egyáltalában nem találunk tőle a Magyar Nép Könyvében, ámbár Csengery Aranyhoz írt levelében azt mondja, hogy Kemény is nagyobb beszélyt ad a magyar életből, sőt az 1854-iki újabb hat füzet-hez közölt előfizetési felhívás is ígér tőle beszélyt Eötvösön és Gyulain kívül. A vállalat költői részének magas színvonalára világot vet, hogy az Arany, Petőfi, Vörösmarty műveiből telik ki. De különösen jellemzők a Magyar Nép Könyve irányára a benne megjelent népies elbeszélések, a mikből leginkább kitűnik, hogy nem a Vas Gereben-féle komázó, sokszor ízléstelenségig alantás hanggal akar olvasóira hatni, hanem belső értékkel bíró alkotásokkal.

A kritika jelentőségének megfelelő elismeréssel fogadta a Magyar Nép Könyvét. Greguss azon cikkében, a melyet Vahot Imre Nagy Képes Naptárában közölt 1855-ben az 1854. év irodalmi és színészeti állapotairól, Salamon pedig a Magyar Nép Könyve bírálatában kedvezően szólnak róla. Greguss cikkében a népirodalomról való fejtegetésében annak eddigi termékeit műkedvelői kísérleteknek tekinti, »mert nálunk a népirodalom nem fejlődött valódi mesterséggé. Biztos kilátásaink vannak, hogy az úgy nem fog a dilettantismus fókán megállapodni, pedig nálunk sok egyéb dolog a kilátás hiánya miatt azon felül nem emelkedett. A kitartás egyaránt óhajtható az írók, kiadók és olvasók részéről.«

A Nép Könyve nem hozta meg azt a sikert, a mit a munka-

¹ Összegyűjtött munkái. V. 431.

társak buzgalmától és a ráfordított tevékenységtől várni lehetett volna. A közönség nem értette meg törekvéseiket és nem pártolta a vállalatot. Azonkívül háttérbe szorították az egyre szaporodó rokon természetű vállalatok is, különösen a vele majdnem egyidőben meginduló Vasárnapi Ujság. Ez alapján tulajdonkép szintén az ő irányukat követte, de formája, a heti folyóirat, a közszükségnek inkább megfelelő volt. Két évi fennállás után, 1856-ra egy új folyammal tesznek kísérletet a szerkesztők. A Nemzeti Muzeum kéziratárában van az a levél, a melyet Csengery és Kemény ennek az ügyében 1856 szeptember 10-iki kelettel Heckenast Gusztávhoz intéztek. A levél, a mely a mindkét részre vonatkozó feltételeket és kötelezettségeket tartalmazza, — úgy látszik, — szerződésül, vagy a szerződés alapjául szolgált. A benne foglalt megállapodások közül ezek az érdekesebbek: a vállalatot a szerkesztőknek kell ellátni kéziratokkal, a díjazás 40 pengő forint nyomtatott ívenként; ha az előfizetők száma a 2500-at meghaladja, Heckenast a feles bevételből 10 százalékot fizet nekik. A megegyezés 6 évre kötelezi a feleket, de ha az előfizetők száma egy év alatt 2000-re nem emelkednék, a kiadónak szabadságában áll a vállalatától visszalépni.

Azonban az újabb vállalkozás nem járhatott a kívánt eredménnyel, mert egy kötet megjelenése után az új folyam is megszűnt. Ekkor különben már más feladatok foglalták le úgy Kemény, mint Csengery munkásságát.

Kemény, a ki a Pesti Naplónak alapítása óta munkatársa volt, sőt annak az irányítására majdnem állandóan erős befolyást gyakorolt, 1855 közepén átvette a lap szerkesztését. A Naplónál elfoglalt helyzete legalább névleg több ízben változott, de ő a következő évtized végéig megmaradt a lap és az egész magyar hirlapirodalom első publicistájának és mint ilyen jelentékeny, nem egyszer döntő tényezője az egész időszak politikai alakulatainak. A publicista mellett azonban nem hallgat teljesen a szépíró sem. A politikai szünetek idején több regénye keletkezik Keménynek és írói fejlődésének művészi tisztultság tekintetében elért legmagasabb emelkedése éppen az 50-es évek második felére esik. 1855—1859.

Kemény azonban ez idő alatt nemcsak mint néhány regény írója állott az irodalommal összeköttetésben, hanem folytonosan szerepet játszott az akkori irodalmi mozgalmakban is. Szerkesztősége reformot jelent a Pesti Naplónak nemcsak politikájában, hanem irodalmi irányában is. Keményről, mint szerkesztőről Gyulai ezt a jellemzést adja: »Erősíteni törekedett a nemzeti összetartás szellemét, hön ápolta az irodalom, tudomány és közintézetek érdekeit és buzdította a nemzetiséghez való hűséget«. Kemény nemcsak arra törekedett, hogy lapja mint politikai organum töltse be azon hivatást, a mit az 50-es évek viszonyai

azon laptól megköveteltek, mely egyedül szolgálta függetlenül és más tekintettől menten a nemzet érdekeit, hanem a lap irodalmi részére is nagy gondot fordított. Gyulai írja, hogy ez időben a politikai lapok egyszersmind irodalmi közlönyök is voltak és az irodalmi tartalom a korviszonyok következtében éppen az 50-es években állott legszorosabb kapcsolatban a politikaival. Különösen a Pesti Napló volt az, a mely rendszeresen igyekezett szolgálni az irodalmat és a politikain kívül bizonyos irodalmi színezetet is igyekezett kifejezésre juttatni. Kemény Csengeryre bízta ugyan a Napló tárczájának a vezetését, de maga is folytonosan befolyással volt arra. Szerkesztősége idején is állandóan figyelemmel kísérte az irodalmi jelenségeket és gondoskodott a viszonyoktól felszínre vetett kérdések tárgyalásáról. Hogy érdeklődése az irodalom ügyével bármiképen összefüggő körülményre is mennyire kiterjedt, mutatja egy szerkesztői megjegyzése, a mi Gyulainak Obernyikről szóló emlékezésére vonatkozik. Tudniillik Gyulai arról szól itt, hogy Degré Alajos panaszos levelet intézett hozzá, a mely szerint Obernyik temetésén »botrányig« kevesen jelentek meg az írók, színészek és közönség részéről. Kemény menti e részvétlenséget, s azzal magyarázza, hogy a ragály tartotta vissza az embereket és a gyászjelentést is pontatlanul hordták szét.

Kemény és Csengery kiterjedt írói összeköttetései módot nyújtottak arra, hogy minél tartalmasabbá, magasabb színvonalúvá tegyék a lap tárczáját. Mint szerkesztő, Kemény most helyet adhatott az irodalmi mérsékelt párt törekvéseinek és valóban azt látjuk, hogy a párt tagjai, az ő íróbarátai, most a Napló körül csoportosulnak és főképen ott fejtik ki munkásságukat egészen a 60-as évek elejéig. A legjobb íróktól és szak tudósoktól kerülnek ki így a Napló közleményei és sokszor értékes cikkeket találunk közöttük. A meggyőződés, hogy a politikai lapok elterjedtségüknél fogva nagyban előmozdíthatják a tudomány népszerűsítését, tért nyit a Naplóban essay-szerű közleményeknek, a melyek népszerű módon tudományos kérdéseket tárgyalnak. A még mindig egyedül álló tudományos folyóirat, Toldy Új Magyar Múzeuma, céljánál fogva sem adhatott ezeknek helyet, a Napló közönsége azonban szívesen fogadta őket. Vannak közöttük nyelvészeti dolgozatok, mint a milyen pl. az a polémia az 1856. évfolyamban a 398—401. számokban, a mely ezt a különös címet viseli: »Alázatos esedezése az alúlfírt Bennetuc szónak, testvére Bennünket nevében is Báró Kemény, Hunfalvy Pál és Greguss urakhoz, mint az Angyal Pál úr által kinevezett semmitőszék tagjaihoz.« E polémia vívta ki a polgárjogot az irodalmi nyelvhasználatban a »minket« mellett a »bennünknek«. — Jelentek meg azonkívül a Naplóban történeti dolgozatok, melyek között különösen Csengerynek a már fentebb említett Történetírók és tör-

ténetírás című cikksorozata a jelentékenyebb. Sokszor találkoztunk még benne külföldi munkák ismertetésével is.

Ez időben a hírlapok olvasóközönsége már megkívánja, hogy szépirodalmi műveket kapjon a lap tárczájában és Kemény Naplója kielégítette e tekintetben is olvasóit. Így mindjárt az ő szerkesztésében megjelenő első szám tárczáját Arany Tetétleni halmon című költeménye nyitja meg, a mit a 8-ik számban tőle Szibinyáni Jank követ.¹ Kemény tehát költői művekkel is élénkítette lapját, de ebben az az elv vezérelte, hogy csak valóban művészi becsűeket közöljön és Aranyon kívül ritkán fordul is meg más költő neve a Pesti Napló hasábjain. Saját műveit kevésbé érdekfeszítő voltak miatt sem tartotta alkalmasnak tárczaregényként való közlésre. A Pesti Napló tárczája számára Kemény szerkesztősége alatt is jóideig Jókai írta a regényeket. Mikszáth ezt mondja Jókai viszonyáról a Naplóhoz és Keményhez: »A Pesti Napló vitte be a közönségbe a Jókai-kultuszt. A mint Kemény lett a szerkesztő, a Jókai-regényekre kevesebb súlyt kezdtek fordítani, persze csak a szerkesztőségben. Kemény nem tartozott Jókai bámulói közé; s teljesen szabad kezet hagyott a lap hasábjain Salamon Ferencznek és Gyulainak, s azok egy pár cikkben éles kritikát eresztettek meg, nem törődve azzal, hogy ép e regények képezik a Pesti Napló vonzerejét. Jókai nem vette szívesen e kritikákat. Különösen az bántotta, hogy éppen a Napló hozta őket, ezért kezdett elhidegedni a laptól. Mind kevesebbet kezdett írni bele, míg egyszer végkép otthagya. A mire Kemény is okot adott egy gúnyolódó mondásával, mely hamar elterjedt írói körökben. Az Elátkozott családdal örökre befejezte működését a Naplónál. Nem is igen lehetett ott maradása. A haragos kritikusokhoz utólag Csengery Antal is csatlakozott, szóval Kemény egész udvara, melyhez hozzátartozott Pompéry, Danielik.« Alapjában véve mindez csakugyan megfelel a valóságnak. Kemény nem tartott túlságosan sokat Jókairól. S ez érthető; nem a féltékenység oka ellentétüknek, hisz személyesen mindig jó viszonyban voltak, hanem írói jellemvonásaik különeműsége. Kemény szellemének gyakran visszatetsző volt Jókai könnyedsége, a mely nem egyszer szinte felületességbe csapott. Neki, a ki mindent komolyan vett, többször el kellett ítélnie Jókait, a ki talán nem mindig becsülte meg saját tehetségét és művészetét; így a sokszor szigorú kritikák forrása a jóakat volt, hogy a költőt igazi képességei kifejtésére ösztönözzék.

PAIS DEZSŐ.

¹ Az első úgy jutott Keményhez, hogy mikor Arany 1855 pünkösdjén néhány napot Pesten töltött, ő e költeményt, a mely már Szilágyi Sándornak is tetszett, lefoglalta a Napló tárczája számára, a minek a szerkesztését már akkor szándékában volt átvenni.

ORCZY ÉS THOMAS.

B. Orczy Lőrincz irodalmunknak nemcsak érdemes, hanem igen érdekes alakja is. Költészete annyi meglepő helyzetével ellenkező vonást mutat fel, hogy csupa ellentétekkel is lehetne őt jellemezni. (Ez részben meg is történt már.¹) Én most csak egy költeményéről akarok szólni.

Körülbelül bizonyosnak mondható, hogy az Orczy költészetével foglalkozónak *A szegény paraszt néphez* intézett »Beszéd« különös, a többinél erősebb módon magára vonja figyelmét. Gondolkozásmódját, mely elszórva mindenütt feltalálható, mintegy góczba gyűjti — mondja róla Arany.² Cseppet se csodálom, hogy előkelő helyet juttatnak neki a költő jellemrajzában, meglepő csak az, hogy rendszeren eredeti gyanánt tárgyalják. (Arany, Ballagi, Zlinszky Aladár,³ Széchy Károly⁴ stb.) Pedig fordítás voltát nem én fedezem fel; Döbrentei megírja 1812. márcz. 12-én Kazinczynak (Levelezés IX. k.), Toldy is említi a Magyar Költők Életében. Megvan az Orczyról szóló kis monographiában is, ez azonban az idézett munkáknál újabb keletű.⁵ Ellenben eredeti gyanánt van adva Orczy verseinek gyűjteményében⁶ és bizonyosan ez okozta a tévedést.

Azt tehát késő volna ma fölfedezni, hogy fordítással van dolgunk, de lehet a fordítást az eredetivel összehasonlítani, mert erre nézve mindeddig semmi se történt.

Az eredeti címe *Épître au peuple*. Szerzője Antoine-Léonard Thomas (1732—1785), korában eléggé ünnepezt író, a ki többször nyert pályadíjat az *Académie française*-ben, a mely aztán tagjául is megválasztotta; különösen az *éloge*-ban (emlékbeszéd) jeleskedett. Szóban lévő verse is pályamunka volt, de ez esetben a díjat Marmontel nyerte el, szerzőnknek meg kellett elégedni a *premier accessit*-tel (első dicséret) és az előadó kifejezett sajnálko-

¹ Ballagi Aladár: A m. k. testőrség tört. 1872.

² Arany János: Írói arcképek.

³ Szemelvények a magy. nemzeti lyra köréből 1893.

⁴ A magy. ír. tört. Szerk. Badics Ferencz 3. kiadás 1906.

⁵ Böhm Dezső: Orczy Lőrincz élete és költészete. Kolozsvár, 1909.

⁶ Költeményes Holmi. Közrebocsátotta Révai Miklós 1787.

zásával, hogy nincs módjukban neki is díjat adni. Ez elismerés hatása alatt még azon évben (1760) kiadta versét.

Hogy azonban a közönség is általános, osztatlan elismeréssel fogadta, az *a priori* se valószínű; bizonyára voltak, a kiknek nem tetszett a köznép rajongó magasztalása a nemesség rovására. Thomas kiadott levelei egyikében felel egy bárónak, a ki dicséri az *Épître*-t, mint verset, de nagy haraggal támad a tárgyára. Mert a nép, a parasztok nem olyanok, mint a költő rajzolta, hanem tudatlanok, automaták, a kiket csak ösztöneik mozgatnak; a férfiak részegesek és verik feleségüket, az asszonyok ép oly mosdatlan-szájúak, mint a férfiak stb. Ez a francia báró tehát egész más szemmel nézte Thomas versét, mint a magyar báró Orczy Lőrincz, a ki a költeményt épen tartalmáért tartotta érdemesnek lefordítani. Fordította pedig vagy az első (Paris 1760), vagy a második (Lyon 1763) kiadást, mert többször az ő haláláig (1789) nem jelent meg. A Révai kiadásában tehát hibásan van 1756-ból datálva, a fordítás nem keletkezhetett az eredeti előtt. Térjünk át az összehasonlításra. (Könnyebbség okáért a versszakokat megszámoztam, mivel azonban a Révai kiadásában nincsenek megszámozva, jónak láttam még egyéb meghatározást is.)

Az első 11 versszak elég hű fordításnak mondható, álljanak itt a fontosabb eltérések. Kimaradt ez a sor: *Portes seul dans l'État le fardeau de la loi* (egyedül viseled az államban a törvény súlyát). Első tekintetre tehát úgy látszik, hogy a fordító enyhít a szövegen; azonban ez alább jóformán szóról-szóra ismétlődik és ekkor már lefordítja. Enyhítésnek mondható e két sor is:

Ó szegény paraszt nép! müljon bosszuságod,
Hallgasd, megmutatom a te méltóságod —,

a minek ez a francia sor felel meg: *Peuple j'ose braver cet insolent mépris* (Nép, én merészklek szembe szállni e szemtelen lenézés-sel). Ez a sor: *Apprends à t'estimer et connois ta grandeur* (tanuld magadat becsülni és ismerd meg nagyságodat), Orczynál így hangzik: Nem tudod, nyomorult! saját boldogságod. Tehát az ő kedves, sőt talán legkedvesebb eszméje: Csak a köznép boldog igazán! Az udvari kitüntetések satirájában is tesz némi változtatást; az eredetiben arany kulcs, gyapjú, süveg, korona, — ő nála arany kulcs, csillagok, korona, pántlika és egészen az ő beszúrása ez: Kinek tsak balgatag, de okos nem örül. Végre azt a gondolatot, hogy a földművelésnek az ókorban oltárt emeltek, azzal adja vissza, hogy eredete vagyon a paradicsomban.

Orczy jól tudott francziául, levelezett e nyelven magyarokkal is (Pétzeli), alig tehető fel, hogy félreértette a szöveget és nem szándékosan változtatott rajta.

Lényeges eltérésről eddig nem szólhatunk, inkább csak azt mondhatjuk, hogy a fordító kissé bőbeszédű, körülírással kibővíti, ezért lett 38 francia alexandrinból a magyarban 44.

12. Nézek felhőt érő házakat, tornyokat,
Benne élő, mozgó, futósó Urakat,
A sok féle színbenn öltözött Papokat,
Műhelyeket, drága portékás boltokat.

Ez a versszak egészen eredeti; a francia szöveg mit se tud arról, hogy ezek láthatók, ha faluról városba megyünk.

13—21. versszak (A föld kevélykedik — méhek közepében) elég hű fordítás. Itt-ott kihagy, másutt beszúr valamit, kissé bőbeszédű, de mindez lényeges változtatás nélkül. Ellentén teljesen az Orczy alkotása a következő versszak:

22. Utálom ilylenek veszett gyengeségét,
Tsak semmiben tartom költsön nemességét,
Bátor fitogtassa aranyas galondját¹
Kitsiny én előttem, s el veszette rangját.

Ha itt-ott hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a magyar főúr mégis csak másképp ítél a nemességről, mint a francia *roturier*, intsen óvatosságra ez a versszak. De nemcsak ez. Mindjárt a következőkben Orczy sajátjából kedveskedik a maga osztályának ezekkel: És nagyfülű számart nyergéről dicsérünk. — Ártatlanság a nemességben ritkán találhatik. — Vétkek uralkodnak csak a gazdagokon.

Ezeiktől és még némi bőbeszédű ismétléstől eltekintve a 23—25. versszak elég hű fordításnak mondható. Nem úgy a 26. vsz. Ennek 6 sora, mely a köznép egyenességét, ártatlanságát magasztalja, nem kevesebb, mint 28 francia sorból van kivonva. A többi szerzőnk itt elhagyja, hogy később visszatérjen reá.

A 27—29. versszak (A gyilkos kéz — hordasz garmadában) hű fordítás, még sorszámra is megegyezik az eredetivel. A francziában most 10 sor következik e tartalommal: Köszönöm, jóságos ég, hogy nem születtem veszélyes ranggal, hanem távol aranytól, méltóságtól, híres névtől. Ha vannak erényeim, ha van bátorságom megvetni a cselszövést és szolgálást, ha szívemben van könyörület, barátság, ha borzadok a vétektől: akkor sorsom boldog és lelkemben van a nagyság.

Ez a teljesen egyéni részlet illik a francia költőre, de illik-e a magyarra is? Orczynak is rögtön érezni kellett, hogy nem. Vagy kihagyni, vagy egészen megváltoztatni — ez lett volna a helyes út. Költőnk meglegedett némi változtatással, így keletkezett a következő 2 versszak:

30. Köszönöm az égnek e jótéteményét,
Hogy meg nem engedte sorsom veszedelmét,
Életemnek rendét oly sorsbann ejtette,
Honnan az irigység alább nem vethette.

¹ A Nyelvtört. Szótárban nincs meg, valószínűleg a francia *galon*: drága (arany, ezüst, selyem) zsinórzat a ruha díszítésére vagy a katonatiszt rangjának jelzésére.

31. Mert kints és gazdagság, s a többi fényesség,
Születéstől reánk terjedett édesség,
Szerentsés életnek keleptzét vehetnek,
De alaton rendük messze nem eshetnek.

Könnyű észrevenni, hogy a változtatás nem elegendő, a szöveg nem illik arra, a kinek családja már az ő születésekor is előkelő, most pedig legalább egy negyed század óta már hivatalosan is az arisztokrátiához tartozik. (1736-ban, tehát költőnk 18 éves korában kapta a bárói címet az apja.)

A 32. stropha elég hű fordítás, utána azonban 12 sor (33—35. vsz.) beszúrás arról, hogy az embertelen, ki nem hajlik a szűrés szegényhez, nem érdemel tiszteletet, bármilyen fényes nevű legyen is. Csak e kitérés után fordítja le azt a részt (36—39. első fele), a mely a betegséget és koravéniséget, majd a cselszövés, nagyravágyás, gyűlölet, irigység keserveit írja le; ez utóbbit megrövidítette, feláldozta a strophát befejező szép antithesist is: On les adore en Dieux, ils souffrent en esclaves (istenként imádják őket s ők rabszolgaként szenvednek).

Most ismét 6 sor hű fordítás következik (Te pedig jó közrend — kezdettel).

A 41—48. versszak (Láttam én sok nagyot — ifiak tántzára) szabad fordítás. A magyar vers 32 sorához az eredeti e helyen csak 8 sorral szolgál, arról szólván, hogy a népnél a fáradság és vágy fokozza az élvezetet, a minnek forrásai a hitvesi és gyermeki szeretet, a szép idő és a csakis rájuk nézve létező természet. Mindez megvan Orczynál is, de itt van még ezenkívül az, a mit fontosabb, a 26. versszak helyén, elhagyott. Ebben a francia költő eltűnődik a század erkölcstelenségén: a hitvesi és gyermeki szeretetnek csak a szegényeknél van már becsülete; a nagy úr közönyvel nézi a nyomort és csak a szegénynek van érző szíve. Majd a marquis-k és egyéb udvaroncok síma nyelvét és elegáns erkölcsét támadja, mely nem erényt, hanem csak illemt takar. Hogy Orczy itt milyen szabadon fordít, hadd bizonyítsa egy részlet.

Il n'a point cette grace et ces dehors flatteurs,
Des Marquis de nos jours avantages trompeurs;
Et jamais son esprit, façonné par l'usage,
N'a d'un brillant vernis coloré son langage.
D'un masque séduisant il n'est pas revêtu,
Ce masque est la décence et non pas la vertu.
L'élégance des mœurs annonce leur ruine.
Ces Courtisans polis que l'intérêt domine,
En plongeant un poignard vantent l'humanité:
S'ils ont l'éclat du marbre, ils ont sa dureté.

Igaz, nem olyly színes, nem tsinos te módod
Élethen, beszédenn, s a te forgódásod,
Nem oly formás, mint a mostani Grófoknak,
Srófon járó mozgó tzihrázott Báróknak.

Kik szavakat szokták kettősen ejteni,
 Káros hazugsággal a valót rejteni,
 Es hogy a barátot külsővel tsalhassák,
 Az ál ortzát szemek s nyelvekre fel húzzák.

A befejezés (49—54. vsz.) a halálról szól. Itt már jobban ragaszkodik költőnk az eredetihez, de hogy itt is kibővíti valamennyire, mutatja az, hogy az eredeti 18 sorából nála 28 sor lett. Ebben a részben egy hibás sort is találunk:

S e hosszas álomban mit használ, ki voltál?
 Kapa volt-e, kard, király páltza mit forgattál.

Vajjon ki lehetne-e javítani az eredeti alapján? Nem igen. Ime a francia szöveg:

Qu'importe, lorsqu'on dort dans la nuit du tombeau
 D'avoir porté le sceptre, ou traîné le râteau?

A 2. sort szószerint így lehetne fordítani: Gereblye vagy királypálca mit forgattál. Látnivaló, hogy ez annyira különbözik amattól, hogy hibáját nem tudjuk belőle kijavítani.

Végigmentünk az egész költeményen és azt mondhatjuk, hogy itt is, mint költőnknel rendesen, szabad fordítással van dolgunk. A magyar költő megbontja a sorrendet, a mi előbb van, hátrább teszi; szavakat, kifejezéseket megváltoztat, synonymot, körülírást használ, kissé bőbeszédű; némely dolgokat elhagy, másokat hozzáad; itt-ott gyöngít, másutt erősít. A francia valamivel erősebben emeli ki a nép nagyságát, ez azonban alig észrevehető, Orczy talán két esetben gyöngített. Ellenben határozottan észrevehető, hogy erősített két jellemvonást: 1. a nép boldogabb, 2. a nép jobb, ártatlanabb, becsületesebb, mint az előkelők, gazdagok. Az előbbihez Orczy olvasója eléggé szokva van, de hogy a nemeség, az urak elleni támadást épen egy magyar főúr erősítse, fokozza, az még az ő olvasóját is meglepheti. Mind a két eszme megvan az eredetiben is, a magyar költő csak erősebb hangsúlyt vetett rájuk, ezzel pedig az eredeti szellemét meg nem rontotta.

Hogy Thomas és Orczy költeménye nem egészen ugyanaz, már az a külsőség is mutatja, hogy 176 francia alexandrinból 226 magyar alexandrin lett; a fordító jóval többet adott hozzá, mint belőle elhagyott. Szellemét azonban, ismétlem, megőrizte és sem erre, sem külső formájára nem tartom igazságosnak Döbrentei bírálatát, mely különben is csak nagy általánosságban van odatéve. Mily szép ennek (t. i. Thomas-nak) a Peuple-hez írt Epistolája! De mely darabosan fordítá Orczy Az originál réten menő egyenes ösvény, a fordítás göröngyös út.

Ezek után fölmerül a kérdés: ha Orczynak épen az a költeménye, melynek jelentékeny részt juttatnak jellemzésében, nem eredeti, hanem fordítás, nem változtat-e ez a költőről alkotott

véleményünkön? Nem módosítja-e írói arczképét? Én azt hiszem, alig vagy épen nem. Talán meglepő ez a felelet, de mégis ezt felelem. Mert egyetérték Toldyval, hogy »már csak a tárgy választásánál fogva is emberséges gondolkozása módját híven kifejezi«. Mért választotta volna, ha meggyőződésével ellenkezik? Egész költészete mutatja, hogy nem ellenkezik; legföllebb csúcspontját jelzi ez a vers, melyhez hasonló demokratiát aligha találunk ő utána költészetünkben egészen Petőfiig. Szándékosan használom a demokratia szót. Minden tisztelettem mellett Arany kitűnő jellemrajza iránt, ott nem értek vele egészen egyet, a hol Orczy költészetétől a népies —, ő magától pedig a demokrata irányt teljesen megtagadja, mivel ő nem javítani akarta a nép sorsát, hanem csak magasztalni. Először is az a nagy rokonszenv, a melylyel szólt a népről, már maga is demokratia, másodszor valamennyire javítani is akart rajta. Egyenlőséget, a jobbagyság felszabadítását nem hirdette, ez igaz; én se látok benne egy magyar Rousseau-t. De azt igenis hirdette, hogy a gazdagok táplálják a szegényeket (Költeményes Holmi 61. 165 stb.), hogy a hadj nép ne legyen a parasztnak terhére (A szabadságról). Ez is javítás lett volna.

Ha valaki azt vetné ellen, hogy nem fordításból kell a költő jellemét megítélni, arra kellene emlékeztetni, hogy Orczynak költészetében megnyilatkozó világnézete jelentékeny részben fordításokban tükröződik. Részben abban, a mit a magáéból hozzáad, leginkább azonban a tárgy megválasztásában. A tarnaörsi bölcs inkább receptív, mint alkotó költői szellem volt.

SZIGETVÁRI IVÁN.

ADATTÁR.

ADATOK BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEZÉSÉHEZ.¹

Húsz s egynehány éve annak, hogy Berkeszi István a Kisfaludy-Társaságban bemutatta azokat a leveleket, melyeket az »elegans poeta« a XVIII. század közéletének egyik szereplőjéhez és ennek feleségéhez intézett. Ez irodalmi érdekű iratok a nevezett Társaság Évlapjainak huszonegyedik kötetében nyomtatásban is megjelentek. Közlő ez alkalommal egypár sorban rámutatott a közzétett levelek fontosságára s a velük valamiféle kapcsolatban levő személyekre is adott rövidke tájékoztatót, a nélkül azonban, hogy részletezte volna a viszonyt, mely a testőr-költő és magyarországi barátja közt fennállott. E hiány pótlásául, meg azért, mert azóta újabb adatok is kerültek elő, nem lesz érdektelen újból feleleveníteni a két férfiú emlékét.

¹ Az utóbbi években B. Á.-ra vonatkozólag számos adalék került elő, melyekről Szinnyei Magyar Írókjában természetesen még nincsen szó; a nyomtatásban megjelentek könyvészeti jegyzékét mutatja ez az összeállítás: B. Á. levelei feleségéhez. Közli Nagy I. Irod. Tört. Közl. 1893. — B. Á. ismeretlen levelei. Vas. Ujs. 1904. 857. — Névnapi köszöntő a XVIII. sz.-ból. Új Idők. 1901. IV. 14. (B. Á. verse Radvánszky Jánosnéhoz. V. ö. Irod. Tört. Közl. 1904. 83. l.) — Baros Gy.: Barcsay és Báróczy. Sajókaza. 1905. (V. ö. Egyet. Phil. Közl. 1905.: B. verse Báróczy neve alatt.) — Ü. a. Bessenyei Sándor szerelme. Irod. Tört. Közl. 1906. (B. S. és B. Á. viszonyára vonatkozó adatok.) — B. Á. levelei Széchenyi Ferenczhez. Közli Esztegar L. Tört. Tár. 1904. — Költői levelezések. Kiadta Hattyuffy Dezső. R. M. K. XXII. sz. (B. Á. levélváltása Anyossal.) — B. Á. négy levele Ányos Pálhoz. Közli Császár Elemér. Irod. Tört. Közl. 1907. V. ö. Ányos Pál versei. Kiadta Császár Elemér R. M. K. XXIII. sz. (Ányos P. levelei B. Á.-hoz.) — Alkalmi czikk: Mráz E.: B. Á. (1742—1808.) Nógrádi Hírlap 1906. 10. sz. — Eletrajz: Zombori I.: B. Á. élete Bp. 1895. (Doktori értekezés.) — Mindezeket, a mennyiben tárgyunkra vonatkoztak, a bevezető sorokban felhasználtuk.

Berkeszi szerint Barcsay 1778. augusztus 21-én küldte utolsó levelét Radvánszky Jánosnak. Végleg megszakadt-e ezek után a levelezés és miért, arra Berkeszi határozottan felelni nem tud, de valószínűnek tartja, s ezt abból gyanítja »mert R. J. később költőbarátainak leveleit egybegyűjtve, azokat kötetbe összekötötte. Miért nem tette volna hozzá a többiekét is, ha csakugyan lettek volna?» Utóbbi kérdés és az a föltevés, hogy a levelezés 1778-ban megszakadt, a radványi levéltár hiányos ismeretén alapul. Abban az időben ugyanis, a melyből az idézett közlemény való, a levéltár anyaga még nem volt rendezve s így Berkeszi csak az akkor hozzáférhető darabokról szólhatott.

Az újabban talált adatok alapján biztosra vehető, hogy Barcsay és Radvánszky 1778-on túl is leveleztek. Hogy milyen időközökben, az nem állapítható meg pontosan, mivel nem tudhatjuk, hogy a levelezés ránk maradt darabjain kívül nem váltottak-e többet is egymással. Kétségtelen csak az, hogy 1792-ben még nem szünetelt a levélírás, a mit bizonyítanak Barcsaynak ez év május 13-ikáról Bécsből küldött sorai, melyekben barátja kérdéseire válaszol. Hogy az 1778-tól 1792-ig terjedő évekből miféle egyéb nyomai maradtak az egykori baráti viszonyoknak, arról az előzmények áttekintése után a nemrégiben felkutatott levelek betűhív másolataival számolunk be.

*

Radvánszky János (sz. 1739.), a kihez levelei bizonyossága szerint Barcsay meleg szeretettel ragaszkodott, igen tiszteletreméltó egyéniség. Egész élete folyása tanu rá, hogy olyan családból származott, melynek tagjai a nemesi előjogokon kívül az irodalom szeretetét is örökölték. Ifjúkorában maga is verselt (l. Irod. Tört. Közl. 1904.), de hamarosan abbahagyta, mert a közügyek másfelé vonták figyelmét. Mint generalis perceptor, követ és alispán megyéjének, mint lutheranus főgondnok egyházának tett hasznos szolgálatokat. Ezek jutalmául előbb királyi tanácsos, majd aranyasarkantyus vitéz lesz s mint ilyen halt meg 1815-ben.

Olvasott és tanulni szerető ember volt, a ki barátait is nagyobb-részt ilyenek közül választotta. Miután maga is tett kísérleteket a költészet terén, meg tudta becsülni azokat, kik a gondolat és érzés művészi kifejezésével szolgálták a haladás ügyét. Vidám, vendégszerető házat tartott, melyet alkalmadtán szívesen nyitott meg ismerősei és barátai előtt s ilyenkor úgy maga, mint felesége — Prónay László nővére — rajta voltak, hogy vendégeik kellemesen érezzék magukat a kastély ódon falai között. Megfordultak itt Barcsayn és a Milton-fordító Bessenyei Sándoron kívül a kor jelesei közül: báró Prónay László (a háziúr

sógora), gróf Teleki József, Ráday Pál, Tihanyi Dániel, Cornides Dániel és mások. A látogatások nyomán aztán a vendéglátó és barátai között élénk levélváltás keletkezett, melynek indítékait a névnap és születésnap üdvözlések mellett a nevezetesebb egyházi, politikai vagy irodalmi események szolgáltatták.

Barcsay Ábrahám levelei többnyire egy-egy vidám radványi mulatozás visszhangjai, melyek meggyőző hangon hirdetik, hogy a hiúság zsidvásarából (így nevezi ő Bécset) időközönként hazakerülő fiatal embernek nagyon jól eshetett az a szíves fogadtatás, melyben barátja háza részesítette.

Idetartozó, ránkmaradt levelei közül az első 1771. május 16-ikáról (Nagy-Próna) van keltezve. János-napra gratulál benne, még pedig prózában és versben. Utóbbi rész a különböző Jánosokat sorolja fel, miközben barátját »igaz« Jánosnak mondja. Jókedvűen jegyzi meg, hogy tulajdonképpen keresztelő Jánosnak szeretne volna nevezni (ha R. J. nem félne úgy a szentektől), mivel ez lenne legtalálósabb neve. Bizonyosságok rá: Lotka, Terka, Miklós, Antal és Polyxena, a kik a költő barátjában atyjukat tisztelték. Ez a felsorolás azért figyelemre méltó, mert itt vannak először említve R. Teréz és Polyxena, kik később Kazinczy Ferenczcel való barátságuk révén irodalomtörténeti nevezetességre tettek szert. Megemlíti ázután Barcsay, hogy június 5-én mustrájuk vagyis katonai szemlájük lesz, továbbá hogy nemsokára valószínűleg áttesszik őt a lovasok közé. A levél tartalmából és hangjából következtetve a két férfiú már régebben ismerhette egymást, különben érthetetlen volna az a meghitt tréfálódás, mely az egészen előmlik. A gárdista-író egy későbbi verses tudósítása is azt mutatja, hogy barátságuk korábbi keletű, mint az ismertetett levél. Ezt abból gyanítjuk, a mit Radvánszky Jánoséhoz írt epistolájában (1775. XII. 23.) olvasunk:

Jut eszembe, midőn Urbár hirdetésén
Nálad táncz közt sirtunk hazánknak esésén.

(Berkeszi szerint e sorok az 1772-diki radványi látogatásra vonatkoznak. Hihetőbbnek látszik azonban egy korábbi datum, mely az 1767-diki, Mária Terézia-féle Urbéri rendelet kihirdetésének idejét jelzi.) Nem kis vonzóerővel bírhatott az ifjú testőrré Prónay Éva, a radványi kastély úrnője, ki iránt érzett hódolatának és tiszteletének számos versben adott kifejezést. A hozzáírt levelek és versek közül öt darabot ismerünk. Az első, melyet 1771. október 29-én »pataji kunyhójá«-ból küldött, négy sor kivételével, prózában van írva. Unalomról panaszkodik

bénne és tudatja, hogy a levélhez csatolt versek is annak következményei. Egyik közülük R. J. kívánságára készült, míg a másikat saját jóvoltából küldi, mint unalmának tréfás gyümölcsét. A következő évben Bánkeszéről, 1775-ben pedig Nagyszombatból írja szokásos névnap-i köszöntő sorait. Képzelete mind a kettőben pajkos szeszélylyel csapong, könnyelmű vidámsággal szedve a képeket üdvözlete színezésére, végeredményében azonban mindig megőrizve a köteles tiszteletet. A legutóbb említett vers bekezdésének bizalmas hangja tévesztette meg Kazinczyt s készítette arra a heves kifakadásra (L. Levelezése IX. 390. l.), mely szerint Barcsay »hirbe hozta barátja feleségét«.

A széphalmi szent öreg nagyon megbotránkozott a »katonai könnyelműségen«, melynek ő e »polissonnerie«-t tulajdonítja ;pedig csak a levél befejező soraira kellett volna gondolnia, hogy belássa a költői játék ártatlanságát:

Hagyjad gyermekidnek önnön erkölcsidet,
Hogy vigasztalhassák agg esztendeidet,
Szeressed férjedet, mint önnön magadat,
S el ne felejtsd kérlek régi barátodat.

Az 1776-dik évi névnap-i vers még szebben mutatja viszonyuk természetét. Ebben, a mellett hogy lelkesedéssel magasztatja Prónay Éva szépségét és egyéb jeles tulajdonságait, barátságuk tisztaságát is hangoztatja. Nincs ok reá, hogy költőnk érzelmeinek tisztasága kétségbe vonassék, mégis úgy látszik, hogy olykor csupán a lovagias tisztelet folytonos hangsúlyozása háritotta el a félreértés kellemetlenségeit. Vagy nem szokatlan-e a más feleségével szemben a lelkes hódolatnak ez a szinte bámulatig fokozódó kifejezése:

Óh, ha hallnád, sokszor miképen dicsérlek,
Más asszonyok előtt egekig emellek ;
Megvallom nektek, hogy holtig tisztellek,
Mert szent erkölcsűnek hiszlek és esmérlek.

Bár menjek nagy világ fényes piaczára,
Bár tekintsek szépek tünder csoportjára,
Ámbár nézzek Udvar szédítő polczára,
Nem találok sohult Prónay Évára.

A férj aligha tulajdonított különösebb jelentőséget az elragadtatásig menő költői ömlengésnek ; legalább a ránk maradt iratokban ennek semmi nyoma. Elmés játéknak tekintette a formás verseket, melyekben ő is el-elgyönyörködött s a melyek bizalmas hangon ugyan, de a tisztességet

és jó ízlést nem sértve dicsőítették felesége női erényeit. Radvánszkyné felfogását közvetlen bizonyíték hiányában nem ismerjük. Azonban a kik a sorok közt is tudnak olvasni, Barcsay leveleiből is kénytelenek belátni, hogy az előkelő barátnő valamely módon tudtára adta a költőnek, hogy verseiben néha nem messze jár attól a ponttól, melyen ha átlép, könnyen félremagyarázhatják barátságukat. Talán ilyenforma figyelmeztetésre vonatkozik Barcsaynak *Egy nagyságos asszonynak intésére* című epistolája, melyet Révai adott ki a »Két nagyságos elmének költeményes szüleményei«-ben, 1789-ben. E vers második szakában, arról, a kinek a levél szól, ezt olvassuk:

Ritka madár vagy te, Phoenix e világon,
Nincs párod városban, nincsen pusztaságon,
Csoda, hogy így virág termett vad Tótságon,
Látszik, hogy eleid nőttek Magyarságon.

E sorok közül a két utóbbiból, meg a vers többi részének egyes kitételeiből és hangjából következtetve nem lehetetlen, hogy az epistola eredetileg Radvánszky Jánosné számára készült. Mintha őt akarná kiengeztetni valamely, kelleténél föllengzőbb kitöréseért:

Megbocsáss jó néném — —

— — — — —
Nem vagyok oly rögzött Vénus játékában.
Tudom én zablázni nagy indulatimat,
Sőt ha világ bánná nyájas tréfáimat,
Vagy merné czáfolni kis multságimat,
Tudnám változtatni hajlandóságimat.

A Barcsay egyéniségére és költészetére egyaránt jellemző vers további soraiból megtudjuk, hogy a költő érzékeny szívének ezer más tárgya is van, nem esik tehát nehezére lemondani az ártatlan, de balra magyarázható tréfákról. Ha ez a kijelentés említett barátnőjével való ismeretségére vonatkozik, akkor egészen helyén való volt, mert mint egy újabban előkerült alkalmi versből látni, Barcsay olykor kissé sikamlós ötleteket is papírra vetett névnapi üdvözlét gyanánt. A szóban forgó vers címe: *Az Éva almájának eredete s értelme.*

A kényes tárgy megoldása: »hogya Ádám uram e titkos almára Vágyván, nem vett volna abból a fogára — Talán nem írhatná most Éva napjára, Hogy sok áldás szálljon Prónay Évára!« (L. Irod. Tört. Közl. 1904. 83. l.) Radvánszkynéről — úgy szólván — minden levélben megemlékezik. S érdekes, hogy a tisztelet, melylyel üdvözlétét

továbbítja, kifejezéseinek — bizalmas színük mellett is — némi választékosságot ad; az elnevezések változatosságából pedig, melyekkel őt illeti, lovagias elragadtatásán kívül költői lelkülete is kitészik. Az egyhangúság öntudatos kerülésére vall, hogy a szokásos záradékban alig egyszerűkétszer használja ugyanazt a fordulatot, mikor a férjhez intézett soraiban köszönti. Néha tréfásan csak azt írja, »oldalsontodat szívemből tiszteltem«, máskor hitese, majd kedves, házas, szerelmes vagy szíves társát üdvözlő barátjának. Olykor ünnepélyes komolysággal »nagyasszony«-nak vagy a »tekintetes generalis perceptorné«-nak címezi azt, a kiről később csak mint Éva asszonyról vagy épen »a mi paradicsomi Évánk«-ról beszél. Eleinte főképp mint R. J. kedves párját említi, barátságuk erősödésével már kedves barátnéjának nevezi, míg a végén nem kis csodálkozására egyeseknek — nyilvánosság elé bocsátott verses levelének bekezdésében — »gyönyörű Évácská«-nak szólítja. Klasszikus reminiscenciák hatása alatt Chloenak és Penelopenak is elnevezi, a mely elnevezések — az előbbiekkal egybevetve — önkénytelenül is arra engednek következtetni, hogy Barcsay képzetét sokat foglalkoztatta a barátnéjára való emlékezés.

Ez a barátkozás aztán néha mulatságosan prózai szint ölt. A derék házibarát ugyanis belátta, hogy a költői ömlengéseken kívül egyéb dolgok is érdeklik az olyan jó háziasszonyt és családanyát, a minő Prónay Éva. Ajánlkozik is, hogy »ha valami olyas főköttő, konty, czipellő és pántlika komissiója lenne« csak parancsoljon vele. Az ilyen szívesség különben kölcsönbe ment abban az időben, a mikor a közlekedés gyorsasága nem rövidítette meg annyira a távolságokat. A városi jóbarátok végezték a megbízásokat, a vidéken élők pedig olyan dolgokkal viszonyozták a szolgálatot, a minők az idegenbe vetődötteknek estek jól.

Nagyon divatosak voltak ekkor az előkelő körökben a sétatotokra köthető szalagdíszítések. Egykorú elnevezéssel *pálczakötő*-nek hívták ezt a párisi eredetű divatcikket (L. Magyar Nyelv 1905.), melyet Barcsay is kedvelt. Hogy a hölgyek szokták megajándékozni vele kegyeltjeiket, látszik költőnk soraiból is, melyekben kéri Radvánszkynét, hogy ne feledkezze meg róla, »mert a' már néki igen szomorú csuda volna«. Az Éva almájának eredetéről szóló versét is azzal végzi:

Ezért pálczakötőt várok nagyasszonyom,
S addig is kacsóját ezerszer csókolom.

Máskor meg épen dicsekszik, hogy a pálczakötő sok örömet szerzett neki, mert sehol sem találták ki, hogyan van kötve. A tárgy

fontosságától kevéssé indokolt aprólékosságot talán megbocsáthatóvá teszi a korfestő érdekesség. Ebben a hitben említjük még meg, hogy más dolgok is szerepelnek az alkalmi meglepetések között. Egy kis jó falusi juhtúró, füstölt hús, vadbőr, ma is kedvesen vett ajándékai a vidéki ismerősöknek, abban az időben s főképen a katonaságnál szolgáló fiatalság előtt pedig még becsültebbek voltak. Radvánszky János is kedveskedett ilyenféle ajándékokkal bécsi barátainak s hogy ezek örömmel fogadták mutatja a sok háálalkodás.

De nemcsak az anyagiakra terjedt ki a jó barátoknak egymás iránti figyelme. A többnyire Bécsben élő vagy legalább azzal összeköttetésben levő Barcsay levelei mintegy a hírlapot pótolták magyarországi barátjára nézve. Tudósításainak értékét növeli a mi nézőpontunkból az a körülmény, hogy a politikai és társadalmi élet újdonságain kívül az irodalmi mozgalmakat is felölelik. Ebből a szempontból figyelemreméltó az a levele (1772. V. 10.), melyben Eusebius Verinus álnév alatt megjelent s Horányitól Benczur Józsefnek tulajdonított *Commentatio juridica critica* című munkáról történik említés. Fontosabb ennél az a levele (u. a. év VIII. 22.), melyben Benczurnak Kassán megjelent *Manifestum* című művéből kér példányokat Radv. Jánostól. Ez az adat azért is érdemes a fölemlítésre, mert — mint már Szentpétery Imre megjegyezte — a nevezett műről eddig nem volt tudomása történetíróinknak. A jelzett levélből emeljük ki azt a megjegyzést is, hogy Ráday (Pál péczeli) könyvtárában »Lystius Miklósnak és Zeriny«-nek bizonyos munkái fekszenek. Jó volna ezeket leiratni; R. J. könnyen megtehetné, mert ismerős azon úrral.

Máskor (u. a. év XI. 14.) Bessenyei Györgynek ekkortájt kiadott Hunyadi Lászlójára hívja fel barátja érdeklődését s ajánlja, hogy alkalomadtán hozassa meg. Erre azonban nem volt szükség, mert mint egybűnnek tudjuk (Irod. Tört. Közl. 1906. 78. l.) Bessenyei Sándor már szeptember 11-én megküldötte öcsce könyvét. Nagyon érdekes az a levél (l. u. o.), melyben Radvánszky megköszöni az ajándékot. Egyfelől ugyanis világot vet arra, hogyan fogadták e korban az új könyveket, másfelől megismertet bennünket azzal a kicsinyléssel, melylyel Barcsay az idegenből átültetett műveket nézte. »Óhajtanám, hogy ezzel többi magyaroknak írásra ösztön adattatnék — írja B. Gy. Hunyadijáról R. J. — Bánkeszi közbarátunknál (t. i. Barcsaynál) minap reménykedtem abban, hogy legalább számomra Voltaire és Gellert leveleit magyarra fordítsa, de hijános volt minden a'béli fáradozásom, mivel minden fordítást csak csekélységnek tartá«.

Egy évvel később (XI. 28.) Bessenyei György Buda Tragediájának megjelenését tudatja Barcsay Pozsonyból. Mentegetőzik, hogy küldene is egy példányt, de nem tudja miféle alkalmatossággal tegye. Azt is megemlíti ebben a levélben, hogy a nyomdásznál, Landerernél, megnézte az összes sajtó alá kerülő kéziratokat, de sajnos »még semmi aranybetűkre érdemes munkát« nem látott közöttük. Éles gúnnyal teszi hozzá: »mindazáltal örvendezhetünk, mert még a tatároknak és írókáknak sokkal rosszabb rendbe vagyon született nyelvek«. A mi csodálatos ellentétben van u. a. év április 20-án kelt soraival, melyekben saját verseiről némileg túlzott szerénységgel azt veti oda, hogy »a pozsonyi és bécsi prés alatt egynehány szép szülemény vagyon versben és oldott szókban — melyek szerinte — mind a bölcseket, mind a népeket olvasásra fogják ingerelni«. Már legalább azt megérte, — írja tovább — hogy a magyar nyelvnek kioltásától félnie nem kell.

Az irodalmi érdekű megjegyzések mellett nagy számmal találunk olyan vonatkozásokat, melyek a köz- és magánélet akkori állapotára tanulságosak. Különös vonzalommal érinti Barcsay a politikai kérdéseket, bár nyilatkozatai itt mindig burkoltak, a mi a kémkedő rendszerre való tekintettel érthető is. Általában azonban ő a közlékenyebb. Figyelmezteti is barátját (1772. VI. 20.), hogy ha restel írni, »csiripeljen« össze üres óráiban »egy olyan szódudát vagy szótölcsért«, melynek segítségével egymással beszélgethessenek. Megvallja, hogy sokszor lenne rá szüksége, mert bizony Bécsben csak a barátaira való emlékezés éleszti lelkét, többi gyönyörűségei mind testiek... Ugyanekkor egy pár politikai vonatkozású német verssel is megörvendezteti őt. Radvánszky szokása szerint elkésve, de vidáman válaszol. Az írja, hogy a javasolt szótölcsérnek semmi hasznát nem vehetné, mert a szó úgy sem alkalmas szeretetének kifejezésére, a minthogy aranyos festékekkel sem lehetne azt leírni. Bocsánatot kér pajzán hangulatáért, mely szinte a szerelmesek módjára forgattatja vele a tollat.

E válasz jellemzően meghitt hangjával a testőrírónak 1777. június 11. és július 2-diki levelei állíthatók párhuzamba. Amabban a természet szépségein merengő Barcsay előtt megjelenik távoli barátjának képe, hogy képzettársító erejével vidámabb lelkiállapotba ringassa; emebben mintegy folytatva elegikus borongását, azzal végzi a mulandóság feletti elmélkedését, hogy [ha »léte« a tenger legmélyebb örvényében kláris-cseppé változik is, akkor is fogja szeretni Piladesét. Ez a gondolat Barcsay irodalmi működése szempontjából azért is fontos, mert közel rokona annak, melyet 1772. VIII. 22-én versbefoglalva is megküldött Radvánszky Jánosnak s a melynek theosophiai jellemével Kazinczy egy ízben Báróczy

szerzősége mellett kardoskodott. (L. Kaz. Schedelnek, 1827. aug. 29.) A vers a »Bessenyei György Társaságá«-ban (1777.) és »Barátaimhoz«- címen Báróczy neve alatt jelent meg, sőt újabban és többen így említették, a jelzett levél alapján azonban most már kétségtelen, hogy ki írta (V. ö. Egy. Ph. Közl. 1905. 731. 1.)¹

Egyéni búján-baján kívül gyakran megemlékezik Barcsay a közös ismerősökről is. Ezen a réven néha érdekös dolgokat tudunk meg leveleiből. Különösen nagyra becsüli az »őrsi hegedüs«-t, Orczy Lőrinczet, ki Radvánszky Jánosról is gyakran és szívesen emlékszik. Barátai közé számítja Kollár Ádámot, az udvari könyvtár igazgatóját, Tihanyi Dánielt úgy jellemzi, mint a kor legkiválóbb jogászát, Prónay Lászlót nem ismeri, de szeretne vele összekerülni. Legtöbbször és legnagyobb szeretettel azonban a Milton-fordító Bessenyei Sándorról szól. Ez tisztátára kíséretében egy alkalommal meglátogatva Radvánszky Jánost, beleszeretett utóbbinak ifjú nőrokonába Prileszky Eszterbe. Vonzalmát előbb szóval, majd írásban is tudtára adta a leánynak, a ki azonban előttünk ismeretlen okból hosszú ideig válasz nélkül hagyta a fiatal ember epekedését. A kétségperceiben Bessenyei radványi vendégbarátjától kéri az óhajtott felvilágosítást, bár eleinte hiába, mert Radvánszky maga sem tudott bizonyosat. Később Barcsay is beleavatkozott többé-kevésbbé tréfás és gúnyos megjegyzéseivel a dologba, melynek vége Bessenyeire — ha nem is váratlan, de — fájó kudarcz volt, mert a leány két más kérője mellőzésével egy Rosics nevű generalisnak nyujtotta kezét (L. Irod. Tört. Közl. 1906. 53—80. 1.). Jellemző, hogy a sokféle tárgy közül, melyekről a levelekben említés történik, a nevelés, közelebről a leányok nevelésének kérdése sem hiányzik. Radvánszky János vetette fel, de Barcsay is fűzött hozzá megjegyzéseket. Hogy mind a ketten elítélték a korukbeli állapotokat, arra a testőr eme szavaiból következtetünk: »A mit a lányok neveléséről írtál a' szent igaz. De mivel a keresztyének között a majmozás a

¹ Itt mellékesen megemlíthető, hogy Barcsaynak és Báróczynak ma már inkább csak neve, mint munkássága ismeretes. Hogy ezelőtt száz évvel nem így volt, arra rámutattam róluk írt dolgozatomban, hol számos tisztelőjük (Ányos, Bacsányi, Bessenyei Gy., Vitkovics, Orczy L., Sombori L., Kazinczy F., B. Szabó D., Sipos P. verses elismerő soraira hivatkoztam. Az ott felhozottakon kívül ez a versrészlet is a kortársak nagyrabecsülését hirdeti:

Kit szeretek? Csereyt, 's párját a Nagyba Kazinczyt,
A Haza lelke kötet a kiket egybe velem
Mért szeretem? Mert *Barcsay*-t és *Báróczy*-t az én Nagy
Mestereimet . . . ők szeretik.

Aranka György. (V. ö. Kazinczy F. Lev. VIII. 285. 1.)

legfőbb erkölcs, mit tegyünk, barátom? Nehéz azt meggátolni. Én azt tartom, hogy még a levegő is megromlik utoljára és az is puhaságot s hívságot okoz a föld lakosiban». (1772. IV. 15.).

E haragos kitörésre — kivéve a Prileszky Eszter ellenit — ritkán találunk példát Barcsay leveleiben. A gyöngéd érzelmesség inkább jellemző rájuk, mint az erőszakos kifakadások. Még hazafias fellobbanásait is bizonyos mérséklet jellemzi, mely akkor sem hagyja cserben, mikor meg-unva az udvari levegőt és német »bugyogót« magyar ruhája után vágyódik. A nagy város üres pompája és hamis fénye nem nagyon ragadták magukkal és szemeit éppenséggel nem kerülte ki a dolgok mögött meglapuló árnyék sem. Ennek több alkalommal kifejezést ad. Európa politikai állapotairól elmélkedve a lelkét betöltő aggodalom nem egyszer fohász alakjában tör elő. Így mikor az orosz-török háború esélyeiről szól, meg nem állja, hogy fel ne kiáltson: Sed si iam utendum erit judice bello, parcite Pannoniae, heu parcite nostris!

Nemzeti büszkesége jelentkezik, mikor a csehországi táborozásokat írja le. Elmondja, hogy apró portyázások naponként esnek, melyekben a mi magyar katonáink dicsőségesen viselik magukat. Különböző újságai közül, melyekkel Radvánszky Jánosnak kedveskedik egyike a fontosab-baknak a Szent-Jobb visszahozataláról szóló. Ebben miután jelenti, hogy a raguzai republica visszaküldötte Szent Istvánnak rothadatlan jobb kezét (1771.), megemlíti, hogy a schönbrunni kápolnában kilencz napon kitett és magyar, deák meg német énekkel tisztelt ereklyét már útnak indították Buda felé, hol szintén ki lesz téve közszemlére: »Remélhetjük, — úgymond — hogy országunk ez által új erőre kap.« Egyéb hírei közt nem egy a tréfás. Ilyen az a tudósítása, melyben a csehországi állítólagos búza- és rozsesőről szól. »Aki hiszi, egyék belőle« — teszi hozzá Barcsay. Odavetett megjegyzései máskor sincsenek híjával a jókedvnek.

Így mikor a porosz elleni táborozásról szólva (1778. VIII. 21.) azt írja az ellenség vezéréről, hogy ezredét olyan magas hegyre helyezte el, mint a Besztercze mögött levő havas. »Nyilván szarvasgombát keres.« Ugyanakkor a hozzájuk átpártolt szökevényekről azt találja, hogy »kenyere, bora pedig annyi sincsen egyiknek sem, mint az árvamegyei hegedüsnek«. Niszonyuk naiv kedélyességére jellemző az itt következő versike¹ is, mely újabban, R. J. leveleskönyvéből, került elő s melyben talán arra a

¹ Egy 1771. márcz. 16-ról kelt, Prónay Lászlótól R. J.-nak küldött levél (negyedik) tiszta lapján, R. J. kézírásával, czeruzával írva. A Prónay-féle levélben, mely Barcsayéival van együvé kötve, nincs szó a versben említett Fintáról. (L. A. b. Radvánszky-család lt. III. o. 87 cs. 5. sz. leveleskönyv.)

»nagyorru obester«-re történik czélzás, a kinek üdvözlétét Barcsay a fönti levél végén tolmácsolja:

Nem kell a nevének se penna, se tinta,
 Annyit ér¹ magában, mint a Gyermekehinta,
 Talán azt² gondolod, hogy e' Bodza flinta,
 De nem a' Barátom, mert csak szegény Finta.³

Radvánszky János válaszaik közül kevés maradt ránk. De bár ezek is csak fogalmazatok, mégis tanulságosak, mert belőlük meggyőződhetünk arról, hogy a két férfiú barátsága csakugyan olyan benső volt, a milyennek Barcsay írásai mutatják. Föltűnő ezen válaszfogalmazásokban, hogy mennyire kerülük mindazt, a mi a közügyet érinti; írójuk, úgy látszik, szintén tartott az avatatlan szemektől. Többnyire baráti szeretetét tolmácsolja bennük, vagy örömét, melynek szerzője Barcsay egyik-másik tudósítása. Ujságai között a főhelyet a szepesi városok visszacsatolásáról (1772) szóló foglalja el; ezzel kapcsolatban egyszersmind azt is tudatja, hogy »Szepességben eddig tartózkodó lengyel úri rendeknek adósságát ő felsége oly parancsolással kifizette, hogy hazájukban lévő gyűlésre menni el ne mulassák«. Ugyanekkor tesz említést a zólyomi dúsgazdag alispán leánya férjhezmeneteléről. A hírhez fűzött megjegyzés kedélyesen vigasztalja Barcsayt, hogy ne búsuljon, majd csak akad az ő számára is valaki, főképp ha húszezeressel beéri.

1778-tól 1782-ig vagy szünetelt, vagy csak nagyon gyér volt a levélváltás. Sejthető ez Barcsaynak alábbi 1783-ból való válaszából, melyben az elegáns poeta barátja üdvözlétére feelve, bocsánatot kér hosszas hallgatásáért. Egyben hogy némi kárpótlást nyújtson, a régi emlékek hatása alatt ismét versben ömleng az idők változásáról. Életrajzi szempontból annyiban érdekes ez a levél, mert megtudjuk belőle, hogy az 1782-diki telef felsőbb rendeletre Erdélyben töltötte, alkalmas lovakat keresve a vármegyékben felállítandó ménesek számára. Útjában valami baleset érthette; erre mutat válaszában az a része, mely szerint Doboka megyében egyszer csaknem a Szamosba veszett. Erdélyből ahhoz az ezredhez készült, ahová őrnagynak nevezték ki. Új állomáshelyét ekkor még maga sem tudta biztosan. Egy későbbi adat, mely a jó barátok találkozásáról szól, azt mutatja, hogy Barcsay Bécsben folytatta

¹ A kéziratban: Annyi ért.

² Utána áthúзва: deh.

³ 1790. decz. elején Finta magyar testőrezredes... nyugalomra bocsátatván, helyébe ő (t. i. Barcsay) neveztetett ki ezredesi ranggal. V. ö. Ballagi A. A magy. kir. testőrség története. Pest, 1872. 136. l.

katonáskodását. Egyébként hogy különös látogatásokkal hányszor keresték fel egymást, azt ma már bajos volna megállapítani.

Barcsayról a levelek alapján határozottan állítható, hogy többször járt Zólyomradványban, de hogy barátja volt-e nála Bécsben vagy egybűtt, azt eddig nem tudtuk. Újabban került elő a b. Radvánszky-család levéltárából egy 1784-diki följegyzés (L. Kisf. Társ. Évl. XLII. 74. l.), R. J. bécsi útjának költségeiről; ennek egyik tételéből »Barcsaynak magyar könyv kinyomatására 4 f. 30 k.« következethető, hogy ekkor Bécsben találkoztak. Radvánszky János kiadásai között a »comedia és bálók« is szerepelnek (7 f.-tal), talán nem nagyon merész a föltevés, hogy ezekben bizonyára Barcsay kalauzolta őt. Sőt az irodalmi viszonyokkal ismerős őrnagy talán azoknak a könyveknek a kiválasztására is befolyhatott, melyeknek árát a költségjegyzék 22¹/₂ f.-ban jelöli meg.

Innen kezdve egészen 1791-ig összeköttetésüknek semmi nyoma sincs. A mi elég kár, ha meggondoljuk, hogy épen ebbe az időbe esik az »elegáns poeta«-nak az újból kiűtött török háborúban való vitézkedése, három ütközetben való részvétele, előléptetése, szóval életének érdekesebb fejezetei, melyekre vonatkozólag nagybecsű bizalmas értesítéseitől így elesünk. 1792-ben Radvánszky János kezdeményezésére — hosszú hallgatás után — ismét megindul a levelezés. A legújabb felkutatott levelek bizonyosága szerint Barcsay ekkortájt felvilágosítással és tanácsokkal szolgált barátjának, kinek fia a testőrséghez készült. E leveleket az 1783-ból valókkal és R. J. válaszfoglalmazataival együtt mintegy befejezéseül viszonyuk ismertetésének hű másolatban itt adjuk.¹

Barcsay Ábrahám levelei Radvánszky Jánoshoz.

I.

Kolosvár 22-ik Martii, — 783.

Kedves Piladesem!

Még mult esztendőnek fogytán írt és Sopronba utasított leveledet itt Erdélyben igaz és tiszta barátságnak érzékenységeivel vettem. Nem tudom édes Barátom hol kezdjem ezen hozzád bocsátandó válaszat. Számat adjak-e mult és töltött időmről? bocsánatot kérjek-e hosszas hallgatásomról? Esedezzem-e előtted? vagy a mi legillendőbb szívemhez, köszönjem-e rólam lett szíves emlékezetet? Szörnyű kötelesség gyűlt egyszerre fejemre: adósod maradok talán mindenben, egyedül a barátságbeli állandóságban hozzád való örökös hajlandóságomban nem

¹ Valamennyinek eredeti kéziratát l. a b. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában III. o. 87. cs.

esmérem magamat hijánosnak. Biztat is kedves Jánosom, serkenget is Musák társaságára —

De messze Parnassus zöldellő hegyétől
Radván és Murálynak mosolygó völgyétől
Távul nagy Apollo mennyei tűzétől
El vagyok rekesztve Musák seregétől.

Hol vagynak az idők, midőn kebeledben
Nyugodhatott szívem s nézhetett szívedben?
Hol az arany órák, midőn szép kertedben
Örömet találtunk egész természetben?

Meglopott hív társad szedvén virágokat
S ölében hordozván kedves magzatokat,
Közinkbe terjesztett drága illatokat
Es tekintetivel tett még szebb napokat.

Álom-é az élet? méltán kérdezhetjük,
A gyönyörűséget hasztalan kergetjük,
Ha futó örömet olykor meglephetjük,
A' még keservesebb, hogy nem felejthetjük.

Szomorú igazság ez is kedves Barátom, talán ha füvek s fák módjára csak annyit érzénénk, a mennyi szükség létünkre s elmúlásunkra, boldogabbak volnánk.

Én ő Felsége rendelkezéséből mult egész télen Erdélyt megvizsgáltam; keresztül-kossul jártam az országot mag lovak vásárlására és vármegyékben állítandó méneseknek előmozdítására. Szörnyű utakat tettem, hegyen-völgyön, havan, szárazan s vizen, mult héten szinte a Szamosba veszték Doboka vármegyében; akkor is jutottál eszembe több jó barátimmal együtt, kik között bizonyára elsőik közé számlálalak. Commissiómnak már szinte végire jártam. Reménlem Junius elején vagy Bécsbe, vagy annál az ezernél, hol majorrá lettem (mert még bizonyosan nem tudom, hová tett eő Felsége) meg fogok jelenni.

II.

Maros Solymos, 18-dik Január, 792.

Kedves Piladesem!

Még mult esztendőnek fogytán hozzám utasított leveledet itt Erdélyben igaz barátságos érzékenységgel vettem. Hogy régi módja szerint kezdetted és úgy is végezted azon írásodat, azt nemcsak köszönöm, hanem arra kérlek, hogy tovább is mind annál maradjunk. A mi ifjabbik László fiad iránt tett kérdésedet illeti, én úgy vélem, hogy a Nemes Testőrzők seregébe legalább azt nyerheti, hogy udvari és más idegen nemzetbéli esmértséget fog szerezni magának, melyet azután akár hadi karban, akár hazájában magának, rokonainak és nemzetének becsületére és hasznára fordíthat.

Egyébaránt, ha csak valamely tulajdonos ötlet előmenetellel onnét ki nem vész, kilépésével csak hadnagysággal hízelkedhetik magának;

a hazában pedig magad tudhatod, hogy polgári tisztségekben mit ígérhet magának. Különböznél oda való menetelét azért is lehet javasolni, hogy ott *ha tanulásra vagy éppen kedve, a legszükségesebb mestereket ingyen találja*. Már a nemzet és nemes sereg díszére nézve is úgy tetszik, illik olyan születésű ifjakat felvenni, kik mind az Udvarnak, mind a hazának fényét fenntartsák, tehát *egy Radvánszky-név mindenkor igen szépen és kellemesen fog hangzani az udvari aranyos paloták és kárpitok között*. Ezek voltak eleitől fogva gondolataim és szünetlen oda-céloztak igyekezeteim ezen nemes és eredetére nézve Európába igazán első seregnek állapotja iránt.

Úgy veszem észre, hogy mostani kapitányunk¹ egész erővel oda-törekedik, hogy mentől hasznosabb és fényesebb karban hozhassa; kívánom, hogy céljába gátlat ne szenvedjen. Megbocsáss édes Jánosom, hogy ily hosszas írással fárasztalak és igen köszönöm egyszersmind, hogy régi barátodról el nem felejtkeztél. Én jövő holnapnak közepe vagy fogyta felé Bécsbe igyekezem lenni, jó lesz az alatt egyik nemes vármegye részről és az ezer Obestere által szokott ajánlást és magaviseletéről s esztendeiről és magosságáról készített listát a hercegnek felküldeni.

Kedves oldalcsontodat régi tisztelettel köszöntöm és Tégedet igaz barátsággal s szeretettel ölellek, holtig igaz barátod szolgád — Barcsay obester.

Ps. Fekete pecsédnek okát nem tudván, még függőben maradt szomorkodásom. Isten veled.

[Kívül: Déva. A Monsieur Jean de Radvánszky Conseiller de Sa M: et vicomte du Comitat de Zolyom. P. Bude En Hongrie. A Neusohl. Radván.]

III.

Bécs, 13-dik martii — 1792.

Kedves Piladesem!

Barátságos tudósításodat ezelőtt egynéhány napokkal szokott szívesseggel vettem. Fiaid még ide nem érkezett, vagy legalább nálam még nem volt. A mi hozzám tett utolsó kérdésedet illeti, arra azt felelhetem, hogy már bevett és egy hadi seregekhez kiadott rendelések szerint úgy vagy meghatározva, hogy őt esztendőknél elfolyása után lépjenek ki innét főhadnagyoknak. Ehez képest gondolhatod édes barátom, hogy ezt a törvényt csak úgy lehetne talám átalhálni, ha a fiadot valamelyik tulajdonos kérné ki ezeréhez a kirendelt idő előtt, már pedig nekem ezerm nem lévén az iránt bizonyost nem ígérhetek. A mi a vacantiait illeti, most üresség nincsen, hacsak a következő koronázásra a mostani számot egynéhánynyal nem többletlik. Erre légy magad is vigyázással. Isten veled kedves barátom; én igaz szívből ölellek. Holtig állandó szolgád és barátod — Barcsay.

[Kívül: Vienne. A Monsieur Monsieur Jean de Radvánszky. Conseiller et vicomte actuel du Comitat de Zolyom. P. Schemnitz. Neusohl, à Radván.]

¹ 1791-től 1794-ig a testőrség kapitánya herceg Eszterházy Antal volt. V. ö. Ballagi i. m. 251. l.

Radvánszky János levelei Barcsay Ábrahámhoz.

(Fogalmazatok.)

I.

Noha csigaképen mászó postán hozzám bocsátott leveled eddig sem érkezett, mindazáltal Téged általam tisztelő nagyságos asszonyom helyébe, ezen válaszoló írásommal¹ rólam való megemléke eseted köszönöm és viszont arrul bizonyossá teszek, hogy valamint vigyázó, úgy álmos voltomba is távollévő kedves barátimrul, kiknek bősös lajstromába Te vagy első, egyiránt való szíves emlékezettel szoktam lenni, a mint is csak addig esmerem magamat szerencsés élőnek lenni, még lehessenek.

[Keltezés nélkül Barcsay 1771. okt. 29-diki levelének egyik lapjára írva.]

II.

D(omi)no Barcsai.

Tit(ulus).

Nem kétkem, csodálkozol drágalátos Orestesem ily képtelen írásomnak késedelmezésén; de ha eszedbe juttatom törvénykező dolgaimba való ide s tova járásomat, reménylem többé restségemnek nem fogod tulajdonítani. Melyekből is nyervén valamennyire pihenést, kívántam azon régi szívembe' ígő szeretetemnek felgerjedezése, vagyis inkább Dani² mondása szerint táplálása okáért ezen írásomat hozzád bocsátanom oly tudósítással, hogy azon javasolt szótölcsernek semmi hasznát nem vehetném, mivel minden szók úgyis kevesek hozzád való szeretetemnek kikiabálására. Sőt ha azt aranyos festékek is lerajzolhatnám, mégis ahhoz képest feketének és alábbavalónak látszanék. Megbocsáss édes Orestesem, hogy mostanság oly spasmusom érkezett; melybe szerelmeseknek módjára firkálok. Hitesd el magaddal hogy nem csiripolnák arrúl annyit, ha nem szeretnélek annyira. Ellemben reménylem, hogy valamint a szerelmesek szerelmes írásoknak olvasásában fáradhatatlanok, úgy Te sem unod el az olvasás(á)t barátságos írásomnak, ki különös tekintettel vagyok ...

[Keltezése hiányzik. A »szótölcser« említéséből következtetve, e levél: válasz Barcsaynak 1772. jún. 20-diki tudósítására.]

III.

Tartozok ugyan egy válaszáddal, azomban azt azonkévvül szívesen megteszem, annyival is inkább, mivel régi igaz barátságunknak megújítására Bécsbe ismét annyira felösztönöztetél, hogy ha annyiszor levelemmel alkalmatlankodnik, valamennyiszer szokott barátságod eszembe forog, kevés nap múlva, melybe leveletem hozzád nem bocsátanám.

¹ A három utóbbi szó alatt áthúzva: a ki is köszöntet, leveledre ...

² Bohus Dániel.

Reményilem ¹ hozzád való hív szívességemet önként általlátod, mire való nézve bizonyosságul ² nem is szükség többet írnom. Fordulok tehát újságoknak leírásokhoz. Azt ³ akaratom ellen cselekszem; lévén nálunk legfőbb újság az, hogy az dúsgazda ⁴ viceispányunk leánya váradi Bohushoz férjhez ment legyen. Azomban ⁵ miatta csak eljöhetsz közzénkbe; kívált ha húsz ezeres személylyel megelégszel. Ilyen(nek) mondják azon Bohus ⁶ testvéréd ⁷ lenni, ki is mostanság Urbany Józsefné, úgy mint testvére mellett nevelteték. És ha ezt nem is, de legalább ígirt erszényedet bizonyosan megnyered és egyúttal pulykáidnak ⁸ hizlalt flaid is jó kedvvel megehetjük. Társom köszöntésérül semmit sem írhatok, az anyja látogatására menvén. Többnyére azt is jelentem, hogy Szepességben eddig tartózkodó lengyel úri rendeknek adósságait ő felsége oly parancsolattal kifizette, hogy hazájokban lévő gyűlésre menni el ne mulassák. Lublyói vár ⁹ pedig egész hozzá tartozandó urasággal már Szepes vármegye kormányzása alá contribution¹⁰ kívül — vettetett. Hogy ha néked érdemesebb újságok ¹¹ tudva vannak, elvárom tudósításodat.

[Keltezése nincs. A szepesi városok visszacsatolásának említéséből következtetve, e levél is 1772-ből való.]

IV.

1773. 1. 9-br. D(omi)no Barcsai.

Tit(ulus).

Ha az igaz barátságunk, mely megmozdíthatatlan fundamentumokon építetett, írásunk által nem gyakoroltatott is: mindazonáltal barátságunk törvénye maga jussát épségben fentarthatta.

Ilyen itélettel bátorkodom ez levelem írásához nyúlnom, mely által mindenek előtt is képtelen hallgatásomról bocsánatot ¹² könyörgök. És noha nem kis büntetést is Tüled érdemlettem, azomban hogy viszontag való hallgatásoddal meg ne ostorozzad, szeretettel kérlek. Megengeszteltetésed okáért ez idején juhászokodásomból számodra is szaporított egy pár dézsa burendával (mely az asszonyi vajnál is zsírosabb) kedveskednem kívánságom volna, hanem az a bajom, hogy az elküldésre nincs alkalmatosságom. Ird meg, Bojnitz tajkán ¹³ heverű vitéz pajtásaid Pró-nárul (az hova könnyen szálléhatnám) el nem vihetnének-e? Minap

¹ Előtte áthúзва : mostanság.

² Utána áthúзва : nints sz . . .

³ Előtte áthúзва : de ; utána : is.

⁴ Így !

⁵ Alatta áthúзва : de.

⁶ Utána áthúзва : nak.

⁷ Így !

⁸ V. ö. »ha a kutyák nagyon megszorodnak, utoljára a pujkákra szorúlnak.« Barcsay levele R. J.-hoz. 1772. ápr. 15.

⁹ Előtte áthúзва : ura.

¹⁰ Előtte áthúзва : kivén.

¹¹ A kéziratban : ujjaságok.

¹² Így !

Nyitra megyében való járásomkor történt szerencsétlenségeim közt az a legnagyobb, hogy Bossáczon való lakásod csak visszamentemben Beczkón értésemre esett, az honnét hozzád visszatérésem lehetetlen volt. Biztat mindazáltal remésem, hogy e téli örességedkor a'béli szerencsétlenségemet, ha csak már is gyakortabéli vadászatodban, melyről Beczkón hallottam, barátságos szíved meg nem roszasodott, hozzám való megalázásoddal helyrehozod. Ez az én óhajtasom és kérésem, hogy továbbá is nyájas barátsággoddal dicsekedhessek és lehessek örökös szolgád.

V.

1773. 26. X-br. D(omi)no Barcsai.

Tit(ulus).

Ha nem is lenne engedelmem, mégis bizván barátságodban, némely commissiók adására volna bátorságom. Mindazáltal igen szeretem, hogy mostani bécsi strigrokok¹ körül szorgos foglalatosságidban nincs mivel búsítanom. Hogyha azomban ezen foglalatosságid közt reménységem kívül egy kis ürességed előadattatnék, kérlek fordítsad azt némely nevezetes újságoknak tudósítására. Nékem ugyan az idevaló újságoknak tudósításában volna örömöm, de² nincs mivel szolgálnom. Hanem, ha az újságok közé számlálható, hogy az öreg³ N. meghalálozott, kiket⁴ az Úr Isten nyugosztassa, Néked penig annyi erőt adjon, hogy örömmel tölthessed hosszú életedet, szívesen kívánok⁴ úgy mint hív Piladesed. —

VI.

D(omin)o Barcsai.

Tit(ulus).

Drága Orestesem! Télen által álmos voltom után én is a medvékkel felébredvén, arrul újulag bizonyossá tenni kívántalak, hogy az én bennem ígő szeretetem, mint eddig is el nem aludott, sőt nem is hiszem, hogy az valaha megtörténhessen; csak Te is⁵ szívemet⁶ s lelkemet tápláló írásodat tülem el ne vonjad. Szentül tréfásan és elmés játékkal, kivált az utóbbik levelednek olvasásával, melyet Éva asszony is kedvesen vette, gyakorta komor kedvemet vidámitani szoktam. Ezt oly reménység alatt értésdre adni kívántam, hogy jövendőben, ha az

¹ Strigrok: »Egy neme a krinolinnak, mely a XVII. és XVIII. században Franciaországból német szomszédainkhoz s hozzánk is elhatalmazott. L. Toldy F. A magy. költ. kézikönyve. Bp. 1872. I. 334, Előfordul Amadé Lászlónál is. V. ö. A. L. versei. Bp. 1892. (O. K.) 388. I. Amadé Antal is használja e szót. (Figyelő, 1885.) L. még Radv. Jánosnak Bessenyei Sándorhoz írt levelében. Irod. Tört. Közl. 1906. 77. 1.

² Előtte áthúzva: hanem.

³ A kéziratban tollhibából: örök.

⁴ Így!

⁵ Utána áthúzva: hason.

⁶ A kéziratban tollhibából: szívedet.

én vidám voltomban részesülsz, a mint nincs kétségem, gyakortabb és hosszabb leveleknek írását és ez ideintett munkádnak közlését, restelni nem fogsz. Viszontag a mi tőlem kitelhetik, úgy mint zsíros sajtra ezentül is, midőn annyira megtetszett, bizonyos számot tarthatsz, bátor Nándor-Fejérvár mezeire is által rakoskodol. A tajkan¹ úgy tetszik, ha igaz, hogy a pogányságnak serege is győlekezik, unalmas magánosságul nem fogsz panaszkodhatni.

[Keltezése hiányzik. Íratása idejére nézve v. ö. a levél végével Ballagi idézett könyvének ezt a helyét: »(Barcsay) 1788—89-ben Sabác, Török-Dubica és Nándorfejérvár falainál szerzett babérokat.« I. m. 136. 1.]

Jegyzet. Berkeszi, mint főtebb jeleztük, a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XXI. kötetében közölte Barcsaynak R. J.-hoz írt több levelét. E kiadás, a mellett hogy nem betűhív, itt-ott hiányosan közli az egyes leveleket.

A kihagyott részeket itt adjuk:

Az első helyen olvasható levélből, mely nem 1771. május 17-én kelt, hanem május 16-án, kimaradt a megszólítás: »Kedves Barátom!«, továbbá a következő utóirat: »Ps. A muszkák nem akarnak békélleni; máj postával írják Bécsből, hogy J. M. Lác halálán van.«

Az u. a. év júl. 8-án kelt tudósítás utóirata így hangzik: »— barátodat. Ps. Úgy látszik, hogy a muszka csáznén nem ijedett meg a mi hadikészületünktől. Nem régen ujonnan szerencsétlenek voltak a törökök. A mi népeink szüntelen (s)² eregelnek Bánátus felé. Az olasz és niderlandi regimentek már (ott)² vadnak. N. bene én a leveledet csak tegnap vettem.«

Az u. a. év okt. 29-diki levél utóirata: »N. B. Az innepek iránt valót is akkor elküldöm.«

Az 1772. év márcz. 25-diki levél végére Berkeszi egy *B* betűt tett. Ez nincs meg a kéziratban.

Az u. a. év április 15-diki levél utóiratából kimaradt ez a mondat: »Benzur uramnak megszorodik a baja minden órán.« U. e. levél külső felírása: »Neutran. A Monsieur Monsieur Jean de Radvánszky Gentilhomme de Hongrie. P. Schemnitz. À Neusohl. Radván«.

Az u. a. év május 10-én kelt levél utóiratának elejéről kimaradt ez a rész: »Ps. Nem tudom, ha Dani a második temetésen annyit nyert, mint most nemrégiben egy agyatlan vén asszony kezéből kiosztogatott, egynek négy ezeret, másnak száz ezeret, harmadiknak száz ezeret s egynek harmincz ezeret«. E levél végére is tett Berkeszi egy *B* betűt. Ez sincs meg a kéziratban.

Az 1772. év június 20-án kelt levélben e mondat után: »De hidd el, annyit sem ért, a mennyit én ígértem,« kimaradt ez: »Ha az én sárgáim aprók nem lennének, én örömet által adnám azon áron, melyen Erdélyben vettem. Igaz, hogy egyikének mely is kancza, egy kehe-forma baja eredett a tavaszon, de reménem, hogy a füven helyre

¹ Így!

² A kéziratban tollhibából hiányzik.

fog állani.« U. e. levél utóirata az eredeti kéziratban így folytatódik: »Gróf Mnesiknérről, ki lengyelországi confoederationnak correspondentiáját folytatta s nagy agens vala a külső fejedelmeknél rendest írának. Ez egyik napon sok levelet vett sok országokban, többi közt egyet fekete pecsét alatt; elolvassván ezt kétszer — elájult. Élesztő vizekkel elméje megtérvén, csokoládét kért, megitta, melegítőben tüzet hozata. A leveleket egyetemben megégeté, estve gyóntatóját hivatá s *reggel meghala*. Azon nagy barátom azt írja: »Ennek szekrényében — úgy vélem — reá lehetett volna akadni, ki az ellenség, mert eddig nem tudjuk».

Az 1772. év aug. 22-én kelt levél végéről hiányzik ez a befejezés: »Zolomba executióra akarnak menni, de hallom időt adnak még a hitelesek. Én ugyan, ha assessor lettem volna, csak azért is elmentem volna, hogy téged láthassalak«. Ps. A gróf Istvánné engesztelhetlenül haragszik reám«.

Az u. a. év okt. 12-diki levél címezése ez: »Á Monsieur Monsieur Jean de Radvánszky Gentilhomme d'Hongrie. Á Radván«.

Az u. a. év nov. 14-diki levél verses részének végéről elmaradt ez a kitétel: »et caetera«.

Az 1773. év nov. 28-diki levél utolsóelőtti harmadik mondatából a »tatároknak« szó után elmaradt: »és irokáknak«.

Az u. a. év nov. 30-diki levél végén a kéziratban még ez olvasható: »Ps. Ha írsz csak egyenesen Bécsbe igazítsd leveledet.«

Az 1774. év Böjtmás (=márcz.) hava 18-dikáról kelt levél utóirata szintén csak itt jelenik meg először: »Ps. Ha írsz, leveledet Trencsinbe igazítsd. Ha pedig turót akarsz küldeni, Bajmóczra König nevű főhadnagyhoz küldd, talán Rajna mellett jó lesz«.¹

Az 1775. év június 6-diki levél utóirata: »Ps. Tekintetes G(ene)-ralis perceptorné asszonyt szívemből tisztetem s adom tudtára, hogy az én főstrázsamesterségem most annyiban vagyok, hogy az vásárlás tilalmas lévén, most csak a császártól függ. Ha ő f... érettem különös kegyelmet akar-e tenni vagy nem, azt pedig addig² nem tudhatom, míg Olaszországból vissza nem tér. A császárné ellene vagyok vásárlásomnak s azt mondja, hogy légyek békességes türelemmel. S a többi. Isten hozzád. Barátimat, kik rólam emlékeznek, köszönteni el ne felejtse«.

Az 1776. év Szent-György hava (=ápr.) 24. napjáról kelt levél vége: »Megbocsáss, hogy későn feleltem, mert husvéti gyónásra Bécsbe rándultam vala, most nyakra-főre mustrára készülünk, mely is jövő holdnapnak hetedik napján Bazin városában fog tartatni; azután ha szabadságot nyerhetek, Erdélybe török buza kenyérre megyek. Isten veled«. U. e. levél verses részének végéről elmaradt ez a kitétel: »S a többi«.

BAROS GYÜLA.

¹ V. ö. föntebb R. J.-nak 1773. nov. 1. kelt levelét és a VI. sz. alatt közlöttet.

² Alatta áthúzva: elébb.

ADATOK GYÖNGYÖSY ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

(Második közlemény.)

Gyöngyösy-zugoly, Gyöngyösy-rét.

Egy kép rajzolódik szemünk elé a dohosszagú okirat halványuló betűiből. Megelevenedik lelki szemünk előtt a régi világ czivakodó nemeseivel, a kik bármilyen összetartók a rokoni és barátságos összefüveteknél, mihelyt földről s terméséről, zabról, szénáról vagy egyéb veteményről, erdőről, rétről, kaszálóról van szó, jussal vagy jus nélkül is hozzányúlhatnak, birtokába veszik s megkezdődik a perlekedés. Ebben a jobbágy se különb urainál. Különösen a másutt lakó nemes urak földjének, rétjének, erdejének nekimegy, s bizonykodik nagy alázatossággal: néki megengedték kaszálni, használni, elhordani. Legfeljebb perlekedni nem perlekedik, mert úgyis hiába tenné, semmi joga sincsen hozzá. Megyen ez egy darabig, de az igaz tulajdonos se hagyja magát ám egykönnyen! Megkezdődik a harcz a vérszerint való atyafiak között is. A kezdet az, hogy instantiát adnak be a nemes vármegyéhez, a kinek ordinarius szolgabírája kiszáll a küzdők helységébe rendszerint esküdt urammal egyetemben. Vizsgálatot indít, tanukat hallgat ki, hogy megállapítsa, kié a föld, a rét, az erdő, mező, a pusztá hely (a hol tudnillik már lakóház sincsen).

Így szállt *Havassy* Mihály 1706-ik esztendőben *Bornemisza* Pál esküdt urammal Nemes és Vitézlő *Gyöngyösy* István Úr és Gyöngyösy Borbála Asszony ő kegyelmeik instantiájára Tekintetes Nemes és Nemzetes Csicseri *Orosz* Ádám Vice-ispán comisiója mellett az inquisitio végben vitelére *Baranyába* ezen Nemes Ungh vármegyében helyheztetett községbe.

Nagy dologról volt szó. Pusztá házhelyét a nemrég elhalt költő-alispán dohánytermelésre is használta, s ott »dohány szárasztó hajléka« is volt. Inquirálni kellett, vajjon kimutatott helye volt-e néki és feleségének *Baranyi* Ilona asszonynak? Hasznát vette-é, kaszálhatta, szénáját rakatta-é be, hol maga, hol gyermeki? Meg kellett vizsgálni, vajjon senki más ahhoz kezét nem tartotta-é?

Meg kellett tudni volt-é más helye vagy pusztája a *Horváth-familiának*, a mely Gyöngyösynek hivatik? Ki szántotta ki kukuriczáját? Mert a költő gyermekei, *István* és *Borbála* vetettek ugyan, de más szántotta ki a maga hasznára. Erdejének, mezejének, szénájának ki vette hasznát? Ki etette meg babját a sertésekkel, zabját, a mely *Kálósy* Istvánnál volt, ki hordatta el?

És bizony sok minden kiderült, a mint nemes urak, jobbágyok felvonultak, hogy tanuságot tegyenek. A vérrokon *Baranyi* Menyhért úr szántott ottan, mert hiszen jussa volna hozzá vagy mi; *Baranyi*-birtok az, igaz ugyan, hogy már régen *Baranyi* Ilonának jutott örökségül és Gyöngyösy-pusztának, szugolynak nevezik már manapság. A babot is *Baranyi* uram sertései ették meg. *Lyutai* István jobbágy szintén kaszált a réten, de mint alázatosan jelentette, az elholt Gyöngyösy István *engedelméből* cselekedte. A tengeri búzát is Menyhért úr szántotta ki, legelőnek, erdőnek hasznát vette. Sőt az is kitudódik, hogy *Patay* Sámuel úr, Rákóczi biztosa is hordatta a költő zabját, mondván róla: »*Labancz most a sógor!*«

Próbálta volna használni *Jósa* Mihály, a költő egyik veje, mert hiszen néki néhai Gyöngyösy István többször mondotta: »Nem impediállak benne, édes gyermekim, ha meghalok, tiétek leszén«.

Igy van az, ha a tulajdonos messzi *Gömörben* lakik, az örökös *István* a zemplémmegyei *Gatályban*, csak egy asszony, Szentimrey Gáspárné, Gyöngyösy Borbála lakik helyben. De hát az asszony, asszony, a vő, *Jósa* Mihály férfit, a kinél azonban erősebb volt *Baranyi* Menyhért uram. Mert a mi igaz, igaz. *Baranyi* Menyhért uramnak akkor is négy helye volt ottan, a Gyöngyösy—Horváth-familia is *Baranyi*-jusba ült be. Méltó joggal kaszáltatja, vetteti és egyéb hasznát veszi. A nemes vármegye azonban beléavatkozik a dologba: rendet csinál. Visszaadja Gyöngyösy Istvánnak és Borbálának a vagyont. De meddig tart ez? Arról csak a következő vármegyei inquisitio adhatna felvilágosítást. De a földek neve most is Gyöngyösy-Zugoly, Gyöngyösy-rét.

Hogy ez így ment régen, a következő okirat bizonyítja:

Én *Havasy* Mihály Tekint. Nemes Ungh Vármegyének ordinarius Szolga Birája Tekintetes Bornemisza Páll Eskütt urammal Tekintetes és Nemzetes Csicseri Orosz Ádám Vice Ispány Ur eo kegelme commisiója mellett Nemes és Vitézlő Gyöngyösy István Ur és Gyöngyösi Borbála Asszony eo keglmek instantiájára aminémő inquisitionak peragalására exmittaltatván aminthogyis 15 Marty Anni currentis infrascripti ez alább De eo utrum Punctumok szerint azon inquisitionak végben vitele így következik.

De eo utrum.

P.mo. Tudgya-é, hallotta-é, látta-é a tanu *Baranyában* a Dohányos ember a mely Pusztát vetett Dohányal az holott az Dohány száraztó hajléka volt az az hely kimutatott helye volt-é *üddösbik* Gyöngyössy István Urnak és Feleségének *Baranyi* Illona asszonynak, azt az helyet Gyöngyössi-Pusztának hitták, a mennyire kívántatott hasznát vette, kaszáltatta, szénáját rakatta bé, azon helyen hol maga,

hol Gyermeki; senki más ahoz kezét nem tartván, miglen azután Baranyi Ur hatalommal elvette?

S-do. Baranyában volt-e kimutató helye a vagy Pusztája az *Horvath Familiának* úgy mint *Gyöngyösy* István feleségének Baranyi Ilona asszonynak osztály szerint?

3-tio. Az Árki Mihály és Kosztyu helyén kívül innen a vizen néhai *Baranyi* Gáspár Urnak micsoda helyek voltak birodalmában, miként hitták, hány volt?

4-to. Ezer hétszáz esztendőben kukuriczával bévetvén azon dohány szárasztó hajléknak kertyét *Gyöngyösy* István és Borbála asszony, az után ki szántotta ki és miért?

5-to. Az erdőjért, mezőjéért, szénájáért ki adott Árendát vagy tizedet Baranyi Menyhérdt Urnak, az mely Árenda vagy Tized köz volt volna a Contractus szerint *Gyöngyössi* István Gyermekivel?

6-to. Ezerhétszáz egy Esztendőben kiszebbik *Gyöngyössi* István Uram Baranyi mezőjén vetett babját ki étette meg a sertésekkel és ugyan Ezerhétszáz három Esztendőben *Kalósy* István házánaál levő zabját kicsoda hordotta el és ki élesztette (?) el?

Testium Fassio.

Primus Testis Gabriel *Minay* personna nobilis Annorum circa 56 juratus, examinatus fatetur ad primum et secundum nihil, ad tertium: tudgya, hogy az Árki Mihály és Kosztyu helyén kívül még kettű volt a vizen innét, ugymint az Mágócsy helye és Bertók helye. Ad quartum nihil. Ad quintum: tudgya, hogy az Erdőjért, mezőjéért és a Pascuatiojért *Baranyi* Menyhérdt Urnak az Minaiak mikor Széna hordásra, néha Buza hordásra el kellett menni, de hogy Tizedet vagy Árendát adtak volna, nem tudgya. Ad sextum nihil.

Secundus Testis. Andreas *Nagy* Persona Nobilis Annorum circiter 70 juratus et examinatus fatetur ad primum et secundum nihil, ad tertium uti primus testis in omnia, ad quartum nihil, ad quintum: tudgya, hogy az erdőről való fahordásért *Baranyi* Menyhérdt Urnak, a ki két ökörrrel hordott az erdőről az fát, két véka zabot, a ki négy ökörrrel egy mérőt adtak Baranyai Menyhérdt Urnak; a kit magánál tartott és senkivel sem közlött. Ad sextum nihil.

Tertius Thomas *Baros* Darocziensis Annorum circiter quadraginta novem juratus examinatus fatetur ad primum et secundum nihil, ad tertium uti praecedentes Testes. Ad sextum nihil.

Quartus Testis Barbara *Mágócsy* Consors Tomae Baros annorum circiter 45 juratus, examinatus, fatetur; ad primum nihil, ita ad secundum, ad tertium: Tudgya, hogy három helye vagy on a vizen innét Baranyi Menyhérdt Urnak. Ad quintum Tudgya, hogy az Minaiak adnak bizonyos számú zabot az Erdőjért, hogy fát hordatassák az erdőről Baranyi Urnak, ad ultimum nihil.

Quintus testis Joannes *Bata* Baranyiensis annorum circa 76 juratus, examinatus est, ad primum: Tudgya bizonyosan, hogy az de eo

utrumban fölvett hely kimutatott helye volt néhai *Gyöngyösi* István Urnak, ugymint Baranyi Illona Asszonynak, de az határát meddig nem tudgya, hanem tudgya azt, hogy azon hely a viznél való egy darabjának semmi hasznát nem vehette, mivel mikor tilalmas volt, csak nagy kóró nyütt ott fel, hanem, azután onnét kaszáltatott Nemzetes *Gyöngyösi* István Ur, a mely helyet *Baranyi* Menyhérdt Ur szántatott meg mostan. Ad secundum: Tudgya, hogy a Horvath Familiának olyan kimutatott helye nem volt Baranyában, mint Baranyi Illona asszonynak. Ad tertium: Tudgya, hogy a vizen innét *Baranyi* Gáspár Ur négy helyet birt és azok a helyek Arki Mihály, Kosztyu, Bertók helyei voltak, a negyedikken pedig a disznópásztor lakott. Ad quartum tudgya, hogy az de eo utrumban fölvett helyen *Gyöngyösy* István thengeri Buzát vetvén, mind egészen Baranyi Ur ekéje szántotta-é ki avagy a Dohányos emberé nem tudgya? Ad quintum nihil. Ad sextum, tudgya, hogy a mostani *Gyöngyösi* István Ur Babját Baranyi Menyhérdt Ur sertési ették meg.

Sextus testis: *Lyutai* István Baranyiensis, susditus Domini Supremi Generalis, annorum circiter 30 fide mediante fatetur ad primum: nem tudgya ha kimutatott helye volt-é üdösbbik *Gyöngyösy* István feleségének Baranyay Illona Asszonynak, hanem tudgya bizonyosan, hogy az vizen innét üdösbbik *Gyöngyösi* István Ur birta, kaszáltatta, a víz mellett való részét penigh ezen Fatens kaszálta *Gyöngyösi* István Ur engedelmeiből. Ad tertium nihil. Ad quartum: Tudgya bizonyosan, hogy az Dohányos azon pusztát megszántván ifjabbik *Gyöngyösi* István Ur három vagy négy ut thengeri Buzát bevetvén, kiszántották, de nem tuggy bizonyosan kicsoda? Ad quintum: Hallotta másoktól a minaiaktól a fahordásért zabot adtanak, szénát buzát hordattak Baranyi Menyhérdt Urnak, tudja bizonyosan az Baranyiaktól, hogy Baranyi Ur az pusztára bocsátotta az marhájokat, ha falun való szénáját egészben behordják Baranyi Menyhérdt Urnak. Ad sextum tudgya bizonyosan, hogy *Patay* Sámuel hordatott *Gyöngyösy* István Zabjából azt mondván: Labancz most a sógor!

Septimus Testis. Stephanus *Pásztor* Baranyiensis subditus Stephani *Gyöngyösy* Annorum circa 76 juratus, examinatus fatetur ad primum: Hogy kimutatott helye lett volna *Gyöngyösy* Istvánné Baranyi Illona asszonynak nem tudgya, hanem tudgya azt, hogy *Gyöngyösy* István kaszáltatta, ezen fatens takart is azon helyen, azt is tudgya, hogy néhai *Gyöngyösi* István Ur veje *Jósa* Mihály ur kazal szénát rakatott rajta. Ad secundum, tertium nihil. Ad quartum tudgya bizonyosan, hogy *Gyöngyösi* István Ur bévetvén azon Pusztát három vagy négy ut tengeri Buzát Baranyi Menyhérdt Ur maga szántotta ki. Ad caetera nihil.

Octavus Testis Joannes *Kovács* Annorum circa 50 Baranyiensis subditus Melchioris Baranyi ad primum: Tudgya, hogy azon az helyen *Jósa* Mihály kaszáltatott és a szénát kazalba rakatta rajta, sött maga is ezen tanu *Gyöngyösy* István Ur számára kaszált azon a helyen. Ad caetera nihil.

Nonus Testis. Joannes *Demeter* Annorum circa 46 Persona

Nobilis juratus, examinatus, fatetur: Tudgya, hogy a De eo utrumba föltett helyet Gyöngyösy István Ur birta, kaszáltatta, sőt ez a Fatens is kaszált rajta, de hogy kimutatott helye volt-e nem tudja, és hogy közit tartotta volna valaki más hozzá, nem tudgya. Ad caetera nihil.

Decimus Testis. Alexander *Perecseny* Radvancziensis Annorum circa 38, juratus, examinatus, fatetur: ad primum; halotta a de eo utrumban feltett helyet örökké néhai Gyöngyösy István Ur magáénak mondotta, azonban ezen Fatens kaszála és szénát rakott azon helyre és a veje is Jósa Mihály Ur kaszáltatta. Ad caetera puncta nihil.

Undecimus Testis, Michael *Jósa* Persona Nobilis Annorum circa 77 juratus, examinatus, fatetur ad primum: Tudgya, hogy az De eo utrumba föltett pusztát Gyöngyösi István Ur birta, hogy ezen Fatensnek is sokszor kaszálni engedte és abba sem impediálta sőt a szénát oda rakatta, az hol az Dohány szárató vagyon, ezen Fatens veji lévén Gyöngyösi István Urnak sokszor mondotta: édes Gyermeim ha én meghalok, titek lészen; ad caetera puncta nihil. Datum in Possessione Minay Die 27. Mensis Juny Anno 1706.

Per me Michaellem Havassy
Judlium Incltyi Cottus de Ungh.
(P. H.)

Coram me Paulo Bornemisza
Jurato Assessore Incltyi Cottus de Ungh.
(P. H.)

A Baranyiék egyezség -levele.

Gyöngyösy Istvánnak, a költőnek életrajzi adatai azért homályosultak el, mert *Dugonics* András gömörmegyei levéltári adat szerint Gyöngyösy feleségét *Bekényi* Zsófiának mondotta. Evvel szemben ugyan már *Nagy* Ivánnak a magyar nemesi családokról írott munkájában kedves atyám kimondotta, hogy a költő az *ungi*, illetőleg a zemplénmegyei *gátályi* ág családjából származik, de ez okiratokkal nem volt bizonyítva, így a *Dugonics*-féle adatok szerepeltek mindvégig az irodalomtörténetben. E sorok írója is *Dugonics* után *Bekényi* Zsófiát tartotta a költő első feleségének s így azokat az adatokat is, a melyek apránként a levéltári kutatások alkalmából birtokába jutottak, a költőre nem tudta, nem merte vonatkoztatni. A fordulat ott következett be, mikor *Nagy* Iván az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ben okiratokkal támogatott, jeles értekezését, a melyben kétségtelenül bebizonyította, hogy a költő első felesége *Baranyi* Ilona volt, legidősebb fia, mert csak *Görgei* Judith házasságából születtek újból gyermekei, *István* Gátályban élt, de Ungban is tartózkodott, mert ott is birtokai voltak. Ekkor már e sorok írója is előállhatott annak a családi hagyománynak a bebizonyí-

tásával, hogy Gyöngyösy, a költő a zemplénmegyei *gátályi* ágnek megalapítója volt. Csendesen munkálkodva megírta értekezését a »*Vasárnapi Ujság*« 1898-iki számában és megjelentette a költőről nagyobb munkáját 1904-ben e folyóirat hasábjain okirati bizonyítékaival együtt. Természetesen tökéletlenül, a kiegészítés reményében.

Azóta nem szűnt meg kutatni, hogy jó véget érjen feltett szándékában. Kutat és eljár dolgában, a mennyire csekély tehetsége engedi. Csak a történeti igazságot keresi, de a tőle feltalált okiratok régi meggyőződésében erősítették meg. Az irodalomban is csak egy tiszteletre méltó hang emelkedett ki, a mely nem tartja bebizonyítottnak, hogy Gyöngyösy apja *János* lett volna, arrafelé hajlik, hogy *Gyöngyösy* András lehetett az apja, a ki 1637-ben Homonnai Drugeth János felső-magyarországi kapitánynak, mint *Nagy* Iván okiratilag bebizonyította, »secretarius« volt. Ezt a nézetet különben már *Nagy* Iván is vallotta, de bizonyítéka nincsen reá. E vélemény újabb hirdetője abban keres támogatást, hogy a költő kezdetben olyan czimeres pecsétgyűrűt használ, a melynek alakja *kalpagos* magyar, *balja övében*, jobbájában kard vagy csákány. Később pecsétgyűrűje: egyszarvu ló, szájában három toll vagy nyíl. Ez semmit se bizonyít. *Gyöngyösy* Mihály a kassai református egyház levéltárában levő okiratán szőlőfürtös körben levágott emberfejjel ellátott pecsétgyűrűvel erősíti meg levelét, pedig ő vérrokona volt a költőnek. A régi nemesek előnevöket birtokaiktól vették, pecsétgyűrűiket változtatták, ez olyan szokás volt, a min senki sem ütközött meg. Itt döntő a leszármazás. A tőlem közölt »*Nemzetséglevél*« hitelesen bizonyítja, hogy a nemességszerző *Horváth* György volt, a ki 1593-ban kapta nemességét. Címere: oroszlán jobbájában kardot, baljában levágott török főt tart. Vele együtt nemesítették meg *Mihályt*, a kinek fia *János*, költőnk édesapja. 1630-ban *János* királyi beleegyezést nyert zálogos ungvári birtokára, a hol nevét már így iratja: *Joannes Horvath aliter Gyöngyösy*. Ennek legkisebbik fia, *István* a tőlem közölt okiratok egész serege szerint is első feleségül *Baranyay* Ilonát bírta, s ennek legidősebb fia, *István* Gátályban lakott, megint legidősebb fia, *István* ugyanott, ennek legidősebb fia, *Gábor* visszaköltözött *Baranyába*, az ungmegyei síkságon levő faluba és az oklevelek tanúsága szerint birtokba vette a dédanyjáról rájuk maradt földeket, s legidősebb fiának, *Györgynek* a fia, *László* ügyvéd e sorok írójának apja volt. Ez a már közlött és itt közzétett okiratok szerint kétségtelen.

Mert több Gyöngyösy-család van. A Hajduságról származó Gyöngyösiek a legtöbben vannak. Ezekből való a híres egyházi író, *Gyön-*

gyösy Sámuel kállai pap. A hajduknak, minthogy tömegesen nemesítették meg őket, címeres levelők nem volt, e családnak sincsen.

Már a költő idejében egy *másik* Gyöngyösy-család is élt *Matyócz, Bajánháza, Eőr* környékén, a kik Borsodban is el voltak terjedve. Címerök zsinóros attilás vitéz hajadon fővel, baljában levágott főt, jobbájában leeresztett kardot tart. Csűrös Ferencz okiratai nagyobbbrászt e családra vonatkoznak.

Még egy *harmadik* Gyöngyösy-család is van. Ennek őse *Ferencz* református püspök volt, az akkori háborus, vallásüldöző világban. 1620 körül *Gyöngyös* városába költözött, ekkor még *Szabó*-nak nevezték. Ennek fia *Márton* 1649-ik év május hó 3-ikán III-ik Ferdinánd idejében mint katona nyerte meg az armalist vagyis a nemességet. Ennek a Mártonnak fia *István* köbölkuti pap lett, a másik fia *Pál* a híres kassai pap, a kit mint *Rákóczi* hívét vallásos ürügyek alatt kiüldözték nem csak papságából, de Magyarországból is. Ennek volt fia az a *Pál*, a ki a muszka czár híres orvosa lett, másik fia *Dániel* Poroszországban obester-ségig vitte. Nagytudományú apjok *Frankfurtban* talált menedéket, s ott egyetemi tanárrá lett. E család *Makó, Mező-Tur* környékén élt, sok tagja református papságot viselt. *Márton* ugyan a családi hagyományok szerint vitézségéért kapta az armalist, de címere nagyon is békés képet mutat. A címer-testben egy pelikán-madár a béke olajágát mutogatja, felül ötágú koronáján szintén ez az olajágas madár ékeskedik. Természetesen e különböző Gyöngyösy-családok rokonságban sincsenek egymással.

A mi a költő családjának leszármazását illeti, ez okirati bizonyítékok alapján teljesen tisztázva van. Apja *János*, a ki 1656-ban végrendeletet írt, s bizonyosan nem sokára rá meghalt. *Gyöngyösy* István legidősebb fia szintén *István* *Gatályban* telepedett meg, ennek legidősebb fia szintén *István* volt. Két feleségétől *Molnár* Máriától és *Póli* Deborától hat fia, négy leánya született. A legidősebb fiú Gábor Ungba, Baranyába költözött vissza, ott *Gulácsy* Erzsébetet feleségül vévén, zálogos birtokai nagyrésztét visszaszerezte. A többi testvérek maradékai, a kik *Dániel, László, Sámuel, József, János* ivadékai, még most is élnek Zemplén megyében, mint földbirtokos nemesek. (Lásd Gyöngyösy István élete és munkái 1905 Budapest 74—75. lapon közlött osztálylevelet.)

A leszármazást bizonyítják az *ungvári* református anyakönyv adatai.

1810 aug. 6. *Baranyában* meghalt Nemes *Gyöngyösy* Gábor. 63 annorum.

1811 october 7. *Baranyában* meghalt Özvegy *Gyöngyösy* Gáborné asszony, szül. *Gulácsy* Erzsébet.

1852 nov. 7. T. *Gyöngyösy* György nemesbirtokos Baranyában meghalt, 37 házszám alatt, 70 éves.¹ *György* volt az én nagyapám, megyei assessor és ügyvéd ember volt, ügyvédi oklevelét 1810 decz. 20-ikán szerezte 28 éves korában. Látható az ungmegyei levéltárban. Idősebb fia *László* ügyvéd, az én apám, a ki 1810 április 10-ikén született. Öccse *Imre* pesti ügyvéd, a kinek egy leánya maradt *Leona* Erdődy né pesti lakos. A költőnek *Görgei* Judittól második feleségétől született gyermekeinek sarjadékai fiágon kihaltak.

Mindezeket a további tévedések kikerülése végett szükségesnek tartottam elmondani. Bizonyítéka egyébképen annak, hogy a Baranyiakkal vérrokonságba került a család épen a költő révén, az a körülmény is, hogy régi osztályos levelők a Gyöngyösy-család birtokában van, s a költő legidősebb leánya *Borbála* iratai közül került, a mi rájuk nézve azért is fontos volt, mert a már tőlem közölt okiratok szerint a költő dédunokája *Gábor* még 1791-ben is a Baranyi Ilona révén keresi az őt megillető földeket. Míg előbb nagyapja *István* szintén ilyen dologban járt el a tőlem most közzétett okiratok szerint.

A Baranyiak 1651-ből kelt egyezségének bevezetését, a mely nem egyéb mint sokszavú kijelentése annak, hogy Ung vármegye törvényhatósága (Universitas) *Baranyi* Erzsébet kérésére küldöttséget küld; hogy vizsgálatot indítson az atyafiak birtokperében. A küldöttség békeességet teremtett a költő apósa és rokonai között, s erről a következő okiratot állította ki:

1651 Die 21-a Mensys Januarii in Possessione Felső-Baranya: A belől megírt Parsok az Birák sok rendbéli kérésökre beadván kezeket

¹ Gyöngyösy György keresztlevele. Ungvári református anyakönyv 1782 29 Aprilis. Baptisatus in *Baranya* Filium Nobilem Domini Gabriel *Gyöngyösy*, nomen *Georgium*. Susceptor: Georgius Fekete, Susceptrix: Nobilis Conthoralis Domini Tordai.

Marosvásárhelyen levő sárospataki főiskola anyakönyvében bejegyzett tanulók közt 1622 után évszám nincsen: Benedictus *Gyöngyösy*. 163 lap. Stephanus *Gyöngyösi* 1654 165 lap. Andreas *Gyöngyösi* 1655 14 die Decembris senior Scholae Patakinæ. 1658 29 Junii ductus Tallyam 1686 Pastor ibidem. »Cathalogus Nobilium Studiosorum« czím alatt 240-dik lapon van Stephanus *Gyöngyösi* Anno 1653 valedixit. A költő már ekkor házas ember volt, »valedixit« más kézírása, tehát még előbbi évben távozott, mert ez a távozás bejegyzése. Öccse is itt tanult, mint a következő bejegyzés bizonyítja: Ladislaus *Gyöngyösy* 1659. Más írással: In Academiis. Tehát tudnak róla, hogy külföldön járt. 25-ik lap Stephanus *Gyöngyösi* 1649 die 16 Novembris ductus Gönczinum. (Papnak vagy rektornak ment Gönczre.) Stephanus *Gyöngyösi* 1654 die 4 Julii; más írással: »mortuus est.« 28-ik lap.

mentenek ilyen békességre: Hogy az jelenvaló bírák valamit jó Lelkek ismeretek szerint feltalálnak, mind az két részről contentusok lesznek véle. Elsőben is mivel *Baranyi* Erzsébet néhai Nemzetes *Komjáti* János relictája, mint Fölpörös praesentalt valami öt száz dézma disznó jövedelemtől való megrongálását és kárát, arról mink megnevezett bírák nem deliberálunk, mivel nyilván constal, hogy itt Felső-Baranyában *Baranyi* Gáspár három részt bír; Edgyik rész a maga java jussa, másik rész pediglen, mellyet *Baranyi* Miklós relictájától Nemzetes *Semsey* Dorkó Asszonytól első felesége *Ördög* Ilona asszony eliberált, harmadik pediglen néhai *Baranyi* Ferencz fia *Baranyi* János része. Az közjövedelemből így végeztünk, limitáltunk, hogy *Baranyi* Gáspár uram első ötsével *Baranyi* Jánossal együtt az két részt vegye ki, annak utána harmadik részt adgyon *Komjáti* Jánosnének *Baranyi* Erzsébet és *Kurunczy* Péternének *Baranyi* Anna Asszonynak. Az mi pediglen az *Baranyi*-jóságot illeti, valamediglen az *Baranyai* fiu-ágban csak egyik is felmarad, mind addig is azon megnevezett *Baranyában* és annak minden pertinentiájában semminémű több just az megnevezett *Baranyi* Erzsébet és Anna magok és maradékok és successorok ne praetendálhassanak. Az mi pediglen az *Baranyában* a pénzen eliberált Jóságot illeti, melly Jóságot *Baranyi* Miklósnétul eliberált vólt *Baranyi* Gáspár uram ha szintén a fiu-ág deficiálna is, kit Isten eltávoztasson, tehát azon részszel valamig a Capitalis summát az *Baranyi* Gáspár ur leányainak Legatariussinak azon inscriptionalis Levelek tartása szerint és abban megspecificált jóságokkal is ne osztozhassanak, valamig éppen az Capitalis summat az többi leányágnak, az *Baranyi* Gáspár Uram leányainak tenore inscriptionis le nem teszik. Hogy ha *Baranyi* János az ő részét ki-kivánnya *Baranyi* Gáspár bátyjátul, tehát akkor is a proventusokkal *Baranyi* Gáspár Uram két részt veszen, harmadik részt *Baranyi* János az néki jutandó részbül. Továbbá mindaddig való perpatvar az Parsok között in perpetuum Sopialtatnak, annihilaltatnak, cassaltatnak. Egyébaránt minden határiban az Parsok szabadosok cum omnibus appertinentys, az mikor a mak terem tartozik *Baranyi* Erzsébet és *Anna* asszony egy disznót adni a kerülőknek az magok részérül.

Történt pedig ez egyezség *Csicsery* Mihály alispán *Kottás* János, *Fokay* István szolgabírák (judlium) és *Vécsey* István, *Pálóczi Horváth* György, *Gombos* László, *Pinkóczy* Mihály, *Nagymihályi* György, *Posgay* László és *András* jelenlétében. *Baranyi* Gáspár a költő apósa, a kinek fia *Menyhért*, leánya *Ilona Gyöngyösy* István felesége, *Borbála* Jászói *Horváth* András hitvese volt.

A költő családjának társadalmi foglalkozása.

A nemességet-szerző *György* »agilis«-nek van czímezve még az 1593-ik esztendőben kiadott nemeslevélben. Az »agilis« cím annak járt, a ki nemes anyától, de nem nemes apától született, vagy pedig nemes-

asszony curiáján élt, mint férje. Minthogy a nemeslevél *György* feleségét is nemességre emelte, *György* származása világos, nem a *felesége* volt nemes, mert akkor nem kapott volna ő is nemességet, hanem az ura csak anyai ágon volt nemes származású. Vele együtt nemességet kapott rokona (affinis eius) *Mihály* is. Az affinis szó sógort is jelent ugyan, de a közös *Horváth*-név bizonyítja vérokonságukat.

György-vitéz karddal vívta ki a nemességet. A családi hagyomány azt tartja, hogy a hosszas török háború idején egy lófarkos pasát vágott le vitézlő György. Ezt bizonyítja a címér is, a mely egy vértől csepegő török-fejet ábrázol. *Mihály* foglalatosságára vonatkozólag a következő bejegyzést találtuk az ungmegyei levéltárban: »Mandatum Exequitorium Judiciss Curiae pro *Michaele Gyöngyösi* ctui Zempliniensi sonans, super extra dandis et perficiendis adjudicatoriis pro Eodem contra Magnificum Georgium et quondam Sigismundum *Rákóczy* de Felső Vadász praetextu juristitionis colonorum ipsos in possessione *Zombor* in Ottu Zempliniensi commorantium 1612 mota causa emanat. Mandatum emanavit in Anno Dni 1628. Casu relatum ad Fasciculum 40. Acta Num. 10. Anni 1638 R. 123.

Itt világosan arról van szó, hogy *Gyöngyösy* Mihály peres jogbágy-kérdésben eljár *Rákóczy* György ellen. Az ügy be is volt fejezve és végrehajtó megbízást kapott a főszolgabírótól. (Judex Curiae.) Ez a *Mihály* tehát vagy advocatus (egyes fél megbízottja) vagy *procurator* (egyes uradalmak jogi képviselője) volt.

Azonban ez adatot magában véve kétséggel kellett fogadnom. Kérdés, alkalmazható-e a költő nagyapjára, a kiről csak annyit tudtunk, hogy *György* rokonával együtt *Zemplénben* nemeslevelét meghirdette. *Zombor* község ugyan említve van e bejegyzésben, de hogy *Mihály* nem az ungi Gyöngyösyek másik ágából való volt-e, arra nem volt semmi bizonyítékunk. De a jászóvári convent levéltárából két okirat került elő, a mely bizonyítja, hogy *Gyöngyösy* Mihály Zomborból elvette feleségül Zombori *Keorösy* György és Zombori Fekésházy Zsófia leányát. És nem *Fehérházy* Zsófiáét, mint a »*Nemzettség-levél*« sárguló papirosáról hibásan leolvastuk. Ott ez okiratok szerint szőlőjök nemesi curiájok volt; hiszen egy parlag-szőlőt *Fáy* Istvánnak és feleségének *Hubay* Katalinnak adtak el Mihály fia István és anyjok *Kőrössy* Ilona nyolczvan magyar forintokon. A másik írásban *Mihály* és *Ilona* gyermekei *János* a maga és *Judith*, *Mihály*, *László*, *Zsuzsánna* és *Anna* testvérei nevében is tiltakoznak ellene, hogy szüleik a rájuk nézendő nemesi jószágot tiszteletes *Szikszay* György praedicatornak zálogosították el, a mi a hazai törvények

ellen vagyon, mert ősi nemesi vagyont nem nemesnek elzálogosítani nem lehet. Világos ebből, hogy *Mihály Zomborban* lakó — bizonyosan felesége után ott nemesi — curiák, földek, szőlők birtokosa volt. Eladott parlag-szőlők is mentes volt a dézmától, s mint ilyen szintén nemesi birtok volt. Kétség se lehet tehát, hogy *Mihály Zomborban* lakott, s ügyvédséget is folytatott. Minthogy *György* is Zemplénben hirdettette meg nemességét, minden valószínűség szerint ő is Zomborban lakott, s ott is halt meg mag nélkül.

Mihály fia *János*, költőnk apja 1617-ben már súlyos jogi lépést tett szülei ellen, mikor Judith testvérével személyesen és többi testvérei nevében is a már említett zombori nemesi Curia elzálogosítása miatt tiltakozott. Hogy *János* szintén procurator volt, azt már eddig is tudjuk. 1637-től kezdve Ung megyének esküdtje, táblabírája volt (Tabulae judicariae Assessor). Ez fizetéstelen hivatal volt, de a szolgabírák mellett peres és más hivatalos ügyekben eljárta, a mikor napidíjat kaptak. Rendes megyei hivatalnok nem is volt *János*, mint nagyobbbrészt a Gyöngyösek, de hogy élelmes ember volt, azt az ungmegyei levéltári adatok egész sora bizonyítja. Egymásután szerzi birtokait, de más úton is iparkodott vagyont szerezni. Igen érdekes róla a következő bejegyzés: »Causa Joannis Gyöngyösy actoris contra seniore Joannem Nyiry aliter Erdély Incattum Ratione Debiti 194 fl. hung. et 37 denar pro Mercibus Panno etcetera ab actore emptis. Convincitur Incattus. Proth. 6 fol. 17. 9. 121. 1639.«

János tehát *posztót* és egyéb árukat adott el *Nyiri* Jánosnak akkoriban nagy összegért. Meg is nyerte a pert. A régi időben különben rendes dolog volt, hogy nagy élelmiszerekkel megrakott kocsin utaztak ősünk, útközben egyet-mást el is adtak, viszont hoztak is különösen a Felvidékről, a hol ez időben virágzó ipar volt, különböző árukat. *János* sokat járt *Eperjesre*, s e városból s a Felvidékről, a mint ez okiratból is látjuk, sokféle árut hozott, Ungban el is adogatta. Így aztán nem csoda, hogy gyermekeire szép vagyon szállott, mint azt 1656-ban kelt végrendelete bizonyítja.

Maga a költő a közélet mindenféle szolgálatából kivette részét Bámulatos tevékenységet fejtett ki, óriási munkaerő volt, s mindenféle állást betöltött, a mit akkor a nemesember folytonos emelkedéssel elérhetett. A szerelem nagy énekese alig hagyta el az iskolát, máris feleségül vette *Baranyi* Gáspár, apja jó ismerőse és szomszéd birtokosának, ungmegyei táblabírónak leányát. De már a következő 1653-ban Nógrád-ban találjuk, a hol a *pinczi* zálogos perben *Galambos* Zsófiát képviseli,

de egyéb peres ügyeiről is szó van. Ez időben már *Nógrád* megye, s egymásután *Gömör*, *Abauj*, *Pest vármegye* esküdtje lesz. Ezt nem csak családi összeköttetései révén érte el, ügyes találékonysága, képessége, kellemetes bánásmódja utat nyitottak neki, s elősegítették fényes pályáján. Az esküdt vagy táblabíró (*Tabulae judicariae Assessor*) nem volt állandó fizetéses hivatal. Csak a szolgabíró *judlium* kapott valamely csekély állandó fizetést. Abban az időben a füleki várban a nógrádi gyűléseken kívül még *Pest* és *Heves* vármegye is onnan igazgatta a töröknek behódolt népet, a mennyire tudniillik módjában volt. Így tartotta ébren a magyarságban az összetartozandóság érzetét. Természetesen rendszeres megyei életről a hódoltság területén szó sem lehetett, de a megyei hivatalnokok a körülmények szerint eljártak a peres és közigazgatás ügyeinek elintézésében. Gyöngyös mint más esküdtek is a szolgabírákkal intézték a peres és egyéb ügyeket, különösen vidéki kiszállások alkalmával, a mikor az esküdtnak napidíj járt. Mint esküdt szorgalmasan eljár Heves vármegye ügyeiben s már ekkor a megye megbízásából több ízben tárgyal a magyarságot sanyargató német generalokkal. 1658-ban seregbíró lesz, Mars katonája, a mint maga emlegeti. Vérrel verejtékező törődésből kijutott erősen neki is, csak fizetést nem kapott, mint a magyar végek többi katonái, a kikkel a bécsi udvar egyaránt nem törődött, így aztán folytatta a vármegyei szolgálatot is. Mint a közélet embere folyton szekerhátan vagy lovon ült, mint maga írja »a végvári élet alkalmatlan helyein, nagyobrszt uton, sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szállásokon« és tömérdek dolga közepette írta meg »*Murányi Vénuszát*«.

1664-ben »komornyikja« lett ugyan a nádornak, de ez nem volt állandó, lekötött szolgálat. Urának egyes ügyeiben eljár, de egyébképen a maga ügyeit is intézhette. Csakugyan Heves vármegyének szolgabírája, fiskusa, minden országos ügyben követje, a vármegyének diplomatája, 1679-ben már helyettes alispánja lett, noha akkor már nem is lakott a megye területén, hiszen ez időtájban Csetnekre költözött. Közben már *Zrinyi Ilona*, *Báthory Zsófia*, *Andrássyak*, *Széchi Mária*, *Wesselényi* procuratora volt, mint jogtudós országos hírre tett szert.

Még öregségében is messzeeső vármegyék bízták meg, hogy a félelmetes »megszálló« katonasággal alkudozzék, bizonyítja a következő ungvármegyei levéltári bejegyzés: *Praemissa demum instantia ac petitio Egregii Stephani Gyöngyös ex florennis 4 constans ob eum, quod idem per aliquot dies sine solutione extra cottum pro Commissario certae*

condescendentis militiae ordinatus fuisset: suprascripti quattuor florennos Rhenenses eidem condonant. Prot. 10. folio 337. 1699.

Érdemes azt is megemlítenünk, hogy ez időtájban a költő alispán-ságáról betegeskedésére való hivatkozással lemondva, ügyei, költői írásai rendezésével, ügyvédkedéssel foglalkozott és épen ebben az időben hosszabb ideig *Ungváron* tartózkodott, a mikor két leánya *Borbála* és *Éva* valamint fia közt a *csertézi szőlők* ügyét rendezte.

Gömörmezei fényes szereplése ismeretes. Mindezekből látszik, hogy a költő bámulatos közéleti tevékenységet fejtett ki, s ha költő se lett volna, úgy is a közélet emberei közt korában a legelső helyet foglalta volna el.

A költő legidősebb bátyja *Pál* már katonaember volt. Erdély romlása alkalmából még ifju korában török rabságba került, s ott ismerkedett meg a csiki Taplócza *Péter* György leányával, a kit még ott feleségül vett és nyolcz és félesztendei rabsága után Kassára jött lakni, a honnan harmadfélévi lakás után ment *Csik-Taplóczára*, ott születtek fiai: *Mihály* és *Péter*, a kik az erdélyi Gyöngyösök ősapjai lettek. Sokáig *Kassayaknak* hívták őket, mert ősapjuk *Kassáról* jött Csikba lakni.

A legidősebb fiu *János* Eperjesen lakott, a hol a Táblánál gyümölcsöztette jogi tudását. Mint tudjuk, az eperjesi »*kőház*« az ő öröksége lett.

Az ungmegyei *Jenke* faluban lakó *Gyöngyösy* Ferencz szintén a vármegyei életben szereplő jogászember volt. 1672-ben Ung megye táblabírája és már azelőtt procurator volt. Megyei hivatalt azonban nem keresett, nem is volt benne. Az ungmegyei levéltárban fel van jegyezve róla, hogy épen nem atyafiságos szeretetben élt öccsével *László*-val. Erős hatalmaskodást (violencia) követett el ellene. Egyezséggel végződött ügyök, de súlyos bírságot, 150 frtot fizetett miatta. A bejegyzés szórul-szóra így szól: »Concordia inter *Ladislaum* Actorem *Franciscum* Incattum Gyöngyössy fratres uterinos et carnales cassando violentiae et Incattus flor. 150 numerare obligatur. Proth. 8. folio 129. 1664.

Ennek a *Lászlónak* sorsa is elég változatos volt. A nemzetség-levei úgy említi, hogy »pappá lett volt«. Hát biztosan pap volt, talán épen az ungvári ekléziában, de nem sokáig. Ő is a jogi pályára lépett, megyei és városi hivatalnok is volt. Az ungmegyei levéltár mint szolgabíróról emlékszik róla. Fasc. 61. Act. Num. 7. 1662 Procuratoria constitutio coram *Judice Curiae* *Ladislai Gyöngyösy* ... A régi tanuvallomások jegyzőkönyve, a mely *Ungvár* város szabadalmait akarta volna megállapítani és visszaszerezni, így emlékezett meg róla: »Híress notariusai és Fiscalis Procatorai voltak nevezett szerint *Gyöngyössy*

László és *Mosday* István uraimék ... ezt vallja *Uray* György. *Kozma* Pál megerősíti, hogy »hites Fiskusai is voltak a városnak mind nemes emberek, úgy mint *Gyöngyösy* László *Mosday* uraimék ...

Ez a *Gyöngyösy* László külföldön járt, tanult ember volt, a kiről *Bod* Péter is megemlékezik, mondván, hogy »Trajectumban való lakása alatt magyarra fordított egy könyvet *angliai* nyelvből ily czímmel »*A keresztyén vallásnak fundamentomi együtt való beszélgetés formában adatnak elő.*« Nyomtatott Trajectomban 1657-ik esztendőben.»

Világos, hogy papnak készült, a nemzeti hagyomány is annak vallotta, de bizony megyei, városi hivatalnok és procurator lett belőle is. Magtalanul halt el.

Az ungvári református egyház is őrzi László emlékét; *Bercsényi* Miklós nagy üldözője volt az ungvári református egyháznak. *Váry* Mihály praedicatort tizenkét fegyveres emberével kiűzte a városból, jövedelmétől, lakásától pedig már előbb megfosztotta. A panaszkodó híveket rövidesen evvel utasította vissza: »Parancsolatja van *Kolonics* uramtól, tehát a dolognak úgy kell lenni, a mint megtörtént.«

E válságos időkből megmaradt, de már csak egynéhány lapnyi jegyzőkönyv őrzi *Gyöngyösy* László emlékét. Szórol-szóra így hangzik: Anno Domini 1665 Ez könyvet az nemes és nemzeti jóhírű nevű és az vallását igazán szerető *Gyöngyösy* László urunk Istenes, kegyes indultatából szívesen offerálta az Ungvári orthodoxa Ecclesiához, mely könyvben, némely Istenes Embe ... hagiattatott és hagiando akarmi nevel nevezendő jóknak rendessen be és ki írása következik ugyan azoknak exitusával mostani unghwari Feo Biro Czecei Szőcz János uram idejében. E könyvet még mint ifju külföldre menetle előtt ajándékozta az egyháznak.

A költő legidősebb fiáról Istvánról is tudjuk, hogy jogászember volt, de ő csak két évig volt fiskusa a megyének 1701—2-ben, megelégedett a szabadabb táblabírássággal. A költő leszármazottjai is a megyénél legfeljebb tiszteletbeli állásokat töltöttek be, egészen kedves apámig Lászlóig; valamennyien prókátorok voltak.

Gyöngyösy István nagyszülei.

Gyöngyösy István nagyszüleiről eddig csak annyit tudunk, a mennyit a »*Nemzettség-levél*« szól rólok. Bátyja érdeméből nemességre emelt *Horvath* Mihály, a ki *Gyöngyösynek* hivatik, elvette *Zombori Keoreossy* Gergely és *Fekésházy* Sónia leányát Ilonát. *Mihály* szintén prócator ember volt. A zombori előnév gyaníttat annyit, hogy *Keoreossy*,

zombori lakos volt. Ez azonban vékony adat magában véve. Az alább közölt s a jászóvári levéltárban talált okiratok már több fontos adalékot nyújtanak. 1611-ben, ugyanis megjelennek a jászóvári convent előtt Keoreossy Ilona, Gergely leánya, *Gyeongjóssy* Mihály felesége fiával *Istvánnal* együtt és *Fáy* Istvánnak, valamint feleségének *Hubay* Katalinnak eladják a *Hegyalján* Zombor határában a *Buzás-Zeőlő* dülőben levő pusztá szabad szőlőhelyet, a melyért dézmát fizetni nem kell, nyolczvan magyar forintért.

A beültetett része ugyane szőlőnek István a költő öröksége lett János végrendeletében meg van említve.

A második okirat szintén a jászóvári convent levéltárából 1616-ik évről való. Itt már csak maga Keoreossy Ilona, Gergely leánya jelenik meg a convent előtt és ura *Gyöngyössy* Mihály kárát és terheit adva okul *Zikszay* (Szikszay) György zombori praedicatornak és feleségének *nemes Zabó* Katalinnak zálogba adja Zomborban levő egész jobbágy-telkét, a melyen azonban épület nincsen, s a melyet keletről *Fekete* János telke, a hol valaha *Pap* Tamás Zikszayné néhai vinczellére és jobbágya lakott, nyugatról tőle pedig *Egry* Péter nemesember telke van. Zálogba adja ezenfelül a *Kerek-Nemegy*, *Filpesy-szőlő* és a *Ketzer-szőlő* alatt levő három darab szántóföldjét összesen 232 magyar forintért. Haláluk után azonban gyermekeik a zálogos jószágot kiválthatják, nékik az összeget és a javításokat, épületeket megfizetvén.

A harmadik okirat nagyon is folytatása az előbbinek. A költő apja *János* Judith testvérével 1617-ben megjelenik a convent előtt és a magok valamint *Mihály*, *László* öccsei, nemkülönben *Zsuzsánna* és *Anna* hugai nevében tiltakoznak ellene, hogy anyjok és apjuk *nem rég mult napokban* (tulajdonképen egy esztendővel azelőtt) *Zikszay* György praedicatornak zálogba adta a nemesi telket a hozzá való földekkel, mert az ilyen zálogba adás *nem nemesembernek* szólván, a hazai törvények szerint érvénytelen.

A nemeslevélnek zemplénmegyei kihirdetéséből világos, hogy a két *Horvath* Zemplénben telepedett meg. A »Nemzetség-levél« bizonyítja, hogy Mihály Zombori Keoreossy Gergely leányát Iionát vette feleségül. De csak ezekből az okiratokból világlik ki, hogy az új nemes Mihály vagyonos, tekintélyes megyei hivatalokat viselő Zomborban a Hegyalján lakó családba házasodott, s onnan maga is ügyvédi foglalkozást folytatott. Már ekkor *Gyöngyösyeknek* hívták őket.

A »Nemzetség-levél« ugyan a leányokról nem igen emlékszik meg, de azt írja, hogy Mihály-nak fiai voltak István és János. Ez okiratokból

kitűnik, hogy *Mihály* és *László* nevű fia is volt az említettekén kívül és három leánya: *Judith*, *Zsuzsánna* és *Anna*. Istvánt csak 1611-iki okirat említi, e szerint a későbbi okiratok idején 1617-ben ő már nem élt. Ezeken a különbségeken kívül mind az 1656-iki végrendelet, mind a »Nemzetség-levél« adatait kibővítik és megerősítik. e fontos okiratok, s ezért becsesek és szószerint közöljük őket.

Kőrösy Ilona eladja egyik zombori pusztá szőlőjét Fáy Istvánnak. Jászóvári convent levéltára O. Proth. 106-ik oldal. 1611.

Nos Conventus etc. Memoriae commendamus per praesentes significantes, quibus expedit universis. Quod Generosa Domina Helena *Keöreossy* Consors Egregii Michaelis *Gyeöngieösy*, filia vero Egregii condam Gregorii *Keöreösy* ex Generosa olim Domina Sophia *Fekésházy* de Zombor progenita. Item Nobilis Stephanus *Gyeöngieösy* filius ejusdem dominae Helenae *Keöreossy* ex praelibato Michaeli *Gyeöngieösy* susceptus coram nobis personaliter constituti matura et exacta intra se se deliberatione praehabita, sponte et libere confessi sunt pariter, et retulerunt in hunc modum. Quomodo ipsi Fatentes attentis et in animum revocatis suum multimodis gratis et fructuosus benemeritis, ac servitiis Egregii Domini Stephani *Fáy* quibus ipse eisdem fatentibus saepe saepius in quavis nimirum emergenti necessitate ipsorum oportune complacuisse ac utiliter profuisset, deinceps quoque sperarent eundem Stephanum *Fáy* afficiositate eisdem affaturum. Cum ex hoc, tum vero pro summis et arduis necessitatibus, ipsos ad praesens valide urgentibus evitandis, ac propulsandis certam quondam particularem vineam ipsorum desertam *Buzas Zeöleö* vocatam omnino in Promonthario *Zombor* et Cottu *Zemleniensi*, ac infra Promonthorium *Hozzu Venigh allia* dictum existens habitam, videlicet inter vineas Providi Martini *Zapora* ab orientali vero plagis inter vineas in Praelibato Promonthorio *Hozzu Venigh allia* existen situatas, fine videlicet versus eundem tendentes cum cunctis ejusdem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, fructibus utpote cujusvis generis, emolumentis, obventionibus, Jurisdictione et omnis Juris ac Libertatis proprietate ac plenitudine, quibus praelibati Fatentes eandem vineam quiete possedissent, prae memorato Stephano *Fáy* et per consequens Generosae Dominae Catharinae *Hubay* eorumdemque haeredibus et posteritatibus universis tum ex causis praemissis tum vero in et pro octuaginta flor. Hungar. ab eodem Stephano *Fáy* enumeratis ad eandem vineam licet desertam, ac per eosdem Fatentes (ut coram Nobis dixissent) realiter levatis et perceptis Jure perpetuo et irrevocabiliter, dedissent vendidissent et abalienassent, prout dederunt, vendiderunt et abalienaverunt coram nobis in filios filiorum haeredumque per haeredes eorundem uten, fruen pariter et habent pleno Iure et cum effectu. Hac expressa conditione, quod ipse Stephanus *Fáy* et sui haeredes praedictam vineam

una eademque libertate, qua ipsi Fatentes possedissent, possidere tenere et habere valeat, valeantque et possint ipso pariter facto. Nec ulli ex eadem vinea decimas dare teneantur, prout nec ipsi fatentes dedissent. Assumpsissent praeterea iidem fatentes in se se praelibatos Stephanum *Fáy*, Dominam Catharinam Consortem ac haeredes eorundem in quieto et pacifico Dominio praespecificatae vineae contra quosvis legitimos Impetitores tueri, protegere et defendere velle propriis laboribus et fatigiis. Harumstrarum vigore et testimonio Literarum mediante. Datum Feria quarta proxima post Dominicam Exaudi. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo undecimo.

Kőrösy Ilona elzalogosítja Szikszay György praedicatornak egy egész telkét és három darab szántóföldjét. Jászóvári convent levéltára P. Proth. 177-ik oldal. 1616.

Nos Franciscus *Petheö* de Gerse etc. Memoriae commendantis tenore praesentium significantes quibus expedit universis, Quod Nobilis domina Helena Keöreössy, Consors Egregii Michaelis *Gyöngyössy* coram Nobis personaliter constituta oneribus et quibuslibet gravaminibus praefati Domini et Mariti sui cunctorum item filiorum et filiarum tam Natorum et in futurum ex larga Dei benignitate Nascendorum, fratrum denique sororum proximorum et consangvineorum, Generationalium videlicet et Condivisionalium, Nec non haeredum et posterorum, successorumque suorum universorum, tam praesentium, quam futurorum quorumlibet, quos praesens infrascriptum tangeret et concerneret, tangere seu concernere quovismodo dignosceretur negotium in et super se assumptis atque levatis, Matura et bene digesta prius intra se deliberatione praehabita, certis etiam, iustis, rationalibusque ex causis ad id moventibus et inducentibus sponte, libere vivaque vocis suae oraculo confessa et coram nobis pariter et retulit in hunc modum, Qualiter ipsa Domina Fatens, valde per arduis et inevitabilibus suis necessitatibus ipsam summo opere urgentibus, propulsantibus compulsa fuisset et audacta ab honorabili viro Domino Georgio *Zikszay* Concionatore oppidi *Zombor*, et Nobili Domina Catherina *Zabo*, Consorte ejusdem Ducentos et triginta duos florennos hungaricos paratis in pecuniis, mutuo sub spe futurae et effectivae restitutionis levare et ad se recipere. De quorum quidem Ducentorum et triginta florenorum hungaricorum summae rehabilitatione et ad se receptione ut dicti Georgius *Zikszay* et Domina Catharina *Zabo* Consors ejusdem ac eorum subnotati haeredes et posteritates utriusque sexus universae, certi, securi et minime anxii esse possint. Ideo praefata domina fatens *totalem et integram unam sessionem suam Colonicalem desertam et aedificiis carentem* cui ab oriente Joannis *Fekete* in qua alias providus quondam Thomas *Pap* Colonus ejusdem dominae fatentis residentiam habuisset specialem, ab occidente vero Petri *Egry* Nobilium sessionis contiguae vicinatur, in praetacto Oppido *Zombor* et Comitatu Zemliniensi existentem, habitam simul cum tribus terris arrabilibus eidem

occasioni additis et excisis, una videlicet earum penes viam publicam, que ducit ad Oppidum *Maad*, cui ab orientali dominae relictæ quondam Thomæ *Vásárhelyi*, ab occidentali vero plagis Joannis *Fekete* Nobilium, altera earum vulgo *Kerek-Nemegy alatt* dicta tendens fine ad vineam ejusdem dominae fatentis, *Filpesy-Szöllő* dictam, cui a *Maad* dominae Dorotheæ *Fekésházy*, relictæ Viduæ quondam Georgii *Fuló*, a *Zombor* vero oppido præactis iuxta et penes viam publicam Petri *Egry* egregiorum, tertia item earum sub vinea *Ketser szőlő alatt* dicta, fine tendit ad can . . . , cui a *Maad* Stephani *Fejes*, a *Zombor* vero prætitulatis Oppidis, Petri *Egry*, Præactorum Nobilium Terræ Arrabiles vicinantur, ommino in territorii et intra veras metas jam dicti Oppidi *Zombor* et dicto Comitatu Zempleniensi existentibus et habitis cunctisque earum utilitatibus, fructibus, comodis et emolumentis, Nec non omni eo jure ac Juris proprietate, Jurisdictionique et libertate, quibus videlicet ipsa domina fatens eandem sessionem Colonicalem desertam, hactenus tenuisset et possedisset. Memoratis Georgii *Zikszay* et Dominae Catherinæ *Zabó* hæredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis, in et pro præactis Ducentis et Triginta duobus florennis hungaricis per ipsam dominam fatentem, ab eisdem, uti ipsum et Coram nobis oretenus retulisset, modo præmissa paratis in pecuniis, plene, integre, effectiveque, et realiter levatis et perceptis titulo pignoris et jure redemptili dedisset impignorasset, inscripissetque et per manus tradidisset et assignasset prout dedit, impignoravit, tradiditque et assignavit Coram nobis vita nempe durante ejusdem dominae fatentis et præfati Michaelis *Gyöngyössy* domini et Mariti sui tenendam, utendam, pariter et habendam, pleno jure et cum effectu: Hac tali conditione interposita, nimirum Quod memorati Georgius *Zikszay* et domina Catherina *Zabó* Consorts ejusdem, hæredesque, et posteritates eorum utriusque sexus universæ in præscripta sessione deserta libere et pacifice absque perturbatione et impedimento præfatorum Dominae fatentis ac Mariti et liberorum ipsorum utriusque sexus universorum domos seu aedificia supraedificare possint et valeant, atque in eisdem, vita ut præmissum et ipsorum dominae Helenæ *Keoreossy* et Michaelis *Gyöngyössy* domini et Mariti ejusdem durante, Nec ipsi Michael *Gyöngyössy* et domina Helena *Keoreossy* Consorts ejusdem, sed neque liberis eorum permittant facultatem, Memoratum Georgium *Zikszay* et dominam Catherinam *Zabó* Consortem ejusdem, hæredesque et posteritates eorundem utriusque sexus universas in præacta sessione deserta impediendi, perturbandi, et ad se rehabendi, modo aliquali. Ad quæ præmissa et præmissorum singula inviolabiliter observanda præfati Michael *Gyöngyössy* et Domina Helena *Keoreossy* Consorts ejusdem personalibus eorum astantiis obstrinxerunt se coram nobis. Post mortem vero et decessum ipsorum dominae videlicet fatentis et Michaelis *Gyöngyössy* domini et Mariti ejusdem, dum et quando-cunque hæredes et posteritates successoresque eorum utriusque sexus universi præscriptam sessionem Colonicalem Nunc desertam ad se redimere voluerint et eandem cliberare atque rehabere voluerint, Ex tunc depositis prius et Numeratis præscriptis Ducentis

et Triginta Duobus florennis hungaricis eisdem Creditoribus ac praeterea pretium quoque aedificiorum, si quae praetacti Creditores in praetacta sessione Coloniali deserta, interea facerent et insinuarent, justa et condigna aestimarent proborum Juris Peritorum, architectorumque Juratorum Virorum mediante simul et semel una cum Capitali summa plenarie et integre deponere, refundere et persolvere debeant et teneantur, pariter eodem facto, atque ita apprehendere et rehabere possint et valeant. Tandem vero praefati quoque Georgius *Zikszay* et Domina Catherina *Zabó* Consorts ejusdem, vel haeredes et posteritates eorum utriusque sexus universae rehabitis prius et ad se receptis praescriptis Ducentis et triginta duobus florennis hungaricis et pretio aedificiorum, praescriptam sessionem Colonicalem remittere, resignareque litis absque omni strepitu debeant et teneantur sint atque astricti. Assumendo nihilominus praefata Domina fatens in se et suos haeredes utriusque sexus universas, in quieto et pacifico dictae sessionis Colonialis dominio, contra quovis legitimos et illegitimos Impeditores, Turbatores causidicos et actores propriis suis curis laboribus, fatigiis et expensis tueri, protegere et defensando conservare. Quodsi facere nollet non posset aut non curaret quo-vis modo, Ex tunc liceat ejusdem Georgio *Zikszay* et Dominae Catherinae *Zabó* Consorti ejusdem haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis Medio Vice Comitatus seu Judicium et Juratum Assessorum praedicti Comitatus Zempliniensis pro tempore constituti de domo habitat sive solitae eorum residentiae Evocati sine ullis exmissionalibus vigore solummodo praesentium aequivalentia bona et jura ejusdem dominae fatentis possessionaria, occupare, occupataque tam diu tenere et possidere, donec eisdem Georgio *Zikszay* et dominae Catherinae *Zabó* Consorti ejusdem haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis de praescriptis Ducentis et triginta duobus florennis hungaricis simul et de pretio aedificiorum modo praemisso, satisfactum non fuerit quo ad plenum. Contradictione, Inhibitione, Revocatione, Repulsione, Novo Judicio simplici, vel cum gratia et id genus aliis quibusvis Juridicis praefatae Dominae fatentis et haeredum ac posteritatum ejusdem, et in parte non obstantibus neque suffragantibus. Harum,strarum vigore etc. Datum feria quarta proxima post Dominicam Exaudi Anno Domini 1616.

Gyöngyösy János és társai tiltakozása anyjok, Kőrösy Ilona zálogos-levele ellen, a ki a rájoknéző nemesi birtokot Szikszay György praedicatornak a törvények ellenére zálogba betette.
Jászóvári convent levéltára. O. Proth. 49-ik oldal.

Nos Franciscus Petheő etc. Memoriae commendamus per praesentes etc. Quod Nobilis Joannes *Giöngiösy*, filius et puella *Judith* similiter *Giöngiössy* filia Egregii Michaelis *Giöngiössy* ex Generosa domina Helena *Keöreössy*, Consorte ejusdem progeniti, in Ipsorum propriis. Nec non nobilium *Michaelis*, ac *Ladislai* filiorum et puellarum *Susannae* et

Annae filiarum ejusdem Michaelis *Giöngiössy* et praefata domina Helena *Keöreössy* procreatorum, fratrum scilicet et sororum, ipsorum Protestantium, Carnalium et Uterinorum nominibus et in personis Nostram personam venientes in praesentiam per modum et formam Solemnis Protestationis, Contradictionisque et Inhibitionis subnexa annihilatione Nobis significare et detegere curaverunt In hunc modum, Qualiter ipsi Protestantes, prout se ipsa percepissent et intellexissent, praefati Michael *Giöngiössy*, pater et domina Helena *Keöreössy* mater ipsorum Protestantium sumpta sibi ipsis, et arrepta praelibatis Protestantibus mera nocendi et praejudicandi occasione, et modo proxime his non ita diu praeteritis diebus, certam quondam Unam Sessionem Nobilitarem In Possessione *Zombor* et Comitatu *Zempliniensi* existentem habitam, ipsos Protestantes omni optimo efficiosissimoque, Avitico Iure tangentem et concernentem Honorabili quondam Georgio *Zikszay* protunc Concionatore praedictae Possessionis *Zombor*, Quodam Titulo Inscriptionis hic in Convento Nostro, coram nobis, in et pro certa pecuniarum summa Vendidissent et a praefatis Protestantibus abalienassent. In praejudicium et damnum eorundem Protestantium manifestum et Valdemagnum. Cum itaque talia Bona Avitica abalienata, admittentibus Id Legibus Regni Hungariae Invalida et Invigorosa censeantur: Ob hoc dicti Protestantes quoque tum in ipsorum propriis, quam etiam praefatorum fratrum et sororum Carnalium, quorum supra nominibus et personis praefatis siquidem Michaelem *Giöngiössy* Patrem et dominam Helenam *Keöreössy* matrem ipsorum Protestantium a hujusmodi illegitima Venditione et alia quavis abalienatione praetactae sessionis Nobilitaris Aviticae et alios Universos et quoslibet Emptores successivamque posteritatem dicti quondam Georgii *Zikszay* Concionatoris ab emptione, detentione et conservatione, seque in dominium ejusdem sessionis Nobilitaris fundatione et haereditatione statutioneque et statui factione: Usu denique fructuum et quarumlibet utilitatum ejusdem perceptione seu percipifactione. Sacram Item Caesaream et Regiam Majestatem Dominum nostrum Clementissimum et Dominum Locumtenentem Officii Palatinalis praescripti Regni Hungariae a consensus sui superinde adhibitione et ratificatione Locaque Universa Credibilia ac Literarum suarum qualitercunque et quibuscunque verborum formis et tenoribus confectarum extraditione prohibuissent, contradixissentque Nostri in praesentia. Ac insuper totales illas, hactenus factae jam vel in futurum qualitercunque fieri fassiones et abalienationes praedeclaratorum Parentum, ipsorum Protestantium in omnibus suis punctis clausulis et articulis annihilassent revocassent et invalidassent, literas etiam Nostras et alias quaslibet, qualitercunque superinde confectas, vel conficiendas, vanas, cassas, frivolas, invigorosas viribusque carituras, reliquissent et pronunciassent, imo prohibuerunt Contradicendo et interdixerunt inhibendo reliqueruntque et pronunciarunt coram Nobis Harum etc. Datum feria 4-ta proxima post Dominicam Exaudi Anno Domini 1617.

GYÖNGYÖSY LASZLÓ.

SZIRÁKY BALÁZS.¹

Az 1526—1553-ik években a felsőmagyarországi főkapitány tisztségét Serédy Gáspár viselte s hivataloskodása utolsó éveiben alkaptánya a versíró *Sziráký Balázs* volt. A főkapitányság székhelye, midőn Kassa az 1552-ik évben Ferdinand király kezére került, ez a város lett s ekkor Sziráký is kassai lakos volt; itt, Kassán az 1552-ik év október hó 11-én kelt ugyanis sajátkezű, latin nyelven írt elismervénye, mely szerint egy Zary Demeter nevű nagyszombati lakosért jótállást vállal a városi tanács előtt.²

Sziráký kassai alkaptányságáról Mérey Mihály alnádornak Eberhardon az 1566-ik év december hó 5-én kelt leveléből értesülünk.³ Mérey leánya az 1556-ik évben Serédy felesége lett s a férj elhalálózván, Sziráký az özvegynek szolgálatában maradt.

Serédy az 1566-ik évben Makovicza várába rendelte ki Szirákýt, s ez ekkor rendezhette Kiss, máskép Jakus Lőrincz kassai kereskedővel való ügyét oly módon, mely szerint ez 3000 frtos kölcsönét Szirákýnak egy év leforgása alatt megfizeti, ellenkező esetben Sziráký jogot nyer, hogy adósa javaiból magát kielégíthesse. Jakusról eközben híre járt, hogy tatárabságba esett⁴ s ezért Mérey levelében arra igyekezik a várost reábirni, hogy Szirákýt már most elégítsék ki a lekötött javakból.

Az 1568-ik évben versírónk sógora, Paczoth Zsigmond fordul ez ügyben a városhoz alábbi levele szerint:

Paczoth Zsigmond levele a kassai tanácshoz.

Prudentes ac circumspecti domini et amici nostri observandissimi. Salutem ac servitiorum meorum commendationem. Továbbá bíró uram ő kegyelme tegnapi napon adá előmben, hogy holnap ti kegyelmetek

¹ V. ő. XVIII. 487. l.

² Kassa város levéltára 1685. szám alatt.

³ » — *egregius dominus Blasius Zyraky nunc servitor filiae meae, relictæ magnifici domini Gasparis de Sered, sat. dicit se, cum in ista civitate Cassoviensi functus fuisset officio vicecapitanei apud magnificum olim dominum Georgium de Sered sat.* Kassa v. lvt. 2820. sz. a.

⁴ » — ipse Laurentius Kys dicatur per immanes tartaros sublatus esse sat. írja Mérey idézett levelében. — »1566. die XI. Octobris. Tartari usque ad villam Enyzke (Enyiczke, Kassa alatt) excursionem faciendo praedas actum venerant. Kassa v. jegyzőkönyvében. — Szepsi Laczkó Máté Krónikájában olvasható az 1566-ik évre: »A tatár szörnyű nagy rablást tőn, a kassai kőhidig mene fel. Negyvenezer rabnál többet vőn el.«

előtt az Kys Lörinczné dolgából ott lennék, de miérthogy énnekem egyéb rendbeli dolgaim nagyobbak voltak annál semmiképpen én ott nem lehetek, hanem bocsátám ti kegyelmetek eleiben egy jámbor szolgámat Chany Andrást kegyelmetekhez, kerem kegyelm. az ő szavának adjon helyt és az mint tegnapi napon tiltottam bíró uramat ő kegyelm., hogy az én atyámfia házára *Zyraky Balas* uram házára és örökségére, kinek én viselem gondját, mely ház örökség és marha annakelőtte Kys Lörinczné volt, ő kegyelme ti kegyelmetekkel egyetemben becsülni ne küldjön, mert Kys Lörinczné elszakadt attól; jól meglássa kegyelmetek az nemes ember gyermeke házára mint küld kegyelmetek becsülni és foglalni. Az mikor *Balás* uramnak becsüllötték, senki adósága nem volt nevezetben, senki nem kiáltotta előbb énnálamnál. Azért megis tiltottam ti k., hogy ti k. az én atyámfia házán hatalmat ne műveljen, mert törvény szerint minekünk is gondunk leszen reá. De hiszem azt, hogy ti k. et sua prudentia mindent megtud discernálni. Az Uristen tartsa meg ti k. fejenként. Datum ex Beki¹ 21 Martii 1568.

Servitor

Sigismundus Paczot de Beki.

Czim: Prudentibus ac circumspectis dominis, domino iudici et toto senatui civitatis Cassoviensis etc. dominis amicis et vicinis semper observandissimis.

(Eredetije Kassa v. lvt. 2925/1. sz. a.)

A város jogosnak ismervén el Sziráky követelését, a kérelemnek eleget is tett, a mint az 1572-ik évi városi jegyzőkönyvből kitűnik.

Az özvegy — Jakust 1569-ben mint *szegény Kis Lőrinczet* emlegetik, a mi halottat jelent — most Miksa királyhoz fordul ügyével s a király az 1572-ik évben felhívja a várost, hogy felvilágosító jelentését küldje meg, a minek még ez évben eleget tettek, Sziráky követelését jogosnak ismervén el. Jakusné érdekében Roussel Péter, szendrői kapitány szintén megkereste a várost.²

Sziráky élete végén alighanem a Perényiek szolgálatába szegődött. Az 1579-ik év augusztus hó 8-ik napján ugyanis Nagy-Idán állít ki egy nyilatkozatot, mely szerint kassai földbirtokát eladta. Ez iránt a következő évben Kassa városa előtt per folyik s ennek iratai közt maradt meg az írás, melyet itt közlünk az alperesi replicával egyetemben.

Jakus Lőrincz levele Szőcs Ferenczhez.

Köszönetemet és magam ajánlását írom kegyelmednek. Továbbá az kegyelm. leveleiből értem, hogy kegyelm. az ott fenn való várás igen nehéz, kit ha kegyelm. nem irt volna is, azt én jól tudtam volna.

¹ Böki; Sáros vármegye.

² Kassa v. lvt. 3088., 3113. és 3175/103. sz. a.

De ezt én velem nem egyéb, hanem az gonosz adósok mulattatták el és ez földön való háború, kitől igen nehéz járni, kin én is eleget buskodtam és buskodom is. De ebben egyéb mostan nem lehetett.

Továbbá ne csudálja kegyelm., hogy az uraimtól, akik mostan felmentek kegy. semmit nem irtam. Mert honn nem voltam, hanem Szikszóra és Egré mentem vala vásárra, ami pénzt árulhattam volna. De mint ilyen háború időben igen keveset árultam, kit az borom árában adtam, kihez ujonnan hetvenhármát vettem azoknál is jobb ökröket, kiknél nem vélem, hogy senki jobbakat ez idén oda hajtott, jóllehet elég drágán vettem, valamint leszen az vására, kiket szent Jakab nap után való pénteken bocsáttam el Estván deákkal és egyeb társággal az Eger vizétől. E baromnak párját tizenhatodfél forint vettem százának. Az hetvenháromnak párját tizenhaton és hatvan pen (— pénzen?) vettem. Ezt ezért vettem, hogy jól tudom az fejr pénz mely nagy kárral kél ott fenn. Ezt tudom, hogy kész pénzen adhatja el kegyelm. Csak jól vitték volna fel. Mert mégis azt mondom, hogy nem tudom, ki vihetne ennél jobbat ez idén.

Továbbá azt irhatom kegyelm., hogy az Eger völgyén mind egy ember vette meg az bőrt, kitől én megvettem és immár száz forintot adtam meg benne. És immár kétszáz vala együtt benne. Tudja kegyelm., hogy ott jó bőr esik, és jóllehet elég drágán vettem, mert hetven forintot vettem százat, de ott jó bőr esik és könnyebben iktatódik el-fel, hogy nem mint Debreczen felől avagy egyebünnet.

István deáknak az borom felvitelére hatvanegy forintot adtam, költ is az káromra, mig mi számunkra volt, kit István deák feljegyzett.

Továbbá az marha felől ír kegyelm. micsoda marhát kellene kegy. hozni. Az Troppai gyolcs elkelt, az gyapot gyolcsban igen kevés költ el, az gallerben semmi nem kelt, sem az kék fonalban. István deák megmondja kegy. micsoda marhát kelletik venni. Papiros semmi nem kelt. Egy zsák borsot vittem volt és az én magam sáfrányát, az elkelt, az borsot tizenhárom fertonával adtuk, az sáfrányt ötödfelen. Azert az bors elkel és jó sáfrány melléje. Egyéb aprolékot megérti kegy., mit kelletik az bolthoz hozni, István deák is megmondja. Posztót kegy. az bolthoz egyebet ne hozzon, hanem purgamált és stametot és valami olasz posztót. Az Kyzniczert értem hogy megvették. Az boltból kiköltöttem az patikárost, azért kegy. az legényt az bolthoz küldje alá mennél hamarébb lehet. Mostan is irt Illés deák, hogy az marhát jobb volna Vác felől alákülden.

Azért érte leszek, hogy haza szabaduljunk onnat. Jóllehet az adósokhoz semmit sem bizom. Mert mind azt vetik, hogy nem árulhatnak, hanemha onnat Debreczenből hoznának valami pénzt, két levelet is küldtem Illés deáknak Miskolczról, azoktól, kik Nagyboldogasszony napjára oda mennek. Mert innét senki nem mer menni. Mert ő maga megmondta, hogy eladta az marhát az kestewl (?) megválva. Jóllehet akinek adta volt, az a marhának valami részét elvesztette.

Ha penig történnék, hogy kegy. pénzt nem küldhetnek, ez mulatatja el, hogy avagy nem vehetek az adósoktól avagy hogy nem lesz kívül

küldenem. De ha kegy. egyéb dolgát elvégezi, kegy. azért ott ne mulasson, hanem abból fizessen kegy., a ki vagyon az az barom árából. De az barom eladására úgy gondoljunk, hogy az barom dolga úgy vagyon, mint az skariáté, hogy néha jobbnak tetszik, néha alábbvalónak.

Továbbá Zikzai András elment oda fel, egy nap ment én előttem el, négyszáz ökrét, monda az bátya, hogy el-felvitt, azért kegy. gondoljon reá. És kegy. hallgasson hozzá, mikorra az barom feljut, hogy kegy. jöjjön eleiben Ujvárig. Mert Zikzai András egy pénzt sem adott meg énnekem az posztó árában.

Továbbá írja kegy., hogy az én kezesem Nagy István ott volt Sellyén. Azért kérem kegy., kegy. írja avagy szólna Balás urammal, *Ziraki Balásval*, hogy ő kegy. venné meg rája az adósságot, lám ő kegy. vagyon mind adós levelünk, mind az király parancsolatja, ha pedig az parancsolatnak ki tölt volna ideje, ottan váltson (egy szó olvashatatlan) helyében.

Lanser János kért vala tőlem hatodfél forintot tőlem, mikor itt vala, költségnék. Kegy. keresse meg István diákkal tőle, mégis jó leszén költségnék. Isten tartsa meg kegy. Cassán kelt Szent Lőrincz nap előtt való szeredán. 1558.

Laurentius Jakos
civis Cassoviensis.

Kivül: Ez a levél adassék Zewcz Ferencznek, cassai polgárnak, nekem jó urannak és atyámnak.

Mérey Mihály levele a kassai tanácshoz.

Prudentes et circumspecti domini, amici nobis observandissimi. Salutem et officiorum nostrorum commendationem, quoniam annis superioribus, tempore videlicet obsidionis arcis Agriensis egregius dominus *Blasius Zyraky*, nunc servitor filiae meae, relictæ magnifici olim domini Gasparis de Sered etc. dicit se cum in ista civitate Cassoviense functus fuisset officio vicecapitanei apud magnificum olim dominum Georgium de Sered etc., dedisse cuidam concivi Dominationum Vestrarum Laurentio Kys alias Jakws certam summam pecuniae, qua de re etiam D. Vestris constare dicit. Cumque eandem summam pecuniae ab eodem Laurentio Kys rehabere nequiuisset, tandem in principio istius anni praesentis. 1566, cum a magnifico olim domino Gaspare de Sered, genero nostro ad Makowycza vocatus fuisset, exindeque ad Bwdamér venisset, extunc ibi eundem, dominus Blasius Zyraky pro reddenda tali summa pecuniae serio admonuisset ac tandem ad petitionem et intercessionem dominorum Andreae Bathory de Nagyagy Bathor et Pauli Akay aliorumque familiarium dicti olim domini generi nostri idem dominus Blasius Zyraky obtulisset se, ipsam summam pecuniae usque festum beati Georgii martyris proxime praeteritum ipsi olim Laurentius Kys expectatur. Et ipse Laurentius Kys ex adverso promisisset et se coram dictis Andrea Bathory et Paulo Akay aliisque eidem domino Blasio Zyraky obligasset,

quod ipse videlicet sine ulteriori dilatione ipsam pecuniam sibi in praescripto festo sancti Georgii proxime praeterito deponere vellet, quam nisi deposuerit et integre persolverit, tunc dominus Blasius Zyraky habeat potestatem domum et bona sua tam mobilia, quam immobilia in ista civitate Cassoviense habita ad valorem usque ipsius summae occupandi et pro se usurpandi, super qua sua obligatione etiam literas suas obligatorias ad duas partes sectas ipsi domino Blasio Zyraky dedisset, hoc etiam addendum, quod si uxor aut liberi vel consanguinei sui ipsum dominum Blasium Zyraky ab occupatione bonorum suorum prohibuerint, tunc ipse dominus Blasius habeat potestatem cives istius civitatis Cassoviensis arrestandi pro tali debito suo. Cum autem ipse Laurentius Kys dicatur per immanes tartaros sublatus esse, rogamus D. Vestras velint ipsi domino Blasio Zyraky ob respectum communis iustitiae et etiam intuitu amicitiae nostrae omni auxilio adesse et efficere, ne damnum aliquod hac in parte patiatur. Quod nos D. Vestris in maioribus regratificari studebimus. Quas feliciter valere optamus. Datum ex castro nostro Eberharth 5 Decembris 1566.

Michael de Mere, locumtenens Officii palatinalis regni Hungariae ac sacratissimae caesareae et regiae maiestatis consiliarius etc.

Alatta Mérey kezével: Idem *Michael de Mere* amicus deditissimus manu propria.

Kivül: Prudentibus et circumspectis dominis, iudici senatuique civitatis Cassoviensis etc. dominis et amicis nobis observandis.

Alatta más kézzel: Exhibita 1567.

(Eredetije papíroson, zárlatán piros gyűrűpecséttel, Kassa város levéltárában 2820 sz. a.)

Tanácsvégzés.

1568. Die 22. Martii. Sigismundus Paczoth inclyto senatui misit literas, quibus impedire conatur aestimationem de bonis Laurentii Kis Danieli gundelfinger fiendam. Dicit, domum illam esse nobilis pueri et relictam Laurentii Kis tanquam inquilinam esse in domo, ratione cuiusdam compositionis praeterito anno inter ipsam dominam et *Blasium Zyraky* factae. Senatus dicit hanc aestimationem non impedire compositionem cum *Zirakio* factam.

(Kassa város jegyzőkönyve.)

Tanácsvégzés.

1572. Notandum, quod egregius Blasius Literatus *Zyraky* etc. cum egregiis Francisco Keczer et Sigismundo Paczot veniens in conspectum senatus, postulabat, ut in domum et alias haereditates hic et in territorio istius civitatis existentes, quae Elizabethae relictae Laurentii olim *Jakus* praefuissent et iam optimo iure et vigore literarum transactionalium ipsum *Blasium* praecise et liquide concernerent, medio duorum civium induceretur sat., a tanács kijelenti, hogy a törvényes introductio már *néhány éve* megtörtént s *Sziráky* a törvény erejénél fogva birja Lőrincz javait. Actum 22 Januarii anno 1572.

Kis (Jakus) Lőrinczné folyamodása.

Tisztelendő bíró uram és tanácsbeli uraim. Nyilván vagyon ti kegyelmeteknél az minő adóssággal az én szegény megholt uram tartozott *Ziraky Balásznak*, tudniillik kétezer forinttal, arra tett is tilalmat, mely az város könyvében is beírván vagyon, engem ő az ő édes beszéde által arra hajta és vőn, hogy minden örökségemet nekie kelleték kötnöm, nem volt olyan tanácsadóm, ki énnékem akkor olyan tanácsot adott volna, hogy ne miveljem, mert az város törvényének ellene leszen, ha valaki arról megintett volna, bizony megköszöntem volna, én magamnak is asszonyállatnak lévén, nem volt annyira eszem és gondolatom, hogy azt megtudtam volna gondolnia, hogy én az város ellen abból véténék, hanem ő azt mondta, hogy azért mivelletti velem azt a kötést, hogy ha más adósok támadnának, kiket én nem tudnék, azok ellen meg akarna engemet tartani az örökségben, én úgy hajlék reá, hogy magamnak könnyebbséget találjak az ő szava által és én tőlem az örökséget meg nem fosztja, de nem hogy meg nem foszta, hanem annak fölötte örökké való táskát ada nyakamba és földhöz vere, mert nem csak örökségemtől, hanem annak fölötte minden marhámtól megfoszta. Könyörgök azért ti kegyelmeteknek, mint atyáimnak az hatalmas istennek színe láttatókért, kegyelmek ne nézze ebből az én balgatagságomat, hanem tekintse meg az istennek irgalmasságát, kit parancsol az megnyomorultakhoz és szegény özvegyekhez és vegye el rólam kegyelmek reám való hallgatagságom miatt esett neheztelését és adja meg kegyelmek az város igazságát, mellyel én is élhessek kegyelmek közt az sok jámborral egyetembe. Mert ha énnékem akkor oktatóm volt volna, nem jutottam volna ez nyomorúságba, az város ellen sem vétettem volna. Mely nyomorúságomat és kárvallásomat ha kegyelmeknek ellene nem volna, írásomból is megérthetné, kinek jobb részét bejegyzettem, az mi eszembe jutott benne, kikbe estem az ő szavához való bízombá. Azért mégis könyörgök kegyelmeknek az élő istenért ne nézze kegyelmek az én balgatagságomat, hanem cselekedjék irgalmassággal velem kegyelmek ilyen módon megnyomorodott szegény árva özvegy asszonynyal, legyen minden irgalmassággal hozzám. Annak fölötte ezen is könyörgök ti kegyelmeknek, mint Isten után való atyáimnak, hogy ennek kivüle az minemű dolgokban kegyelmek ellen vétettem volna, az Uristenért megbocsásson kegyelmek. Az hatalmas Isten áldja meg mind fejenként kegyelmeket mint tisztelendő atyáimat. Kegyelemtektől kegyelmes választ várok.

Az néhai nyomorodott

Kws (= Kis) Lőrinczné.

Atalia Cromer Lénárd jegyző kezével: Kis Lőrinczné petit jus civile die 1573 die 14 Maii, sed differtur et nulla significatio impetrationis.

(Eredetije Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

1579.

Én *Zyraky Balázs* Almasy, adom mindeneknek tudtára ezen levelemnek rendibe, hogy én Cassán az minemű majorházam volt az alsó hostátba és ahhoz való földeket, réteket és egy szőlőt, kit kis szőlőnek hívnak, kiket Paczyotth Zsigmond uram sógorom egynehány esztendőttől fogva birt, köztünk való végezés szerint, melyről levél is költ volt köztünk, adtam az tisztelendő nemes uraimnak Geonczy Zabo Györgynek, Nytray Máténak, Zabo Benedeknek, kassaiaknak 525 tallérba és ilyen ok alatt, hogy ha valaki őket, ez felől megírott jó uraimat, barátimat megbántaná és háborítaná és el akarná tőlük elvenni, tartozzam minden haladék nélkül el felől megfizetett 525 tallért megadnom, az miképpen az kassai bíró uram előtt reá feleltem Eöttves Lőrincz uram előtt, viszontag ő kegyelmek is minden örökséget az én kezembe tartozzanak adni és ha valami épülést tennének ez felől

*) eppeólest.

megirt örökségen, azt is tartozzam megfizetnem Istennek igazsága szerint és az Kassa városának régi módjok szerint. Ennek nagyob bizonyására adtam az én levelemet, megerősítvén szokott czímeres pecséttemmel. Kelt Nagy Idán augustus hónap nyolczad napján 1579.

Kívül: Exhibita inclyto senatui civitatis Cassoviensis in iudicio die 11 Martii. Anno 1580.

(Eredetije Kassa városa levéltárában 3544. szám alatt.)

1580.

Tisztelendő bíró uram és tisztelendő nemes uraim. Értjük, hogy Kristóf uram vér szerint való szomszédságnál szőlőt, szántóföldeket és rétet akarna keresni, kinek felelete ellen azt mondjuk, hogy ez *Zyraky Balázstól* vett jószágban sem szőlőt, sem szántóföldet, sem rétet nem kereshet, mert még ez jószág nem osztatott meg köztünk, nem sequestrálták bizonyos árú szerint három fele, hogy csak Zabo Benedeket kereshetné érette vér szerint való szomszédságnál. Ez jószágot pedig nem distinctim adta mi nekünk, hanem együtt, qua liga et condicione adta, az *Zyraky Balázs* levele megmutatja.

Ahol pedig ily temere azt mondja ő kegyelme Kristóf uram, hogy oly titkon cselekedtünk volna, ezt ő kegyelmétől nem érdemlettük volna, ez feleletében indebite vexál, mert mi oly titkon nem cselekedtünk, az mint mondja, ennek törvényét is várjuk, mert minekünk kisbbségnek tetszik ez ő kegyelme felelete. Emlékezhetik ő kegyelme Lőrincz uram, ő kegyelme előtt voltunk, az minemű conditióval adta *Zyraky Balázs* minekünk, ő kegyelme hallotta, kiről kezeirását és pecsétes levelét is adta, mi ahhoz tartjuk magunkat, hogy ha valaki minket háborgatna, tehát leteszi az mi pénzünket. Azért mi ez jószágért distinctim senkivel perleni nem akarunk, hogy mi ez perben sponte adunk magunkat az végezés kívül semmiképpen nem cselekedjük, senkitől sem várjuk mástól

pénzünket, csak *Zyrai Balázstól*, mi perrel nem vettünk jószágot, perrel sem akarjuk elidegeníteni, sem Zyraky Balázstól, sem magunktól. Ha perelni akar, pereljen *Zyrai Balázsszal*.

Ahol pedig azt mondja, hogy minden jószághoz az vér és szomszéd közelb az idegennél, akkor hol volt Kristóf uram, mikor *Zyrai Balázsnak* kezében adták ez jószágot, akkor sem szomszedság, sem vérség nem állhatott Zyraky ellen. Ahol pedig azt mondja, hogy ez józággal meg nem kínálták, azt mondjuk erre, hogy kínálták, más az, hogy meg is kiáltották, hogy az kinek kell, eladják, senkinek akkor nem kellett.

Ahol pedig azt mondja, hogy sem áldomás italra vagy áldás-pohárra nem hívták, sem hírré nem tettük az áldomás italt, várja el ő kegyelme és mikor áldomását isszuk, ő kegyelmét is reá hívjuk. De még ez ideig annak áldomását nem ittuk.

(Eredetije Kassa város levéltárában Ad nr. 3567 ex 1580 jel alatt.)

KEMÉNY LAJOS.

B. KEMÉNY ZSIGMOND SZILÁGYI SÁNDORHOZ.

1852.

1. A' rendőrség csak azon szempontból ellenzé a lapkonczzessziót, mert *felesleges*, miután van szépirodalmi; Lamotte egészen ellenkező véleményt küldött a' herczeghez s bizton reméli sikerét.

2. A' következő előfizetőket küldöm. A teli ívesek Bethlen Jánosné-tól kezdve, még a pénzt nem szedték be s én restellem sürgetni. Majd elküldik.

3. A magához e' levélben küldött ívek közül az egyedüli fontos, t. i. Dozza, a közelebbi gyorskocsin küldi el a' pénzt.

4. Nekem pénzre levén rögtön szükségem, a' regény árrából 40 forintot, mihelyt megérkezik szerezzen össze és hozzan el. Én 50rőt nyugtatványozom a Somsich' és Szirmay' ívét beszámítván, melyekről a' pénzt vettem.

5. Maga engem egy kevésbé kompromittált Szamvöld irányában; mert megirá a' feltételeket, melyek mellett hajlandó lenne az a' Kemény Domokos' munkáját átvenni; — ő azonban állítja, hogy maga nem is ilyenforma feltételekről beszélt vele.

6. Mihelyt hazaérkezik rögtön jöjen hozzám.

barátja
Kemény

(Borítékja nincs.)

(1852) Jun 2kán.

Édes Szilágyi!

Már hozzáfogtam a' novellához, mely 3 ív alig lesz. A' határ-időre majd elküldöm.

Alkunk volt ívétől 40 pengő. Ebből 60 pengőt holnap reggelre, kérem, hozzan el. A' másik hatvan pengőt — vagy aránylag kevesebbet — átadandja a' kiszedés bevégezésekor.

Kemény.

Kivül: Ifj. Szilágyi Sándor urnak.

(Az egész levél czeruzával van írva s piros pecséttel volt lezárva.)

(1852. július 7.)

Édes Sándor.

Hogy nagy sulya ne legyen leveleimnek, mi a' befogásnál is alkalmatlan, a most magához indított öt előfizetési ívet két levélre osztottam fel, 's mindkettőt ma, az az jul 7kén tevém postára.

barátja
Kemény

Édes Sándor!

Reméllem kapta már első leveletem az ívekkel.

Most küldöm a másodikat azon kéréssel, hogy a' beléje zárt ívekből *egyét* czimezzon Basanovits Róza kisasszonynak, vagy asszonynak (mert nem tudom) Gyulára; mást pedig Sarfitszky Rozának *Zentára*, ki a' Férj és Nőre 13 példányra előfizettetett, — s egyszersmint írjan nekik szép bokokat nevemben s ha tetszik a' maga nevében is. Az apja számára ígért novellát 20ka előtt lehetlen átadnom; ezért az öreg ur egy keveset neheztelt is. De egyébiránt a' késés miatt engedtem el a honorariumból.

A' két kisasszonyhoz írandó levélért a' a' Markok díját idezárva küldöm.

Válaszoljan nekem, kérem.

barátja *Kemény*

(Boritékja egyik levélnek sincs.)

(1853) Sept 14ken.

Édes Sándor!

Gyulaynak, idvezletem mellett, mondja meg, hogy Pákh itt van, és a Szépirodalmi lapok szerkesztését, mint látszik, Vas Gereben fogja átvenni, ha másként rendezni nem lehet.

Regényemből még hat ív nyomatlan és kettő meg sincs írva; de holnap már az íráshoz fogok, 's hiszem, hogy a' hónap végével, vagy a jövőnek első napjain munkámat a közönségnek kezébe adhatom.

Gyűjtött-e sok előfizetőt?

Ha vannak, azoknak *egy részt* kérem küldje 24kig be; mert két kötet nyomtatási árát ígértem akkorra kifizetni, s jelenleg a' cassaban 93 forint van.

A' más részét az előfizetőknek majd rendre később fogja kézbesíteni. Miért ül Gyulay annyit Kecskeméten? ¹

¹ Lásd Arany J. levelezése I. 314. l.

Mi is szeretnénk egy havi iratot megindítani.

Talán kapunk rá engedélyt.

24-re szerezzon egy kevés pénzt.

barátja *Kemény*.

Kívül: Szilágyi Sándor tanár urnak. Kecskemét.

(Az összehajtott levél zöld viasszal volt lepecsételve. E pecsét kétfelé törve rajta van a levélen s mellette veres viaszba nyomott kétfejűsasos pecsét, melynek köriratából ennyi olvasható: KETSKE . . . A 6 krajczáros postabélyegen: *Pesth 14/9*; a pecsétes oldalon: *Kecskemét 15/9* bélyegző nyomata. Amaz négyszögű, emez kerek.

Édes Sándor!

Pest decz 15kén (1853)

Megütköztem kívánságán.

II Jakab óta senki sem vette azon jogot magának, hogy a' criminalis codexben kifejezett valamelly bűntény elkövetésére *engedélyt* adjon Péternek vagy Pálnak.

A' mostani században királyok sem tesznek ilyet, nehogy hivatalnokok tennének.

Az ember szokott p. o. Duellálni a' maga fegyverével vagy a' máséval. E' tényt a' helybeli rendőrség észre veszi, vagy *nem veszi* észre.

Az azonban a' világ végéig sem történik meg, hogy a' kormány *engedélyt* adjon, sőt az sem, hogy p. o. a' Pesti politzia a' Kecskeméti-nek írjon az *észre nem vétel* iránt.

Ily dolgokat otthon kell igazítani és csendben. De talán igen hosszason mulattam e' tárgyon.

Ürményi a' folyó hó 27kén jön Pestre.

Bulyoczkyné már nem beteg.

Regényeimből ma küldöttek hozzám 150 bekötött példányt.

Nem éreztem jól magamat, 's csak azért kellett válaszzommal késni.

barátja
Kemény

Kívül: Szilágyi Sándor tanár urnak. Nagy-Kőrös.

(Az összehajtott levél zöld viasszal volt lepecsételve. A 3 krajczáros postabélyegen: *Pesth 16/12*; a pecsétes oldalon: *Nagykőrös 16/12* bélyegző nyomata. Mindenik kerek.)

Péntek, (1857. márcz 20)

Édes Sándor ur!

Holnap megyek (a' délutáni vonattal) Kőrösre, s vasárnap délutánig ott fogok mulatni. Pfeifer is jön velem. Vagy önhez szállunk; vagy Aranyhoz,¹ a' szerint a' mint kevesebb alkalmatlanságot okozunk

barátja
Kemény

Kívül: Tek. Szilágyi Sándor tanár urnak, Nagy-Kőrös.

(Az összehajtott levél piros pecséttel volt lezárva. A két darab 3 krajczáros postabélyegen: *Pesth 20/3 Abends* bélyegző nyomata. A nagykőrösi bélyegzőn a számok nem látszanak.)

¹ Lásd Arany J. levelezése I. 415. 1.

IRÓI SZERZŐDÉSEK.

Atyám, id. Szinnyi József nagybecsű kéziratgyűjteményének érdekes darabjai közé tartoznak azok a szerződések (s egyéb szerződés-szerű iratok), melyeket a múlt század ötvenes éveiben az írók Müller Gyula kiadóval kötöttek. Ehhez a becses gyűjteményhez atyám 1883-ban jutott, mikor Müller Gyula könyvkereskedése feloszlott s írásait láda-számra megvette egy antikvárius. Atyám ez írások közt kutatva találta e szerződéseket, melyeket az illető antiquariustól egyéb autogram-mokkal és könyvekkel együtt megvásárolt s így megmentette az elpusztulástól az akkori irodalmi viszonyokra annyira jellemző s életrajzi szempontból is érdekes irodalomtörténeti dokumentumokat.

E kb. 100 darab szerződés közül mutatok be itt néhányat szó- és betű szerinti másolatban.

1.

Pest, 14. November 1854.

Tisztelt Müller Úr!

Fölkérem önt költeményeim kiadására, melynek teljesítését azon reménnyel támogatom, melyet ön bennem támasztott többrendbeli vála-kozásával (sic). Ösmervén tehát önben ezen derék szellemet, mely lel-kesíti a fiatal magyar irodalom előmozdítására, további rendelkezése végett körülbelől hét nyomtatott ívre terjedő költemény füzetet fogok kézbesíteni, azon kikötéssel: hogy, úgy a nyomtatási, mint egyéb költ-ségeket levonván, a fönt maradt tiszta jövedelemnek egyharmad részét sziveskedjék részemre számítani.

Maradván önnek egész tisztelettel szolgálja

Balogh Zoltán. ✓

U. i. Azon esetre pedig: ha a költség nem találna bejönni az eladott példányokból a költségnek felét magam fogom fedezni: *mire ezennel kötelezem magamat.*

Balogh Zoltán. ✓

[Régi összehajtogatott levélforma, kívül: T. cz. Müller Gyula Úrnak teljes tisztelettel, Helyben. Címzéssel és pecséttel. Az egész Balogh kezeirása.]

2.

Müller Gyula Úrnak.

Pesten.

Fölszólíttatván ön által az »Ördög naplójának« 1857.-rei meg-írására is, ezennel kötelezem magam, miszerint — f. é. Junius 20-ikára négy nyomott ívre terjedő kéziratot — a múlt évihez — tartalom és

minőségre hasonlót, — és chez a szükséges humoristikus felhívást, önnek oly módon elkészíteni, miszerint a nevezett napon és a kézirat átvételével ön nekem a múlt évben meghatározott tiszteletdíjt 80 pfrotot lefizetendi. Oly feltétel alatt azonban, miszerint ön Goldbach et Comp. vagy is a »kék macskához« című regényemet a következő egyesség alatt tőlem örök áron megveendi: 1) A kézirat átvételével ön nekem egy *tavaszi kabát, mellény, és nadráért*, jót álland, — melynek értéke az *Ördög Napló* által kapandó tiszteletdíjből lehúzatik. 2) A Goldbach et Comp. vagyis a »kék macskához« — tiszteletdíjában ön nekem, ugyancsak a kézirat átvételével 40 azaz negyven pfrotot, — f. é. Márczius 15-ikéig ismét 40, azaz negyven pengő forintot, és ha én önnek a regényhez rajzolandó 15 képet átadok, még 20, azaz húsz pfrot fizetend.

Egyszersmind bizonyítom, hogy a fenemlített negyven pengő forintot mai napon készpénzben felvettem.

Pest, Márczius 6. 1856.

Beöthy László.

A hátra levő 40 p. frtot, és azonkívül 34 pfrt áru ruha neműt mai napon átvettem.

Pest, 1856. Ápr. 11.

Beöthy László.

Mai napon előlegezésül 5 frt 40 p. kr. felvettem.

Ápr. 30. 1856.

Beöthy László.

[Az egész Beöthy keze írása.]

3.

Müller Gyula úrnak, Pesten.

Pest, Augusztus 29. 1853.

Ezennel önnek kijelentem, miszerint, »Nesze semmi fogd meg jól« című humoristicai gyűjteményemet, egyszer mindenkorra mint *sajátját* örökösen átadom kötelezván magamat, a még hozzá szükséges kéziratokat, és a bejött jellemzés végett elítélendő kéziratokat, Sep. tizenötikig (sic.) f. évben tökéletesen átadni.

Ön köteles nékem a még hátra levő honorarium fejében 80 nyolczvan pengő forintokat, a kézirat átvételével azonnal *kifizetni*.

Kijelentem ezennel, hogy ezen fönt nevezett művet, senki másnak *önön kívül* kinyomatni nem szabad.

Beöthy László.

Az egész összeget 80 nyolczvan frtpöt, föntnevezett munkámért fölvettem. Pest, szept. 3. 1853.

Beöthy László.

[B. saját kézírata.]

4.

Müller Gyula úrnak

Beöthy László

Pest, 1855. oct. 6.

Ezennel örök sajátul átadom Önnek »*Cholera csöppek*« című egy füzetes kéziratomat, melynek tiszteletdíját Öntől felvettem.

[Beöthy L. keze írása.]

Beöthy László. ✓

5.

T. cz. Müller Gyula úrnak

Ezennel fölkérem önt husz ívre terjedő két kötet beszélyemnek kiadására, egyszersmind kijelentvén, hogy az érette kikötött tiszteletdíjt hiba nélkül kezemhez vettem, s így e beszélyekhez jogot véglegesen önre ruházom át.

Pesten, April 6-án. 1855.

[Balázs S. keze írása.]

Balázs Sándor. ✓

6.

Szerződés.

Alolirott szerző eladok Müller Gyula pesti kiadó könyvvarus úrnak »*Frescoképek*« című munkám 3-ik kötetéből 200 azaz kétszáz példányt, tartozván Müller Gyula kiadó könyvvarus úr ezen kétszáz darab könyvért szerzőnek jelen szerződés aláírásakor egyszer mindenkorra 100 azaz Egy száz pengő forintokat fizetni, s a könyvek darabját rendes áránál egy pftnál drágábban nem adni, és kötelezvéni magamat:

1-szor. A kétszáz darab könyvet a szerződés aláírása napján Müller Gyula kiadó könyvvarus úr könyvkereskedésébe szállítatni.

2-szor. Azon esetre, ha Müller Gyula kiadó könyvvarus úr ugyan e munkából jövő 1852-ik évi márcziusi vásár végéig 100 példányt el nem adna, nevezett könyvvarus úr kívánságára minden fennmaradt példányt 50 száztoli áron készpénzfizetés mellett vissza vásárlani, s a jelen szerződés aláírásakor felvett 100 azaz Egy száz pftok használatáért mai naptól kezdve a számadás napjáig hatos kamatot fizetni.

Alolirott kiadó könyvvarus a fennebbi feltételek mellett átveszek Bernáth Gáspár úr »*Frescoképek*« című munkája 3-ik kötetéből 200 azaz kétszáz példányt.

Jelen a felek használatára két egyenlő példányban kiadott szerződés pontjainak szigorú megtartására kötelezzük magunkat. Kelt. Pesten, Okt. 25. 1851.

Bernát Gáspár. ✓

az illető 100. pftot átvettem.

Müller Gyula.

Bernát

[Idegen kéz írása. A kelet s a záradék Bernát írása. Az aláírások természetesen az illetőké.]

7.

Szerződés.

Alolirott szerző eladom »*Freskoképek*« című költeményeimet negyedik kötetett pesti könyvvarus Müller Gyula úrnak egyszer mindenkorra; 100 pft azaz egyszáz pengő forintokért, tartozván kiadó könyvvarus a vétel összeget 100 pft, azaz egy száz pftokat a szerződés aláírása alkalmával lefizetni.

Alolirott szerző Bernát Gáspár Úr a kéziratott folyó év Május első napján a kiadó könyvvarusnak átadni köteles.

A borítékhoz szükséges fametszetett a *Szerző Úr* ön költségén csináltatja.

A javítást (Correctur) Bernát Gáspár Úr fogja teljesíteni.

Alolirott kiadó könyvvarus Bernát Gáspár Úr fenebb czimzett költeményeit, ugyancsak a fenebbi feltételek mellett sajátommá teszem.

Jelen Szerződés megtartására mindkét fél egyenlően kötelezvéen magát, a Szerződés használatl végett mindkét félnek egyenlő párban kiadatott.

Pest, Mart. 20. 1852.

Müller Gyula,
mint tulajdonos.

A fentebbi egyezkedésben kikötött
100. pftot kezemhez vettem.

Bernát Gáspár.

Bernát Gáspár

[A szerződés Müller Gy. kezírása, a kelet és záradék Bernaté, az aláírások az illetőké.]

8.

Pest, Máj. 8. 1856.

Kedves barátom!

Hozzámi kérelmed folytán szerencsém van neked válaszolni, miszerint folyó év August. 1 napjára kötelezem magamat részedre az általam szerzett vagy szerzendő eredeti anekdotákból 12. nyomtatott ívre terjedő kéziratot átszolgáltatni, mit te tetszésed szerint használhatsz.

Szinte a folyó hó 20-ára küldendek naptárad részire egy freskó kéziratot.

Ezen dolgozataimért járandó 120. ez. ftból mai napon átvettem 40. pftot; a hátralevő 80. pfor a 12. ívből álló anekdota gyűjtemény átadásakor fogom tőled átvenni.

Bernát Gáspár.

Mai napon, azaz f. év Jul. 9-én.
ismét felvettem 20. pftot.

Bernát Gáspár.

[Összehajtogatott levélforma: »t. cz. Müller Gyula úrnak Pesten« czimzéssel; B. G. kezírása.]

9.

Kedves barátom!

Azon irodalmi válatra nézve, melyről beszélgeténk, fogadd e sorokban tervemet, és ha helyesleni fogtad: közöld véllem szíves válaszodat.

»*Lavotta híres zeneművész élete és kalandjai*« című kéziratomat kész vagyok neked eladni, az általam köre nyomandó arcképével és 1797.-ben írt zeneszerzeményével együtt.

Föltételim következők,

1° Munkámért 400. ezüst ft. honoráriumot kérek, melynek fele most, másik fele pedig kérdéses munkám 1000. példánya elkeltével volna fizetendő.

2° 20. tisztelet példányt, melyből a hírlapszerkesztőket tartozom kielégíteni kérek tőled annak idejében adadni.

3^{or} Az előfizetési iverk magány kezelését magamra vállalom, egyszersmind két hírlap útján fogom azokat közönség elé juttatni.

Az arckép és zenedarabok lemásolandása után az eredeti képet és kótákat magam részére fogom visszatartani.

A kézirat, arckép és zeneművek iránti jogot végkép reád ruházom.

Pest, Jan. 28. 1857.

barátod

Bernát Gáspár,

T. cz, Müller Gyula úrnak

Pesten.

Müller Gyula úrnak.

Lavotta című kéziratomért a köztünki egygyesség nyomán meghatározott 400. ft. honorarium felét, azaz: 200. pftot kezeimhez vettem.

Pest, Febr. 3. 1857.

Bernát Gáspár.

Ismét fölvettem 50. ez. forintot.

Pest, Apr. 8. 1857.

Bernát Gáspár.

Ismét fölvettem 10. pftot.

Pest, Máj. 1. 1857.

Bernát Gáspár.

[Az egész egy összehajtogatott levélen. Kivül: »t. cz. Müller Gyula úrnak Pesten. B. keze írása.]

10.

Pest, Okt. 22. 1857.

Gyula pajtás!

A köztünk történt szóbeli egyezkedés folytán e levelem által következő pontok felől biztosítlak, melyeket annak idején teljesíteni becsületbeli kötelességemül ismerendem.

1^{ör} *Lavotta élete* című munkából 50. példányt mint tulajdonodat szabad rendelkezésed alá köteleztetem adni.

2^{ör} Ugyan ezen munkából 200. példányt könyváruosi kezelésed alá fog általam adatni, azon föltéttel, hogy e műből más könyvtáros rajtad kívül nem részesülhet mint könyvkezelő s árus.

barátod Bernát Gáspár.

Tudtodra adom egyszersmind, hogy Lavottára begyűlt 64. előfizetési pénzek összesen 85. ft. nekem kifizettetvén: az illető előfizetőket én tartozom példányokkal vagy bár miuton kielégíteni.

Bernát Gáspár.

[Cimeres levélpapírosom. B. kezeirása.]

11.

Szerződés.

Mely alólirottak között következőkép köttetett, ugymint:

1^{ször}: Én alólirott szerző oly alakot számítva mint minő »Két év egy ügyvéd életéből« eladok Müller Gyula kiadó könyvtáros úrnak novelláimból 24 azaz huszonnégy ívre való kéziratot egyszer mindenkorra és örökáron, öszvesen 200 azaz kétszáz p. forintért, mely öszvegből vevő könyvtáros úr 100 azaz: egyszáz p. ftot jelen szerződés aláírásakor, 100. azaz: egyszáz p. ftot. pedig f. évi Május 30-án kezemhez lefizetni tartozik; — én ellenben köteles vagyok a jelenleg eladott kéziratot kiadó úrnak jelen szerződés aláírásakor kézbesíteni.

2^{ör}: Alólirott könyvtáros és kiadó szerző úr novelláiból 24 azaz huszonnégy nyomott ívre való kéziratot ezennel örök sajátjává tesz, s a főlebbi feltételeket egyetemben s egyenkint elfogadja.

Jelen mindkét szerződőt egyiránt szigoruan kötelező szerződés a felek kölcsönös használatára két egyenlő példányban kiadatott.

Pest, Május 9-én 853.

Degré Alajos
szerző.

Müller Gyula
kiadó.

A szerződésben kitett száz pengő ftot, előlegesen felvettem.

Pest, Május 9-én. 853.

Degré.

A hátra levő száz pgő ftből mai nap husz pgő ftot előlegesen felvettem. Pest, Május 10-én 853.

Degré Alajos.

A mai nap előlegesen felvettem huszonöt pgő ftot.
Pesten, Május 21-én 853.

Degré Alajos.

Mai napon felvettem harmincz pgő ftot.
Pesten, Május 28-án 853.

Degré Alajos.

A szerződésben kitett öszvegből a hátralevő huszonöt pgő ftot felvevén, mai nap egészben kielégítettem.

Pest, május 2-án 853.

Degré Alajos.

[A szerződés idegen kéz írása, a keletet s a nyugtatványokat Degré irta. A legutolsó datum nyilván tollhiba junius helyett.]

Közl: SZINNYEI FERENCZ.

BUDAI ÉZSAIÁS, BAJZA JÓZSEF ÉS TOMPA MIHÁLY EGY-EGY ISMERETLEN LEVELE.

E három levelet Szabó Kálmán, ev. lyceumi tanár adta át közlés végett nekem. Az első levelet Budai Ézsaiás, a történetíró intézte Nagy István hajduböszörményi ref. lelkészhez, fölkérve őt *Funke* Természetrájza harmadik kötetének lefordítására. A fordítás azonban, úgy látszik, nem készült el (Petrik G. csak a Weber Simon fordítását említi 1821-ből). A második levél Bajza József kezeírása s Szabó Károly, későbbi tokaji főjegyzőhöz szól. A harmadik Tompa Mihálynak néhány lakonikus stílű sora a csízi ref. kurátorhoz.

I.

Tiszteletes Nagy Jó Uram!

A' Fő Tiszteletű Superintendenzia, általam, teljes bizodalommal kéri Tiszteletes Nagy Jó Uramat, hogy a' *Funke* Német nyelvonn írt Természeti Históriajából (melynek Első Darabja Debreczeni Prédikátor Tiszt. Tatai . . . , a' Harmadik pedig Tiszt. . . . János Uramra bizódott) a' Második Darabot, Alsó Oskoláink számára, Magyar nyelvre fordítani méltóztassék. Mely Hivatalbeli Jelentésem után, állandó friss jó egészséget kívánvann, teljes tisztelettel vagyok

Tiszteletes Nagy Jó Uramnak

Debreczenbenn, December

15dik napján, 1801.

alázatos szolgája

Budai Ézsaiás m. k.

Kivül: Tiszteletes Tudós Nagy István Uramnak, a' H. Böszörményi Helv. Vallástételt követő Ekklé'sia igen érdemes Prédikátorának, teljes tisztelettel H. Böszörménybenn.

II.

Szabó Károly úrnak.

Önt nekem több ismerősi, és baráti igen jól ajánlották, azért bár személyesen nincs szerencsém ismerni, ezennel tudtára adom, hogy a Kossuth' hírlapjánál alkalmazása leendő vagy a Tárca mellett, vagy mint ujdonság író havonkénti 50 pengő ft fizetéssel. Kérem, tudósítson, elvállalhatja-e és ha igen, e' hónap' 20-dika körül Pesten lehet-e már, mert ekkor hihetőleg elkezdődnek a' foglalkodások.

Kérem, ne mulasztza el, minél előbb felelni.

Pest, június 10. 1848.

Lekötelezettje
Bajza.

Kívül: Szabó Károly úrnak

Tisza-Tokajban.

Pavelkovics tanácsnok úrnál.

III.

Az a kérdés: van-e Csízben Kurátor vagy [nincs]; ha nincs: kurátor: akkor rendelkezem; d[e] van kurátor: annak a kurátornak szo[ros] kötelességévé teszem kötelességet [így] teljesíte[ni], egyszersmind felelőssé minden történhető [hát]ramaradás és kár iránt.

Hanva, nov. 13. 1859.

Tompa Mihály
hanvai ref. pap.

Kívül: a csizi gondnoknak.

Csízben.

Közli: DR. RUHMANN JENŐ.

KISFALUDY SÁNDOR REGÉINEK UTÁNZATAI.

Sok szó esik Kisfaludy *Regéinek* nagy hatásáról s utánzóiról. A nagy hatás kétségtelen s bizonyításra ma már nem szorul, mind-azáltal érdekesnek tartottam a kérdés iránt érdeklődők számára összeállítani a *Regék* verses utánzatait 1818—1836-ig (más irányban végzett kutatásaim csak erre az időre terjedtek). Összevetésüket a *Regékkel* másokra bízom, csak azt említem meg, hogy többnyire »rege« jelzésűek s a *Regék* versalakjában vannak írva kevés kivétellel.

1818. Pap Gábor: *Szösszvár* (önálló kötet).

1823. Balla Károly: *A hétszavú visegrádi ekhó* (Széplít. Ajándék).

1824. Jakab István: *Zsigmond és Lolli* (Széplít. Ajándék).

Pettényi Gyöngyössy János: *A fiatal Árpád a mazarnai barlangban* (önálló).

Malatides Dániel: *Édesi Gergely, vagyis az erkölcs diadalma* (önálló).

1825. Balla Károly: *Csővár* (Aurora).
 Szentmiklóssy Alajos: *Berta* (Hébe).
 1826. Jakab István: *Buda* (Hébe).
 Grynaeus Alajos: *Az emlék-halom* (Széplít. Aj.).
 Balla Károly: *Hősregék a magyar előidőből* (önálló).
 1827. Sz. I. M.: *Rege Korvin Mátyás korából* (Széplít. Aj.).
 Pakróczy János: *Töredékek a szent előidőből* (önálló).
 1828. Németh József: *Köszeg* (Koszorú).
 Czobor H.: *A szerelmesek kútja* (Felsőmagyarországi Minerva).
 Szalay Antal: *A mohácsi sirhalom* (Felsőmagyarországi Minerva).
 Császár Ferencz: *Kemendvár* (önálló).
 Ujj Péter: *Kún történetek* (önálló; van egy régebbi év nélküli kiadása is Nagyváradon).
 1829. Kempf János: *Széphegy Liza* (Urania).
 1830. Kovács Pál: *Józsa és Mantzi* (Urania).
 Kempf János: *A kesergő Teréz* (Urania).
 Szentmiklósi Sebők József: *Klára, vagy a hív némaság áldozatja*. (Urania).
 Aranyosrákosi Székely Sándor: *Mikola Mária* (Aglája).
 1831. B.: *Parlag* (Urania).
 Sz. B.: *A remete barlang* (Felsőmagyarországi Minerva).
 1832. Homokay Pál: *Az elkárhozottak* (Urania).
 W. I.: *A kényszerített házasság* (Felsőmagyarországi Minerva).
 B. I. I.: *Lajos és Lilla* (Felsőmagyarországi Minerva).
 1833. Ma—or L.: *A hirtelen avagy a három kívánságok* (Koszorú).
 I. M.: *Éjszak* (Koszorú; folytatása 1834-ben).
 Sz. D.: *Vándor szellem* (önálló).
 Kapuy Károly: *Sisak* (önálló).
 1834. Kún László és Mandula (Szemere Aurórája).
Átók (Szemere Aurórája).
Ormós László: Szigethvár (Parthenon).
Erdélyi János: Dezsé (Parthenon).
 1835. Lévay László: *A sághegyi váromladék Kemenes alatt* (Koszorú).
 1836. Egyed Antal: *Megváltó* (önálló).
Ellés gyásza (Koszorú).
 B. S.: *Rege. Boldizsár és Márta* (Koszorú).

DR. SZINNYEI FERENCZ.

KÖNYVISMERTETÉS.

1.

Arany János Magyar irodalomtörténete. Közzéteszi és bevezetéssel ellátta Pap Károly. Budapest, Franklin-lársulat, 1911.

Aranyt 1851. október 3-án választották meg Nagykőrösön tanárrá. Október 19-én sajnálattal olvasták leveléből, hogy a tanárságot anyagi körülményei, különösen a messzeség miatt a költőzködéssel együtt járó költség tekintetéből el nem fogadhatja. Erre a nagykőrösi ref. egyház-tanács »átlátván Arany János úrnak a messzeség miatt származható nagy költségét, hogy e tekintetben is az okozandó költsége visszapótol-tassék, azt végezle, hogy utazási és költőzködési költségre 120 ezüst frt fizettetik ki az Egyházi pénztárból«. E határozatnak vele történt közlése után Arany november első felében foglalta el tanári székét. Ez alatt az egy hónap alatt, a mikor elébb le is mondott, azután meg költözött, semmi ideje sem maradt arra, hogy a gimnázium négy felső osztályában tanítandó tárgyai kéziratát elkészíthesse. Mi történt hát? Az, hogy a 7-dik osztály növendékeivel előfizettetett Toldy Ferencznek akkor már sajtó alá adott »A magyar nemzeti irodalom történeté«-re. Ennek az első kiadásnak mind a két kötete címlapján 1851 évszám olvasható, mert még akkor nem volt szokás a mai divat, mi a ponyvák »ebben az esztendőben nyomtattatott« fozslányaival akar versenyezni s egyben arra a korhelynótára emlékeztet:

Tegnap is ma jöttem haza,
Ma is holnap megyek haza!

A kik annak a 7-ik osztálynak voltunk tanulói, 3—4 ívenkint még 1852. február havában is kaptuk ennek az 1851-ben megjelent könyvnek részleteit. Hogyne! hiszen a Horváth Cyrillnek szóló ajánlat is »Pesten, december végén, 1851.« kelt. Ezek az ívek azután Arany utasítása szerint reggettük be azokat a sorokat, szakaszokat, a miket ha a tanár magyarázata érintett is, nekünk nem kellett megtanulnunk. Akkori példányomban ma is jól láthatók ezek a ki-berekesztések s azt is mutatják, hogy Arany, ezeket az első évben megtanultatott részeket később a maga világosabb szövegezésében tanította, most kiadott kézírata szerint,

Mivel Toldy két kötete csak az ó- és középkort tárgyalta, Arany az új és újabb kor irodalomtörténetét kéziratral pótolta. Ez a kézirat — úgy emlékszem — 4 ívnyi volt. Egyes szakaszok címei Balassa Bálint, Bessenyei György, Révai Miklós stb. voltak. A szöveg nem az volt, a mit Pap Károly közzétett. Így például a Bessenyeiről szóló §-ban benne volt ez is:

Mint a fülemile, a mely örömetül
Indíttatva itt-ott zöld ágacskákra ül,
A hajnalnak színét hasadni szemlélvén,
Várja a víg napot, mindig énekelvén,
— — — — —
Így a poéta is stb.

A Révairól szóló § így kezdődött: Révai, a nagy nyelvész stb. Ezt travestálta egyik órán Aranytól felszólíttatva Ágai Adolf így: Nyelvai a nagy révész stb.

Arany lelkiismeretessége is, de az Entwurf is rendszeres dolgot kívánt s ez, ha az 1852/3-dik évre nem, az 1853/4-dikre már bizonyosan elkészült, a mikor az első érettségi vizsgálat tartatott Nagykőrösön.

Hogy Arany maga is csak iskolai dolognak tartotta művét, ez nyilatkozataiból kitűnik. Ma sem lehet egyébként mondani, de azt nem lehet eltagadni, hogy Arany műve s mint minden, a mi az ő tollából került ki, magán viseli az ő keze és esze nyomát. Érdemes volt a kiadásra is, meg arra a lelkesült készültséggel megírt Bevezetésre is, melylyel Pap Károly az Arany nagykőrösi szobra leleplezési ünnepét lelkesebbé kívánta tenni s emlékéit maradandóbbá, mint azok az ünnepről írt hírlapi tudósítások, a melyekben a botlások és képtelenségek egymást érik. Keveset olvasni és sokat írni — ez még lehet virtus: de semmit sem tudni s mégis mindenről írni, ez már — néhai Nyáry Pállal szólva — kettőnél is több. Arany János ha szólhatna, bizonyosan azt a szokott mondását hallatná ezekre is, a mit a siralomházba jutott betyár felesége mondott férje vigasztaló szavaira: »Könnyű kendnek (kendteknek) az akasztófán!« Ha nem is azt, hogy »tüske csiklandozza lógó talpaikat,« de annyit megérdemeltek volna ezek az urak, hogy a vén gulyás pusztai temetésén szerintök részt vett s általok Nagykőrös szűk utcáira beteretlt gulyabeli 1500 barom s 1000 lóból álló szilaj ménes rúgta volna szemök közé a port — egy kis világosabb láthatásnak okáért.

Sz. Á.

2.

Válasz a »Comoedia etc.« bírálatára.

Nem szoktam bírálatokra reflektálni, pedig sokszor igen tanulságos dolgokat lehetne elmondani arról, hogy milyen szempontok vezetnek nálunk a bírálatokat s most sem tenném azt, ha az »Irodalomtörténeti Közlemények« legutóbbi számában megjelent cikkelyben a következőket nem olvastam volna: »...ez a most fölfedezett irodalmi emlék hamis titulus alatt akar belépni az irodalomtörténetbe az első magyar jezsuita

dráma gyanánt, holott nem jezsuita alkotás». Ezen észrevételre akarok röviden megfelelni.

A bíráló teljesen félreértette a Comoedia alapeszméjét, midőn abban vallásos célzatokat keres, mikor az minden ízében *hazafias* irányú s ha van benne vallásos irányzat, az inkább katolikus, mint protestáns. Azok a *benső* érvek pedig, melyeket a bíráló felhoz, éppenséggel nem bizonyítják azt, a mit belőlük kihozni akar. Lássuk azokat egyenkint.

1. Peregrinus, Hollandia képviselője, egy font igazságért jön Erdélybe, hogy azzal hazáját megmentse, mert ott »nagy romlás és pusztulás« uralkodik. De sajnosan hallja Exul szavaiból, hogy ide ugyan hiába jött, mert a fejedelem, a tanácsurak, a rendek s a nép mind rossz úton járnak, mindenütt csak a »Privatum Commodum« az úr. Ekkor Exul tanácsára a papokhoz és professorokhoz fordul, de itt sem talál igazságot s így jut végre a görög kereskedőkhöz, a kiknél pénzért minden kapható. Íme, ez rövid eszmemenete a Comoedia azon részének, melyből a bíráló első érvét meríti s melyből azt a néhány sort is kiragadva, idézi. De Peregrinus szereplése éppen nem bizonyíték a darab protestáns szelleme mellett, mert midőn az »romlás és pusztulásról« beszél, ezt nem vallási szempontból teszi, mert hiszen Hollandia egészen protestáns állam, hanem azon polgári villongásra céloz, mely az orániai és a néppárt közt dúlt; és ha esetleg vallási tekintet vezérli, akkor is elsősorban a katolikusok nevében panaszkodnék, mert ezeket üldözték, ezek voltak az elnyomottak Hollandiában. Nem is azért jött Peregrinus, hogy csak a papok és professoroknál keresse az igazságot, hanem általában Erdélyben, s ezek a többiek közt mint egy osztály, mint egy rend szerepel. S midőn Peregrinus szemükre hányja, hogy a tudományt tőle vették, ezt sem kell csupán a protestáns papokra érteni, mert tudvalevőleg Hollandia a XVII. században általában úgy volt ismeretes, mint a művészetek, a klasszikus tudományok, a könyvnyomtatás hazája. E hivatkozás lehet tehát általános érvényű is.

2. De nem állhat meg a második érv sem, hogy t. i. egy jezsuita nem dicsérheti a protestáns Bethlent vagy Rákóczit; nem állhat meg pedig azért, mert itt ismét nem vallási, hanem politikai tekintetben történik az összehasonlítás. Bethlen és I. Rákóczi idejében ugyanis Erdély hatalmas, gazdag és tekintélyes volt, most pedig Apafi alatt minden megváltozott. Ezt akarja a szerző mondani; s nem vallási tekintetben történik ezen összehasonlítás, mert hiszen e szempontból nincs különbség Bethlen és Apafi uralkodása között, mind a kettő egyformán protestáns volt; s ezért nem volt oka a protestáns szerzőnek Apafit támadni, s viszont politikai tekintetben méltán dicsérhette a jezsuita szerző is Bethlent Apafival szemben.

3. Hogy pedig a szerző azt mondja a jezsuitákról, hogy azok »vizet zavarnak«, ez sem lehet komoly és alapos érv a szerző protestáns volta mellett, mert ez csak hasonlat az erdélyi kereskedő szájában, a ki ezzel valószínűleg az általános felfogásnak adott kifejezést, mely akkoriban a jezsuitákról közzsajon foroghatott, midőn azok Erdélyből törvényileg ki voltak tiltva.

4. A negyedik érvet már maga a bíráló is gyöngének tartja, hogy t. i. a jezsuita szerző a görögöknek eretnek voltukat is szemükre hányta volna. Nem teszi pedig ezt azért, mert nem felel meg a dráma céljának, mely tisztán hazafias eszmékért küzd s csakis e miatt támadja oly kegyetlenül a görögöket. (Mellesleg legyen megjegyezve, hogy a görögök nem is eretnekek, hanem schismaticusok.)

Ilyenformán a felhozott benső érvek közül egy sem állván meg, önként megdőlt a következtetés is, hogy t. i. a Comoedia protestáns mű, vagy hogy az jezsuitaellenes. És miután a *külső* érvekre a bíráló (saját bevallása szerint) nem tud felelni: én tehát továbbra is fentartom ismertetésem címében is kifejezett azon állításomat, hogy a »Comoedia Erdély siralmas állapotjáról« *az első magyar jezsuita dráma*. Erről azonban legjobban úgy győződhetik meg mindenki, ha magát a darabot olvassa el, én tehát szívesen küldök abból egy-egy példányt az érdeklődőknek, ha ezen irányban hozzám fordulnak.

Hogy a bíráló nem értette meg a »Comoedia« célzatát, legjobban bizonyítja az, hogy az egész második részt, mely a görög kereskedők visszaéléseinek igen eleven rajza, allegoriának tartja. Ha ismerné a bíráló az erdélyi levéltáraknak a görögökre vonatkozó aktáit, ha ismerné az erdélyi törvényhozás ellenük hozott articulussait, bizonyára nem szólna így, akkor nagyon is megértené, hogy a görögök beözönlése éppen olyan csapás volt Erdélyre nézve a XVII. században, mint a milyen volt régente az izmaelitáké.

Kifogásolja a bíráló, hogy én a »Comoedia« befejező szövegét Zrínyi »Ne bánts a magyart!«-jával merem összehasonlítani. Miután a hasonlítás a két szöveg *tartalmára* vonatkozik és nem a két mű értéke, az egészen helyénvaló és találó.

Hasonlóképpen egészen jól megérthető »az a furcsán komoly állítás is«, hogy t. i. Johannes Wilhelmus álnév vagy keresztnév, melyhez hozzáteszi a bíráló, »hát ugyan mi lehetne egyéb?« Egy-két sorral alább megtalálhatja naiv kérdésére a feleletet: lehet még *vezetéknev* is.

Azt mondja továbbá a bíráló, hogy ismertetésem keretébe oda nem való dolgokat is felvettem, ilyenek: esztetikai és nyelvi méltatás, szótár, történelem, újabb adatok a jezsuita drámához stb. Sajnálom, hogy e tekintetben nem értek egyet a bírálóval, mert én ezeket a dolgokat nagyon is odavalóknak tartom. Egyedül a latin oktatásra vonatkozó megjegyzésem (összesen 3 sor) olyan, melyre talán reáillik ama megjegyzés, de az is oly csekélység, hogy szóra sem érdemes.

Ezeket tartottam szükségesnek a bírálat lényegére nézve elmondani, ellenben annak lekcicsinylő hangjára egyáltalában nincs észrevételem.

Brassó, 1911 április 24.

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

REPERTORIUM.

- Ady Endre.* Strófák »Buda Halálá«-ról. Nyugat I. 32—34. 1.
Alapi Gyula. A komáromi színészet történetéhez. Komáromi Ujs. 18. s kv. sz.
Anyos Pál kiadatlan költeménye. (B. Sz. Máriához édes Hazáért.) Közl. dr. Hattuffy Dezső. Fejérmeg. Napló 55. sz.
Arkosi Ferenczi Kálmán. A pálfalvi szélmolnár. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Nemzet 81. sz.
Balázsházy Péter. Forrongások. 1911. Ism. Vasár. Ujs. 10. sz.
Bánóczy József. Jelentés a Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 151—158. 1.
Bartók György dr. Kölcsey kritikája és a kritikai művészet. Erd. Múz. 119—132. 1.
Berczik Árpád. Hogy született a szerelem. 1911. Ism. Magy. Nemzet 62. sz.
Berta Ilona. Az igazságszolgáltatás Katona »Bánk bán« című tragédiájában. Nemz. Nevelés 137—148. 1.
Biró Venczel dr. Halotti bucsuztató. Kolozsvári Hírl. 110. sz. (Rácz Antal alispán felett 1779-ből.)
Boross László. Heltai Jenőről és a humoros világfelfogásról is. Renaissance 131—135. 1.
Bródy Sándor. Lyra. Ism. P. L. Magy. Nemzet 121. sz.
Divéky Adorján dr. Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke. Könyvszemle 10—13. 1.
Egyedi László. Az egri kispapok irodalmi társulata. Eger. 4. 5. sz.
Fekete Mihály. A temesvári színészet története. 1911. Ism. L. J. Budap. Hírl. 55. sz.
Gagyhy Dénes. Reviczky Gyula. Pesti Hírl. 90. sz.
Gondán Felicián. A pesszimizmus irodalmunkban. Fejérm. Napló 31. sz.
Hatvany Lajos. Herczeg Ferencz mint philosoph. Nyugat I. 190—193. 1.
Hendel Ödön. Petőfi olaszul. (Sirola Ferencz Petőfi-fordításai) Magyarország 100. sz.
Huszár György. Ady Endre költészetéről. Nagykőrösi Hírl. 24—26. sz.
Huszár Károly. Kaas Ivor és kora. Élet 2. sz.
Kovách Béla. A magyar irodalom a szabadságharc utáni években. Bereg 20. sz.
Köveskúti Jenő. Komjáthy Jenő. Kultura 141—144. 1.
Kristóf György dr. Adatok Erdély XIX. századi irodalmi életéhez. Erd. Múz. 133—135. 1.
Kristóf György dr. A Madách világképe. Protest. Szemle 9—30. 1.
Lampérth Géza. Bessenyei tanításai. Magyar Nemzet 94. sz.
Jancsó Jánosné. Reviczky Gyula. Selmebányai Hírl. 22. 25. sz.
Lovassy Andor. Egy halotról és egy könyvről. (Emlékezés br. Jósika Gyulára.) Aranyosvid. 7. sz.
Lovik Károly. A préda. Ism. Kárpáti Aurél. Hét 13. sz.
Lovik Károly. Egy barátságos kis történet. Ism. Kárpáti Aurél. Hét 13. sz.
Madarász Flóris. Gondolatok a költészet jelenéről és jövőjéről. Kath. Szemle 561—574.

- Nagy Sámuel. Adalékok a »Hunniás« forrásához. Philol. Közl. 317—322. 1.
 Noszlopy Tivadar. Kisfaludy Somogyban. Bud. Hírl. 96. sz.
 Noszlopy Tivadar. Emléktábla Csokonainak. Budap. Hírl. 128. 52.
 Oláh Gábor. Csokonait kicsapják. Nyugat. I. 360—365. 1.
 Overmans Jakob. Die Weltanschauung in Madách's »Tragödie des Menschen« (Stimmen aus Maria-Laach. 1911. 14—28 l.) Ism. Dudek. Religio 5. sz.
 Pakois József. Petőfi barátsága. Budap. Hírl. 64. sz.
 Pápay József. Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék. M. Nyelv 193—204. 1.
 Paulovics István. Reviczky Gyula. 1910. Ism. R. Pethő Irén. Budap. Hírl. 96. sz.
 Petőfi utolsó levele. Közli Nagy Albert. (Petőfi Sándornénak. M. Vásárh. 1849. júl. 29.) Székely Nép 27. sz.
 Petőfiné két ismeretlen levele. Közli Paulovics István dr. Selmezbányai Hírl. 45. sz.
 Pogány József. Kiss József. Renaissance. 40—47. 1.
 Rákosi Viktor. Rejtett zugok. 1911. Ism. Halmi Bódog. Máramaros 36. sz.
 Révész Béla. Velük, értük. 1911. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.
 Riedl Frigyes. Korhatások Petőfi költészetében. Budap. Szemle 146. köt. 168—187. 1.
 Riedl Frigyes. Gyulai Pál. Ism. Dr. Radványi Kálmán. Élet. 4. sz. — Sz. L. Hét 8. sz.
 Rubinyi Mózes, Döbrentei Gábornak egy akadémiai tervezete. Akad. Értes. 119—122 1.
 Rubinyi Mózes. Az erdélyi magyar nyelvemlék társaság története. Magy. Nyelv. 148—153. 204—210. 1.
 S. I. Petőfi utolsó színpadi szerepe. Eger 2. sz.
 Schöplfn Aladár. Heltai Jenő versei. Nyugat I. 456—459. 1.
 Sebeszliha Károly. Visszaemlékezés Arany János gimnáziumára. Délmagy. Közl. 55. sz.
 Szabolcska Mihály. Dalok hazulról. Ism. Gereblye. Új Idők 3. sz. — Dr. Maday Gyula. Budap. Hírl. 67. sz.
 Szász Béla. Irodalomtörténeti emlékek a II. József-féle egyházüldözés korából. Kath. Szemle 495—505. 1.
 Szekeres Fábán »Az ember tragédiájá«-nak világnézlete. Religio. 7. sz.
 Szilágyi Géza. Neked írtam. Ism. (Igy.) Új Idők 11. sz. — M. G. Hét 17. sz. — Vasár. Újs. 10. sz.
 Szilágyi Géza. Kóbor Tamás regényeiről. Az Újság 104. sz. (Ki a Ghettóból. Hamupipőke.)
 Tell Anasztáz dr. Szabadságharczaink emléke a magyar költészetben. Pápa és Vid. 12., 13. sz.
 Tolnai Vilmos. Madách londoni és phalanster-jelenetének egyik forrásáról. Philol. Közl. 377—386. 1.
 Tormai Cécile. Emberek a kövek között. 1911. Ism. (Sn.) Budap. Hírl. 67. sz. — Vasár. Újs. 11. sz.
 Törökné-Kovács Hermin. A Baárd-leányok. 1911. Ism. Dudek. Religio 8. sz. — 1. Élet 6. sz.
 Vértessy Jenő. Arany János és Szász Károly. Az Újság 123. sz.
 Viszota Gyula. Bacsányi János akadémiai tagsága. Akad. Ért. 169—171. 1.
 Viszota Gyula. Az Akadémia és a népdalgyűjtés. Akad. Ért. 116—119. 1.
 Voinovich Géza. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 158—161. 1.
 Voinovich Géza. Lévy József. Budap. Szemle 146. köt. 125—134. 1.
 Zuboly. Csokonai a Vigszínházban. Magy. Nemzet 26. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.